

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

AZERBAYCAN’LI Şİİ MÜFESSİR BAKÜVÎ’NİN
KEŞFÜ’L-HAKAYİK ADLI TEFSİRİNDE TAASSUPTAN
UZAK DİNİ VE SOSYAL ISLAH ÖNERİLERİ

Rovshan SULEYMANOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Yusuf IŞICIK

KONYA-2016

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rovshan SULEYMANOV		
	Numarası	148106011148		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCIK		
Tezin Adı	Azerbaycan'lı Şîî Müfessir Baküvî'nin Keşfü'l-Hakayik Adlı Tefsirinde Taassuptan Uzak Dini ve Sosyal Islah Önerileri			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Azerbaycan’lı Şîî Müfessir Baküvî’nin Keşfü’l-Hakayik Adlı Tefsirinde Taassuptan Uzak Dini ve Sosyal Islah Önerileri” başlıklı bu çalışma **26/12/2016** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Yusuf İŞİCIK	
2	Prof. Dr.	Muhittin OKUMUŞLAR	
3	Yrd. Doç. Dr.	Muhammet ERSÖZ	

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rovshan SULEYMANOV		
	Numarası	148106011148		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK		
Tezin Adı	Azerbaycan'lı Şîî Müfessir Baküvi'nin Keşfü'l-Hakayık Adlı Tefsirinde Taassuptan Uzak Dini ve Sosyal İslah Önerileri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rovshan SULEYMANOV

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rovshan SULEYMANOV		
	Numarası	148106011148		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK		
Tezin Adı	Azerbaycan'lı Şîf Müfessir Baküvî'nin Keşfü'l-Hakayik Adlı Tefsirinde Taassuptan Uzak Dini ve Sosyal Islah Önerileri			

Azerbaycan'ın bilinen ilk müfessiri olan Baküvî'nin esas adı Hacı Mirmuhemmed Kerim el-Baküvî olup, tefsir alanında değerli çalışma yapmış XIX. asır âlimlerimizdendir. Baküvî'nin tefsir alanındaki eseri olan Keşfü'l-Hakayik an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekayik adlı eseri bir ictimâî tefsir diye biliriz. Eserin yazılış maksadı Azerbaycan Türk'lerinin Arap dilinde olan Kur'ân-ı Kerim'i anlamalarıdır. Eserin en esas özelliği taassuptan uzak olması ve ümmet birliğini kurmaya çalışmasıdır. Eser Müslümanların bu gün düştüğü durumdan kurtulmaya çare aramaktadır.

Tez çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde araştırmanın, amacı, önemi, konusu ve yöntemini zikredilmiştir. Birinci bölümde Baküvî'nin hayatı, şahsiyeti, eserleri ve tefsirinde kullandığı kaynaklar üzerinde durulmuş ve tefsir metodu açısından eser ele alınmıştır. Ulumu'l-Kur'ân ve rivayet ve dirayet tefsiri açısından Keşfü'l-Hakayik tahlil edilmiştir. İkinci bölümde ise Keşfü'l-Hakayik incelenmiştir. Bu bölümde taassubun ne olduğu, İslam âleminde genel kabul gören yöleri olarak, Baküvî'nin mezhep eleştirisi, ümmetin geri kalma sebepleri, birlik ve beraberlik, İslam âleminin dirilişi, hilafet ve halife, sahabî'ye saygı, ilim ve cehaleti sahte seyidleri, yalancı mehdi ve Kur'ân ayetlerinin tahrifi açısından incelenmiştir. Son olarak Keşfü'l-Hakayik'ın İslam camiası tarafından kabul görmeyen yönleri olarak, mut'a nikâhı ve abdest meselesi delilleriyle izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baküvî, Taassup, Keşfü'l-Hakayik, İctimaî, Islah.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Rovshan SULEYMANOV		
	Student Number	148106011148		
	Department	Basic İslamic Sciences/Tefsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK		
Title of the Thesis/Dissertation	The Shia Commentator Of Azerbaijan Bakuvi And İn His Book Named Kashfu'l-Hakayik Far From Fanaticism The Religious And Social Reform Proposals			

The true name of Baküvi, the Azerbaijani commentator, is Hacı Mirmehammed Kerim el-Bakuvi (d.1358/1939) and he did valuable studies in the field of commentary and he was one of our scholars of XIX century. We can say that the Keşfu'l-Hakayik an Nüketi'l Âyati ve'd-Dekayik, the work of Baküvi in the field of commentary is a social commentary. Writing purpose of the work is to make Azerbaijani Turks understand the Holy Quran which is in Arabic language. The essential of the work is to be free from fanaticism and to attempt to establish the Ummah (union of the believers). Work seeks for remedy for Moslems' today's situation.

Our thesis study consists of an introduction and there parts. In the introduction part of the thesis, the importance, purpose and method of study are mentioned. In the first part, Baküvi's life, personality, works and sources used in his commentary are emphasized and Keşfu'l-Hakayik is discussed in terms of commentary method. Riwayacommentary in terms of ulumu'l Quran and Keşfu'l-Hakayik in terms of Dirayahcommentary have been analysed. And in the second part, knowledge is provided about Keşfu'l-Hakayik. In this part, the meaning of fanaticism, sectarian criticism of Bakuvias to be generally accepted aspects in the world of Islam, backwardness reasons of the Ummah, unity and solidarity, resurrection of the world of Islam, caliphate and caliph, respect to the companions of prophet Muhammad, science and ignorance, false sayyids, liar Mahdi and the falsification of the Quran verses were examined. Finally the marriage of muakkat nikah and the issue of ritual ablution which are unaccepted aspects of Keşfu'l Hakayik by the world of Islam have been explained with evidences.

Keywords: Bakuvî, Fanaticism, Kashfu'l-Hakayik, Social, Reform

İÇİNDEKİLER

TEZİ KABUL FORMU.....	i
BİLMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRAKT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	x

GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAKÜVÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ, ESERLERİ,

KEŞFÜ'L-HAKAYİK'İN KAYNAKLARI VE TEFSİR METODU

1.1. Baküvî'nin Hayatı.....	4
1.1.1. Baküvî'nin İsmi ve Ailesi.....	4
1.1.2. Baküvî'nin İlim Hayatı, Hizmetleri ve Mezhebi	5
1.1.3. Baküvî'nin Vefatı	7
1.2. Baküvî'nin Eserleri	8
1.2.1. Telif Eserleri	8
1.2.2. Tercüme Eserleri.....	11
1.3. Baküvî'nin Tefsiri Üzerine Yapılan Tercüme ve Çalışmalar	12
1.4. Baküvî'nin Tefsirinde Yararlandığı Kaynaklar	13
1.5. Keşfü'l-Hakayik'in Tefsir Metodu	17
1.5.1. Ulumu'l-Kur'ân Açısından Keşfü'l-Hakayik	17
1.5.1.1. Kırâat Açısından Keşfü'l-Hakayik	17

1.5.1.2. Nüzûl Sebepleri Açısından Keşfü'l-Hakayik	21
1.5.1.3. Nesh Açısından Keşfü'l-Hakayik	24
1.5.1.4. Fedâilü'l-Kur'ân Açısından Keşfü'l-Hakayik	27
1.5.1.5. Hurûf-u Mukattaa Açısından Keşfü'l-Hakayik	28
1.5.2. Rivayet Tefsiri Açısından Keşfü'l-Hakayik	30
1.5.2.1. Baküvî'nin Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmesi	30
1.5.2.2. Baküvî'nin Kur'ân'ı Sünnet'le Tefsir Etmesi	32
1.5.2.3. Baküvî'nin Kur'ân'ı Sahâbî Sözleriyle Tefsir Etmesi.....	35
1.5.2.4. Baküvî Tefsirinde İsrailiyat	37
1.5.3. Dirayet Tefsiri Açısından Keşfü'l-Hakayik.....	40
1.5.3.1. Bilimsel Tefsir Açısından Keşfü'l-Hakayik	40
1.5.3.2. İctimaî Tefsirin Açısından Keşfü'l-Hakayik	43
1.5.3.3. Baküvî Tefsirinde Kelamî Meseleler.....	46
1.5.4. Tefsirin Ulumu'l-Kur'ân'a Dair Bölümün Değerlendirilmesi	47

İKİNCİ BÖLÜM

KEŞFÜ'L-HAKAYİK'TE TAASSUPTAN UZAK

DİNİ ve SOSYAL ISLAH ÖNERİLERİ

2.1. Taassup Kavramı	50
2.2. Keşfü'l-Hakayik'in Sünnî Âleminde Genel Kabul Gören Yönleri	53
2.2.1. Keşfü'l-Hakayik'te Fıkhî ve Kelamî Meselelerin Değerlendirilmesi	52
2.2.1.1. Fıkhî Konularda Yapılan Değerlendirmeler	52
2.2.1.2. Kelamî Konularda Yapılan Değerlendirmeler	58
2.2.1.3. Keşfü'l-Hakayik'te Fırka-i Nâciye Değerlendirmesi	63
2.2.2. Keşfü'l-Hakayik'te Alevilerin Yanlışları	66
2.2.2.1. Şefaath konusunda Alevilerin Yanlışları	66
2.2.2.1.1. Ehli Kitap'la Şî'ler'in Şefaath Konusundaki Benzerliği	66
2.2.2.1.2. İslam Âlimlerinin Şefaath Konusundaki Görüşleri	67

2.2.3. Keşfü'l-Hakayik'te Ümmetin Geri Kalma Sebepleri	69
2.2.3.1. Din Âlimleri ve Reisler.....	69
2.2.3.2. Kur'ân'ın Emirlerine ve Peygambere Tabî Olmamak.....	73
2.2.3.3. Kur'ân'ın Merasim Kitabı Haline Gelmesi ve Şûra Olmaması.....	78
2.2.4. Keşfü'l-Hakayik'te Birlik ve Beraberlik	82
2.2.4.1. Siyasi ve Dini Birlik	82
2.2.4.2. Ümmet ve Mezhep Birliği	87
2.2.5. Keşfü'l-Hakayik'te Diriliş, Cihad, İlmi ve Siyasi İnkışaf.....	92
2.2.6. Keşfü'l-Hakayik'te Hilafet Meselesi.....	96
2.2.6.1. Hilafet ve Şûra	96
2.2.6.2. Şîf Mezhebinin Hilâfet Anlayışı	102
2.2.7. Keşfü'l-Hakayik'te Sahâbî Değerlendirmesi.....	104
2.2.7.1. Hz. Ömer'in Doğruluğu ve Adaleti	104
2.2.7.2. Baküvî Hz. Âişe'nin Rivayetlerine Yer Vermiştir	106
2.2.7.3. Hz. Âişe'ye Atılan İftira	107
2.2.7.4. Sıffin Savaşı ve Hz Âişe	107
2.2.7.5. Aşere-i Mübeşşere	109
2.2.7.6. Keşfü'l-Hakayik'te Hz. Ali'ye Yaklaşım.....	111
2.2.7.7. Hz. Ali ve Kahramanlığı.....	113
2.2.7.8. Baküvî ve Şîfler'in Sahâbî'ye Yaklaşımı	115
2.2.8. Keşfü'l-Hakayik'te İlim ve Cehalet Değerlendirmesi.....	120
2.2.8.1. İslam Âlimi	121
2.2.8.2. Camilerde Cehalet	122
2.2.8.3. İlme Hizmet ve Sahte Âlimlerden Kurtulmak.....	123
2.2.8.4. İlimle Dünya ve Ahiret Saâdetine Kavuşmak	124
2.2.9. Keşfü'l-Hakayik'te Sahte Seyitler Eleştirisi.....	126
2.2.9.1. Yalanla Ümmete Yük Olmak	126
2.2.9.2. Ehl-i Beyt'i Geçim Kaynağı Yapmak	127

2.2.10. Keşfü'l-Hakayik'te Kur'ân Âyetlerinin Tahrifi Meselesi	131
2.2.10.1. Kur'ân'ın Cem'i ve Mushaf Haline Getirilmesi.....	131
2.2.10.2. Şîa Âlimlerinin Farklı Mushaf İddiası.....	133
2.2.10.3. Konuyla İlgili Baküvînin Görüşü	135
2.2.11. Keşfü'l-Hakayik'te Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Tebliği.....	136
2.2.12. Baküvî'ye Göre Şifler'in Âyetlerin Hükümünü Değiştirmesi	138
2.2.12.1. Cuma Âyeti.....	138
2.3. Keşfü'l-Hakayik'in Sünnî Âleminde Genel Kabul Görmeyen Yönleri.....	139
2.3.1. Mut'a Nikahı.....	139
2.3.1.1. Mut'aya Delil Olarak Gösterilen Ayetlerin Tefsiri	139
2.3.1.2. Ehl-i Kitap'la Mut'a Nikahı	141
2.3.1.3. Ehl-i Sünnet'in Konuyla İlgili Delilleri ve Baküvî'nin Görüşü	142
2.3.2. Keşfü'l-Hakayik'te Abdest Meselesi.....	147
2.4. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi	150
SONUÇ	151
KAYNAKÇA	153
ÖZ GEÇMİŞ	160

KISALTMALAR

(a.s)	: aleyhisselam.
ASE	: Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi
Ar. Çev.	: Arapça'ya çeviren.
b.	: İbn.
bk.	: bakınız.
bs.	: baskı, basım.
byy.	: baskı yeri yok
c.	: cild
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
Hz.	: Hazreti.
mad.	: Maddesi.
ö.	: Ölüm Tarihi.
(r.a)	: Rahmetullahi Aleyh.
(s.a.s.)	: SallAllah Teâlâu Aleyhi ve Sellem.
s.	: sayfa.
ss.	: sayfalar
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
thk.	: tahkik eden.
ts.	: tarihsiz.
YL	: Yüksek Lisans
Yay.	: Yayınları
vb.	: ve başka

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ'nın en son indirdiği kitap olan Kur'ân-ı Kerim her asırda insanlara doğru yolu bildirmiş, hidayet ve rahmet vesilesi, müslümanlara bir müjde ve bütün insanlığa bir uyarı olarak gönderilmiştir.

Tarih boyunca kendilerini İslam'a mensup sayan her grup Kur'ân-ı Kerîm'i esas alarak yollarını çizmişlerdir. Âlimler ictimâî, siyasi vb. konularda Kur'ân-ı Kerîm'i referans almışlardır. Kur'ân-ı Kerîm devrimizde de hala yolumuzu aydınlatıyor, toplumsal sıkıntılarımıza reçeteler sunuyor. Kur'ân-ı Kerîm'e taassuptan arınmış olarak yaklaşan âlimler sayesinde tarih boyunca insanlar doğruyu görebilmişlerdir.

İşte bu eserlerden biri de XX. asırda Azerbaycan'da yetişen müfessirlerden, Sovyetler döneminden zamanımıza kadar gün yüzüne çıkmamış, gerektiği gibi kendine has özellikleriyle araştırılmamış olan Baküvî'nin *Keşfü'l-Hakayik* adlı tefsiridir. Sovyetlerden önce Azerbaycan'ın son döneminde yazılan *Keşfü'l-Hakayik* tefsirini incelediğimiz bu çalışmamız, Baküvî'nin tefsir anlayışını ve o dönemin içtimai ve akidevî konularda Baküvî'nin Kur'ân-ı Kerîm'e bakışını ve çözüm yolu arayışını anlamamız açısından bir farkındalık oluşturacağı kanaatindeyiz.

Baküvî'nin *Keşfü'l-Hakayik* isimli tefsiri ictimâî tefsir ağırlıklı olmakla birlikte rivayet metodunu yansıtan aynı zamanda dirayet tefsirini de bünyesinde barındıran bir tefsirdir.

Tezimizde inceleyeceğimiz bu tefsirin Azerbaycan'da ve İran'da defalarca Arap alfabesiyle, eski Azerbaycan Türkçesi olarak basımı gerçekleşmiştir. Türkiye'de de tefsir Prof. Dr. Ahmet Bedir tarafından Türkçe'ye çevrilerek, *Gerçeğin Doğuşu Alevi Tefsiri* ismi ile basılmıştır. Arap harfleriyle Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış tefsir, 2014 yılında Kafkas Müslümanları İdaresi tarafından şimdiki Azerbaycan Türkçesi'ne uygunlaştırarak Latin alfabesiyle basılmıştır.

Baküvî tefsirinin kendine has birçok özelliği mevcuttur. Bunlardan Baküvî'nin en önemli özelliği taassuptan uzak olma yönü ve mezhepüstü tefsir yorumlarıdır.

İşte biz bu çalışmamızda Azerbaycan'ın önde gelen âlim ve müfessirlerinden olan Baküvî'nin hayatını ve eserlerini tanıtmayı, tefsirinin birleştirici, ümmet şuurunu uyandıran ve mezhep taassupundan uzak yönlerini araştırmayı ve ortaya çıkarmayı amaçladık.

Tez çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Tezin giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi verilmiştir.

Birinci bölümde Baküvî'nin hayatı, şahsiyeti, eserleri, *Keşfü'l-Hakayik*'in kaynakları ve kendine has özellikleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise, tefsir metodu yönünden *Keşfü'l-Hakayik* ele alınmıştır. Bu başlık altında sırasıyla tefsirin rivayet yönü, dirayet yönü incelenmiş daha sonra ise Kur'ân ilimlerindeki yeri tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise *Keşfü'l-Hakayik*'in taassuptan uzak yönleri incelenmiş ve tefsirin olumsuz yönleri hakkında da bilgi verilmiştir. Bu bölümde taassubun ne olduğu, mezhep eleştirisi, ümmetin geri kalma sebepleri, birlik ve beraberlik, İslam âleminin dirilişi, hilafet ve halife vb. konular açısından *Keşfü'l-Hakayik* incelenmiştir. Son olarak *Keşfü'l-Hakayik*'in İslam camiası tarafından kabul görmeyen yönleri olarak, mut'a nikâhı ve abdest meselesi olayı delilleriyle izah edilmiştir.

Gerek tez konusunun belirlenmesinde, gerekse konuyu çalıştığım süre boyunca fikir ve görüşlerinden istifade ettiğim, elde ettiğim verileri kendisine sunduğumda, yerinde ve yapıcı düzeltmeleriyle çalışmama yön veren danışman hocam Prof. Dr. Yusuf IŞICIK'a, istişare ettiğim konularda yardımını esirgemeyen diğer hocalarıma ve tefsirin bir nüshasını elde etmeme yardımcı olan Kafkas Müslümanlar İdaresinin çalışanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Rovshan SULEYMANOV

KONYA-2016

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Rabbimizin âlemlere nur olarak gönderdiği, insanları karanlıklardan aydınlıklara çıkararak son kitabı, nüzulünden on dört asır geçmesine rağmen, hala tazeliğini korumakta ve her asırda insanların dertlerine merhem olmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm kelâmullah'tır ve bütün asırlardaki tüm insanlara hitap eden bir niteliğe haizdir. Bu itibarla Kur'ân insan kelamına benzemez.

Bunun içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm indiği asırdan bu yana yüzlerce müfessir tarafından tefsir ve tevil edilmiş ve hala edilmeye devam etmektedir. Bu çalışmalar müfessirler tarafından mukaddes kabul edilmiş ve devrin ihtiyaçlarına göre Kur'ân-ı Kerîm'e yeni yorumlar getirmişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin tefsirine yönelik çeşitli dönemlerde yapılan çalışmaların her birinin, özellikle de yapılageldikleri dönem itibariyle, değer ve öneminden söz etmek mümkündür.

Bu çalışmamda Hacı Mir Mehmed Kerim Mircefer el-Alevî el-Hüseynî el-Müsevî el-Baküvî (ö.1358/1939) tefsiri olan Keşfü'l-Hakayik an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâik'i araştırmaya ve taassuptan uzak özelliklerini incelemeye çalıştık. Sovyetlerden önce yazılması hasebiyle o dönemin tefsir anlayışını, cemiyetin sosyal ve akide yapısını ve Müslümanların, özellikle de Şîî'lerin Kur'ân-ı Kerîm'e bakışını anlamada farkındalık oluşturmaya katkı sağlayacağını ummaktayız.

Tefsir sahibi, Baküvî, 1853 yılında Bakü'de doğmuştur. (Babası Baküvî'yi İlsami ilimleri tahsil etmesi için Irak'a göndermiştir.) Baküvî Irak'ta on sene zarfında birçok ilimleri öğrenmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Baküvî Bakü'ye dönmüştür. 1904-1918. yıllarda Azerbaycan'da kadılık yapmıştır. Şîî bir âlim olan Baküvî cehalet içinde olan ümmeti kurtarmaya çalışmış ve taassup, ayrılık ve bâtil inanç içinde olan Müslümanları Kur'ân ve Sünnet'le uyarmıştır. Bu dönemde Azerbaycanda Rus hâkimiyeti mevcut idi. Bu hâkimiyet de Hıristiyanlığı tebliğ ediyordu. Baküvî hem bunlara karşı mücadele etmiş hem de İslamı tebliğ etmiştir. Çar Rusyasından sonra Sovyet Rusyası kurulmuş ve Azerbaycan'a da hâkim olmuştur. Çar Rusyası'ndan farklı olarak, Sovyet Rusyası ateizmi yaymış, İslamı

yasaklamıştır. Azerbaycan'da âlim, aydın ve düşünürleri devlet aleyhdarı olarak tutuklamış ve kurşuna dizmişler. Bunlardan biri de Baküvî'dir.

Baküvî'nin tefsirini yazmadaki ana maksad Azerbaycan halkının kendi dilinde Kur'ân'ı okuyup anlamasıdır. Kendi zamanına kadar Azerbaycan dilinde tefsir ya da meâl çalışması bulunmamakta idi. Arap dilini bilmeyen Azerbaycan halkı Kur'ân'ı anlayamıyor ve Onu başkalarının dilinden dinlemek zorunda kalıyordu. Baküvî'nin de Tefsirinde sıkca belirttiği gibi Kur'ân'ı anlatan bu din adamları da onu yanlış olarak insanlara ulaştırıyor ve insanları taassupa sevk ediyorlardı.

Biz bu çalışmamızda Azerbaycanlı müfessir olan Baküvî tefsirinin taassuptan uzak yönlerini araştırmayı amaçladık.

2. Araştırmanın Konusu

Azerbaycanlı Şîî Müfessir, Hacı Mir Mehemed Kerim el-Baküvî (ö.1358/1939) ve *Keşfü'l-Hakayik* adlı Tefsiri'ni konu aldığımız bu çalışmada eserin konularının taassuptan uzaklığını incelemeye çalıştık. Şüphesiz bir müfessirin tefsirinin taassuptan uzak konuları incelenirken araştırmacının başvuracağı en önemli kaynak o müfessirin kendi tefsiridir.

Tefsirin Arap alfabesiyle eski baskıları bulunmaktadır. Eserin eski baskısının PDF formatını elde ettim. Aynı zamanda 2014 yılında Kafkas Müslümanları İdaresi (Azerbaycan Diyanet Vakfı) tarafından tefsirin günümüz Azerbaycan Türkçesine uygunlaştırılarak Latin alfabesiyle basılmış bir nüshasını, Kafkas Müslümanları İdaresi çalışanlarından elde ederek detaylı inceleme fırsatını buldum.

Çalışma için gerekli kaynakları ve tefsirin içinde yer alan kaynakları bulduktan sonra detaylı okuma yaptım ve eserde olan İslam âleminde genel kabul görmüş ve görmemiş konuları, bu başlıklar altında topladım. Tezde bu başlıkları esas alarak tefsir ve kaynaklarda geçen bilgileri değerlendirdim. Esasen Baküvî'nin diğer müfessirlere yol gösterecek tarzdaki, taassuptan uzak konular olarak işlemeye çalıştım.

Baküvî, birçok tefsir kaynağından yararlanmıştır. Zemahşeri (ö.589/1144), *el-Keşşaf*, Razî (ö.606/1209), *Mefatihü'l-Gayb*, Beydavî (ö.685/1286), *Envaru't-Tenzîl*, Hazin (ö.741/1341), *Lubabu't-Te'vîl*, Ebussuud Efendi (ö.982/1574), *İrşadu'l-Akli's-Selîm*; Neseî (ö.537/1141), *Medariku't-Tenzîl*, İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), *Rûhu'l-Beyân* tefsirlerini örnek vere biliriz. Şîî mezhebinde olan tefsirlerden fazla yararlanmış olasılığı bulunsa da sadece Tabersî'nin (ö.548/1154) *Mecmau'l-Beyân* tefsirinin ismi geçmektedir. Hadis ve fıkıh kaynaklarından ayrımcılık etmeksizin yararlanmıştır. Biz de müfessirin kullandığı kaynakların yanı sıra Sünnî ve Şîî tefsir, akide, hadis ve fıkıh kaynaklarından yararlanarak tezi yazmaya çalıştık.

Müfessirin hassas olduğu konuları inceleyerek, ihtilafli konularda tutumunu değerlendirdik. Baküvî Şîî olduğunu hiç beyan etmemiştir. Mezhep taassupu edenleri de cahil olarak nitelemiştir. Avrupa ülkelerinin Kur'ân'ı esas alarak inkişaf ettiğini, ondaki, şura gibi hükümleri uygulayarak geliştiklerini ifade etmiştir. Müslümanlar ise elinde Kur'ân gibi bir nimet olmasına rağmen ondan yararlanamıyorlar. Âlim saydıkları cahil insanların arkasınca gidiyorlar. Baküvî bu câhil “âlimlerin” kitaplarının yakılmasını tavsiye etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAKÜVÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ, ESERLERİ, VE

KEŞFÜ'L-HAKÂİK'İN KAYNAKLARI VE TEFSİR METODU

1.1. Baküvî'nin Hayatı

1.1.1. Baküvî'nin İsmi ve Ailesi

Baküvî'nin adı Mir Mehemmed Kerim Mir Caferzade Baküvî'dir.¹ Onun tam ismi kendi kaleminden tefsirinin mukaddimesinde “Mir Muhammed Kerim b. Hac Mir Cafer el-Alevî el-Hüseynî el-Müsevî el-Baküvî” olarak geçmiştir.²

Baküvî 1858. yılda Bakü'de, meşhur seyit neslinden olan Hacı Mir Cafer Ağa Seyit Muhammed oğlunun ailesinde doğmuştur. O, Bakü'de doğup orada yaşadığı için de oraya nispetle “Baküvî” olarak tanınmıştır. Baküvî'nin dedesi Ağa Seyit Muhammed ise İçerişehar Cami'nin imam hatibi olmuştur.³

Baküvî ve ailesi Ruslar'ın Azerbaycan'ı işgaline karşı çıktıkları için zulme maruz kalmışlar. Baküvî'nin ailesi hatırı sayılır aile olduğu için Rus işgali zamanı millete öncülük etmiştir. Baküvî'nin dedesi Ağa Seyit Muhammed 1806 yılında Bakü'yü işgal etmek isteyen Rus Çarı Sisyanova karşı direnmiştir. Bakü Hanı Hüseyin Kulu Han şehri terkederken şehrin anahtarlarını Baküvî'nin dedesine vermiştir. Ruslar anahtarları isteseler de anahtarları teslim etmemiş ve sonunda Ruslar kale duvarını aşır içeri girmişler. Ruslar Ağa Seyit Muhammed'e 200 celde cezası uygulamışlar. Sonunda o, celde cezası sebebiyle vefat etmiştir. Tüm bu olaylara Baküvî'nin babası Mir Cefer şahid olmuştur. Mir Cefer 18 yaşında hacca giderken babasının yani Baküvî'nin dedesinin kemiklerini Mekke topraklarına götürüp orada defnetmiştir. Daha sonra Baküvî'nin babası da kadı (Ahund)⁴ olmuştur. Nergiz hanımla evlenen Mir Ceferin ard arda 10 kız çocuğu ve 1 erkek çocuğu Baküvî

¹ Baküvî, Hacı Mir Muhammed Kerim el-Alevî el-Hüseynî el-Müsevî, **Keşfü'l-Hakayik an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâik**, I-III, Baş danışman, Prof. Dr. Şeyhulislam A. H. Paşazade, Neşre hazırlayan, Dr. Abbas Kurbanov, Çevirmen, Ali Ferhadov, Redaktörler, Hacı Saman Musayev, Hacı Fuad Nurullah Dr. Ahmet Niyyazov, Dr. Straceddin Hacı, Dizayner, Ülvi Memmedov, Kafkas Müslümanları İdaresi Yay., Bakü 2014, c. I, s. 6.

² Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 18.

³ **a.g.e.**, c. I, s. 6.

⁴ Azerbaycanda Şiîler'den Kadılık görevini icra eden şahıs.

dünyaya gelmiştir. Baküvî'nin kendi ailesi hakkında geniş bilgi elde edilmemiştir. Onun Tazehanım isimli kızı ve Mir Cafer isimli oğlu olduğu kaynaklarda geçmiştir.⁵

Baküvî eserinde soyunun Hz. Peygamber (s.a.s.) kadar dayanan soyunun silsilesini tefsirinin III. cildinde yazmıştır. “Ben Günahkâr kul, Mehemed Kerim b. Cafer b. Mehemed b. Ali b. Rahmetullah b. Mehemed b. Hasan b. İbrahim b. Cafer b. Hüseyin b. Yahya b. Mansur b. Abdullah b. Mehemed b. İsmail b. Fazl b. Ali b. Hammad b. Cafer b. Haşim b. Hüseyin b. Abbas b. Kasım b. Mehemed b. Hasan b. Feyyaz b. İbrahim b. Ali b. Abdullah b. Ali b. İsmail b. Ali b. Zeyd b. İbrahim b. İmam Musa Kazım b. İmam Cafer Sadık b. İmam Bakır b. Zeynelabidin b. Şehit İmam Hüseyin b. İmam Ali b. Ebu Talip. Allah Teâlâ'nın selamı onların üzerine olsun.”⁶

Bahsi geçen bilgilerden Baküvî'nin ailesi Baküde tanınmış ve hatırı sayılır ailelerden biri olduğu ortaya çıkıyor. Bu aile hem siyasi, ictimai hem de dini aktivitelerde her zaman ön safda olduğunu söylene biliriz.

1.1.2. Baküvî'nin İlim Hayatı, Hizmetleri ve Mezhebi

Baküvî ilimle iştigal eden bir ailede dünyaya gelmiştir. Baküvî ilköğrenimini babası Mir Cafer'den ve İçerişehir'deki medresede almıştır. 1871 yılında o, babası tarafından Irak'a eğitim için gönderilmiştir. Müellif 1881 yılına kadar on yıl boyunca İslami ilimler alanında eğitim görmüştür. O, Irak'ta Tefsir, Arapça, Hadis, Fıkıh, Kelam ve İslam Tarihi gibi ilimleri tahsil etmiştir.⁷ Baküvî Arapça'nın yanısıra Farsça ve İngilizce'yi de öğrenmiştir.⁸

Eğitimi tamamlayan Baküvî Azerbaycan'a dönmüştür. Müellif dönüş yolunda İran'da bulunmuş ve hatta daha sonra burada gördüklerini kaleme almıştır. Müellifin İran'da yaşadıklarını eleştirel bir tarzda tefsirinin farklı yerlerinde görebiliriz. Şîî din adamlarının (ahundlarının) camide nargile içip yalan

⁵ Şahavatov, Sabuhi, *Ulumu'l Kur'ân Açısından Baküvi Tefsîrinin özellikleri*, Basılmamış YL. Tezi, Marmara ÜSBE, İstanbul, 2010, s. 18.

⁶ Baküvî, *a.g.e.*, c. III, ss. 688-689.

⁷ *a.g.e.*, c. I. s. 6.

⁸ *a.g.e.*, c. I. s. 277.

konuşmalarını eleştirmiştir. Bu konulara *Tebriz'de Gördüklerim* adlı eserde yer vermiştir.⁹

Müfessir Bakü'ye döndükten sonra, 1904-1918 yıllarında Bakü Guberniyasının¹⁰ (Eyalet) kadısı görevinde çalışmıştır. Baküvî aynı zamanda Bakü vilayetinin Şiâ Meclisi'nin başkanı olmuştur.¹¹ Bu görevler o zaman için Azerbaycan'da ulaşıla bilecek en yüksek görevlerdendir.

Baküvî maddi, manevi, şahsi ve sosyal işlerde herkesin müracaat ettiği şahıs olmuştur. Sosyal faaliyetleri ve eğitim işlerini icra etmiştir. Onun başkanı olduğu "Hidayet" adlı hayır kuruluşu bu sahada ilk ictimâî kuruluş olmuş ve geniş faaliyetlerde bulunmuştur. Bundan başka Baküvî birçok vakıf ve hayır kuruluşları için binalar yapılmasında ve su hatlarının çekilmesinde öncülük etmiştir.¹²

Baküvî 1905 yılında Ermeni Müslüman çatışmasında kurşunlara göğüs gererek meydanlara çıkmış ve çok kan dökülmesini önlemiştir. O, şöyle diyordu: "Efendiler, niçin gecikiyorsunuz? Yitirdiğiniz her dakika onlarca insanın hayatına mal oluyor. Ben elimde Kur'ân-ı Kerîm önde gideceğim, ilk mermi bana değsin." Barışın temin edilmesinden sonra Ermeniler şöyle yazmışlardı: "Müslümanları öldürmek için önce kadıyı öldürmek gerekirdi." Aynı zamanda Baküvî 1918 yılında kurulan iki yıllık Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin en aktif üyesi olarak milli birlik ve özgürlüğün davetçisi haline gelmiştir. Baküvî Hucurat 49/2 ayetiyle geniş izahat getirmiş ve şöyle demiştir: "İnanan ve inanmayan her kes Kur'ân-ı Kerîm'den faydalıyor. Kur'ân-ı Kerîm istişareyi, çoğunluğun görüşüne saygılı olmayı emrediyor. Müslümanlar buna riayet etmese de dünyanın önde giden ülkeleri bunu uygulamaktadır. Demokrasinin özü İslam'dır. Böyle muhteşem bir kaynak elde iken onu sadece ölümlere okumak için kullanmak kabul edilemez."¹³ Müellif halkı Kur'ân-ı Kerîm'in emrettiği şura ve istişare ile demokrasinin benzer şeler olduğunu beyan

⁹ Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 41.

¹⁰ Bakü Guberniyası: Azerbaycan'da Rus işgalından sonra yapılan idari sistemdir. Bakü Guberniyasına, Bakü, Gence, Şamahı, Guba, Göyçay ve Lenkeran (bunlar Azerbaycan'ın en büyük şehirleridir) şehirleri dâhildir. bk. **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi (ASE)**, I-X, "Guberniya", c. III, s. 257.

¹¹ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 6.

¹² **a.g.e.**, c. I, ss. 6-7.

¹³ **a.g.e.**, c. I, s. 7.

etmiştir. Müellif halkı bu yeniliği kabul etmeye davet etmiş ve yeni kurulan devleti desteklemeğe davet etmiştir. Bu konuda da Kur'ân-ı Kerîm'den deliller getirmiştir.

Baküvî'nin tefsirindeki Şîî fihhi konulardaki tutumu, özellikle mut'a¹⁴ ve ayağa meshetme¹⁵ konusundaki açıklamalarından ve Bakü eyaletinin Şîî meclisinin başkanı olarak çalışmasından Baküvî'nin Şîî mezhebine mensup âlim olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶

Baküvî devrin en önemli dini görevlerinde görevlendirilmiş olduğunu görmekteyiz. Müellif bu görevlerle ailesinden gelen saygınlığı devam ettirdiğine şahid oluyoruz. Devrin zengin insanları ve siyaset adamları Baküvî'ye daima saygıyla yanaşmışlar. Baküvî de yaptığı hizmetlerle halkın önünde bulunmuştur.

1.1.3. Baküvî'nin Vefatı

Baküvî tefsirini tamamladıktan sonra uzun yıllar Bakü'de görev yapmıştır. 1918 yılında yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilmi inkişafına katkıları olmuştur.¹⁷ Lakin bu hizmetler uzun sürmemiş ve 1920 yılında Rusların Azerbaycan'ı işgali ile beraber Baküvî Merdekan'daki¹⁸ evine çekilmiş ve ilimle uğraşmıştır. Çünkü Azerbaycan'ı işgal eden Rus Kızıl Ordu'su milli manevi değerleri yasaklamış ve sonra "Allahsızlar cemiyeti"¹⁹ kurulmuş, aynı anda dindarları rejim düşmanı olarak adlandırıp katletmişler. Bu "temizleme harekâtı"²⁰ neticesinde Baküvî'yi de farklı nedenlerle sorgulamaya başlamışlar. 1938 yılında 13 Şubatta Bakü'de polis şubesinde sorguya çekmişler. Yalancı şahitlerle hüküm verilmiş ve aynı günde mahkeme kararı yüzüne okunmuştur. Baküvî Rus rejiminin aleyhinde çalıştığı iddia edilerek, diğer âlimler gibi evinden alınmıştır. O, 15 mart

¹⁴ Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 370-372.

¹⁵ a.g.e., c. I, ss. 306-307.

¹⁶ a.g.e., c. I, s. 6

¹⁷ Bakü Devlet Üniversitesi bu dönemde açılmıştır. Üniversite hala Azerbaycanın en büyük üniversitesidir.

¹⁸ Azerbaycan'ın İran sınırındaki bir ili.

¹⁹ Bu cemiyete üye olmayanlar devlet kademelerinde görev alamıyordu.

²⁰ 1937 yılda Azerbaycan'da "Represiya" olarak bilinen, milletin önde gelen, rejim karşıtı, âlim, dindar, şair ve düşünürleri bir günde katletmişler. Bk; <http://tarix.info/main/1781-azerbaycanda-represiya-qurbanlari.html>, (21.08.2016).

1939 yılında kurşuna dizilerek şehid edilmiştir. Ruslar Baküvî'nin evini talan etmiş, eserlerini ve kütüphanesini yakmışlardır.²¹

1937-1939 yıllarında Ruslar tarafından Azerbaycan'ın tüm âlimlerinin uğradığı akibete Baküvî'nin de maruz kaldığını görüyoruz. Haksız iddialarla suçlanmış ve amansızca yaşının ilerlemesine bakmadan öldürülmüştür.

1.2. Baküvî'nin Eserleri

Baküvî birçok telif ve tercüme eserler bırakmıştır. Lakin Baküvî'nin eserleri, Azerbaycan'daki diğer tüm âlimlerin eserlerinin akibetine uğramıştır. Sovyet rejimi onların hepsini tahrip etmiş ve yakmıştır. Baküvî'nin günümüze kadar ulaşan eserleri arasında sadece çalışma konumuz olan *Keşfü'l-Hakayik* tefsiri yer almaktadır.²²

1.2.1. Telif Eserleri

Müellifi aşağıdaki telif eserleri vardır. Bu eserlerden sadece *Keşfü'l-Hakayik* günümüze ulaşmıştır. Diğer eserleri Ruslar tarafından yakılmıştır.

1- *İran Kentlerinin Hali*

2- *Tebrizde Gördüklerim*

3- *Keşfü'l-Hakayik 'an Nüketi'l-Âyâti ve 'd-Dekayik*

Devrinin sıkıntılarını dile getirdiği ve Azerbaycan toplumunun Kur'ân-ı Kerim'i okuyup anlaması için yazdığı tefsire verdiği ismin anlamı şöyledir: "Ayetler ve keyfiyetlerinin incelikleri hakkında hakikatlerin keşfi." İsminden de anlaşılacağı gibi, tefsirin gayesi insanların onu okuyup anlaması, hükümlerinin anlaşılıp amel edilmesi ve ondan zevk alınmasıdır. Müslümanlar devrin değişen şartlarına göre Kur'ân-ı Kerim'le uyum içinde olmaya gayret göstermişlerdir. Her dönemde Müslümanların hayatlarına giren olaylarla irtibat kuran eserlerin başında Kur'ân-ı Kerim tefsirleri gelmektedir. Bu bakımdan *Keşfü'l-Hakayik*, yazıldığı dönemde Azerbaycan cemiyeti ve düşünce yapısını ortaya koyduğu için çok önemlidir. Tefsir

²¹ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 8.

²² a.g.e., c. I. s. 8.

sadece Azerbaycan'ın problemlerini değil dünya Müslümanlarının sorunlarını da ortaya koymaya çalışmıştır.²³

Bu tefsirin ismi tüm Türkistan'a yayılmıştır. Müellife Türükmenistan'dan, Tataristan'dan, Gürcistan'dan, Özbekistan'dan hediyeler gönderilmiş ve Osmanlı devletinden ise 8 köşeli madalya takdim edilmiştir. Bu tefsirin bir nüshasını Yusuf Ziya Talıpzade vasıtasıyla İstanbul'a Sultan II. Abdulhamid Han'a hediye olarak göndermiştir. Bu olay Osmanlı arşivlerinde de yer almaktadır. Daha sonra Molla (ahund) Yusuf Sadrazam'la tefsiri padişahın huzuruna götürmüşlerdir. Padişah hediyeyi kabul etmiştir. Bu konuda yazı senedi şimdi de Başbakanlık arşivinde Osmanlı ile Azerbaycan Hanlıkları ilişkilerine dair arşiv evrakları arasında (II/216-220 No:76) korunmaktadır.²⁴ *Keşfü'l-Hakayik* birkaç sefer basılmıştır. Eser ilk defa ise Azerbaycan'lı zengin hayırsever Hacı Zeynalabidin Tağıyev tarafından 1904 senesinde Tiflis'de Kaspi gazetesinin Buhariyye yayınevinde basılmıştır.²⁵

Tefsirin Azerbaycan Türkçesine ilk çevrilen eser olması hasebiyle çok ilgi gördüğünü söyleye biliriz. Zira daha önce Azerbaycan Türkleri Kur'ân-ı Kerîm'i başkalarının dilinden dinleyerek öğrenmek zorundaydı.

Baküvî'nin bu tefsirinin yazılmasından sonra Arap dilini bilmeyen Azerbaycan Türkleri Türk dilinde Kur'ân'ı okuyup, incelikleri ve hükümlerini anlamaları için bir vasıta elde etmişler. Baküvî bu durumu şöyle açıklar: "Kur'ân-ı Kerîm birlik beraberliğe davet eder ve herkesin sulh içerisinde yaşaması için zemin yaratır. Türkçe hakikati beyan eden tefsirler vardır ama bunlar Osmanlı Türkçesi'yle yazıldığı için Azerbaycanlılar tarafından anlaşılmamaktadır. Bu devrin en büyük ihtiyacı Azerbaycan dilinde Kur'ân-ı Kerîm tefsiri yapmaktır. İslam ümmeti cehalet hastalığına yakalandığından, Kur'ân-ı Kerîm'in aksini söyleyenlere kulak verip, onların sözlerini dinleme konusunda Yahudiler gibi olmuşlar. Neredeyse, Kur'ân-ı Kerîm'in hükmü ümmet arasından kaldırılmıştır. Uydurma hadisleri Hz. Peygamber (s.a.s.) ve imamlara isnat edip, onlarla halkı memnun edip, Allah Teâlâ'nın kitabını terk etmişlerdir. Dolayısıyla Türk dilini konuşan halklar onu okuyup anlasınlar ve

²³ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 9.

²⁴ **a.g.e.**, c. I, s. 12.

²⁵ **a.g.e.**, c. I, s. 12.

başka hurafelere kulak vermesinler.”²⁶ Müellif müslümanların Kur’ân-ı Kerîm’i sahte vaizlerden değil bizzat Kitab’ın aslını okuyup anamaları için böyle bir çalışma yaptığını beyan etmektedir. Bu sebeple Azerbaycan Türkçesi’ne ilk tercüme ve tefsir eseri Baküvî’nin *Keşfü’l-Hakayik* eseridir.²⁷

Baküvî zamanla cehaletin yok olup, kelimelerin anlamlarının açık olarak ortaya koyulacağını umut etmiştir. Bu kitapta da ayetlerin tefsirindeki gizli anlamlara bazen rumuzla, bazen de açıkça işaret etmiştir. Akıl sahiplerinin dikkat etmesini istemiştir: “Bu mübarek tefsiri okuyan şahıslar her ne kadar başta ondan çekinip yüz çevirecekler ama öyle bir zaman gelecek ki, canı gönülden bu kitaba âşık olup, ona vücutta olan ruh gibi değer verecekler.” diyerek, o şahıslar için dua edip sonsuz selam göndermiştir.²⁸ Baküvî tefsirin sadece Türkçe olmasına dikkat çekmemiş aynı zamanda bu eserin muhteviyatına da vurgu yapmıştır. Tefsirde olan bilgilerin müslümanların birliği için önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu düşüncelerini gelen şiirle beyan etmiştir:

Azerbaycan Türkçesi:

Yüz il sonra eger desen ki, o hardadır,

Her bir beytten nida gelir ki, odur bu.

Barama qurdu kimi ettiklerimden ipek oldum,

Toxuyub bağışlayaram bir yarpaqdan iplik.²⁹

Türkiye Türkçesi:

Yüz yıl sonra eğer desen ki, o nerededir,

Her bir beytten nida gelir ki, odur bu.

Barama kurdu gibi ettiklerimden ipek oldum,

Dokuyup hibe ederim bir yapraktan iplik

²⁶ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 322.

²⁷ Şahavatov, **a.g.e.**, s. 30.

²⁸ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 508-509.

²⁹ **a.g.e.**, c. I, ss. 508-509.

Baküvî tefsiri yazma sebeplerinden biri de aşağıdaki ayetin tefsirinde olduğu gibi ümmetin Kur'ân-ı Kerîm'i anlayıp emirlerine uymasındır. Müellif ayeti aşağıdaki gibi açıklamıştır:

﴿وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلَّ إِلَيْنَا رَاغِبُونَ﴾

*(İnsanlar) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Hepsi de ancak bize dönecekler.*³⁰

Baküvî, tefsirinde ümmetin halini bu ayetle şöyle ifade etmiştir: “Bu ayet sanki bugünkü İslam ümmetinin halini haber vermektedir. Ümmet ittifak edip, sağlam bir şekilde birliği kurmak yerine ayrılığa düştüler. “*kendi aralarında*” tefrika çıkarıp, birbirlerine lanet okuyup, kâfir sayarak “*fırkalara bölündüler*” kendilerini hak, başkalarını batıl olarak tanımlıyorlar. Hâlbuki kıyamet günü “*hepsi bizim tarafımıza dönüp*” kendi amellerine göre cezalandırılacaklar. Onlar o günden gafildirler. Eger İslam ümmeti ittifak edip şahsi fikirlerinin yerine Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dedikleriyle amel edip diğerlerini terk etse, yine ümmet birlik içinde olabilir.”³¹ Baküvî tefsirinin en başlıca özelliği insanları Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya ve ahkâmıyla amel etmeğe davet etmesidir.

1.2.2. Tercüme Eserleri

Müellifin ismi gelecek olan birçok tercüme eserleri olmuştur. Bu eserlerin günümüze gelmemiş olması çok üzücüdür. Eserler şunlardır:

- 1- *İran kentlerinin hali*
- 2- *Tebrizde gördüklerim*
- 3- *On Yedi Ramazan*
- 4- *Ermenüse*
- 5- *Özreyi-Kureyş*
- 6- *Kerbela Yangısı*
- 7- *Fetat-ü Ğassan*

³⁰ Enbiya, 21/93.

³¹ Baküvî, a.g.e., c. II, s. 342.

8- *Reşidin Baçısı Abbase*

9- *Ebu Müslim el-Horasani*

10- *Salip Muharebesi*

11- *Emin ve Me'mun Kardeşleri*³²

Bu eserlerin çoğunun basıldığı tespit edilse de baskılarına ulaşılamamıştır. Bu kitapların da Sovyet döneminde yok edildiği kuvvetle muhtemeldir.³³

1.3. Baküvî Tefsiri Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Tercüme

Keşfü'l-Hakayik Azerbaycan'la birlikte İran ve Türkiye'de rağbet görmüştür. Şöyle ki, 1921 senesinde Hacı Abdülmecid Sadık Nevberi tarafından Farsça'ya çevrilmiş ve Tahran'da basılmıştır. Daha sonraki yıllarda 4 kez tekrar baskıları yapılmıştır. 1995 yılında Tebriz'de orijinal haliyle tekrar basılmıştır.³⁴

Keşfü'l-Hakayik Sovyet Rus işgalinden sonra alfabe değişikliği nedeniyle halk tarafından okunamamıştır. Eser tekrar Azerbaycan Türkleri'nin okuya bilmesi için 2014 senesinde arap alfebisinden latin alfabesine çevirilerek Azerbaycan Diyanet Başkanlığı olan Kafkas Müslümanları İdaresi tarafından basılmıştır.³⁵

Keşfü'l-Hakayik Türkiye'de de incelenmiştir. Tefsir üzerine Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı Tefsir bilim dalında, 1997 senesinde, Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz'ın danışmanlığında Ahmed Bedir tarafından *Baküvî Tefsiri'nin Tahlil ve Tahrici* adlı doktora tezi yapılmıştır. Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Bedir tarafından "*Gerçeğin Doğuşu Alevî Kur'ân Tefsiri*"³⁶ adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır.³⁷ Yapılan bu tercüme

³² Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 8.

³³ **a.g.e.**, c. I, s. 8.

³⁴ Şahavatov, **a.g.e.**, s. 30.

³⁵ Bk. Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 1.

³⁶ Türkçe yayınlanan **Gerçeğin Doğuşu Alevî Kur'ân Tefsiri** kitabı, **Keşfü'l-Hakayik**'in kendi ismine ve içeriğine uygun düşmemektedir. Çünkü kitabın şu andaki ismi ve görünüşü, onun amacı ve ruhuna uygun düşmemiştir. Bu isim bir mezhebi çağrıştırmaktadır. Ama Baküvî kendi mezhebi dâhil hiçbir mezhebin taassup ve taklidini yapmamıştır. Buna rağmen Tefsirin Alevî Kur'ân Tefsiri alt başlığıyla yazılması uygun değildir.

³⁷ bk. Ahmet Bedir, **Gerçeğin Doğuşu Alevî Kur'ân Tefsiri**, Merkur Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Gerçeğin Doğuşu Alevî Kur'ân Tefsiri Ahmed Bedir'in Doktora tezi olan *Baküvî Tefsiri'nin Tahlil ve Tahrici* olması muhtemeldir.³⁸

Azerbaycan'lı öğrenciler tarafından eser üzerine bazı akademik çalışmalar vardır. Bunlardan Baküvî tefsiri üzerine bir Yüksek Lisans çalışması da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim dalında, Yrd. Doç. Dr. Nihat Temel danışmanlığında Mehman İsmayilov tarafından yapılmıştır. Bu çalışma 2002 senesinde *20. Yüzyılda Azerbaycan'da Yapılan Kur'ân Tefsiri ve Meal Çalışmaları* adı altında yapılmıştır.

Başka bir Azerbaycan'lı öğrenci tarafından yapılan yüksek lisans çalışması da, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı Tefsir Bilim Dalında, Yrd. Doç. Dr. Nihat Temel danışmanlığında, Sabuhi Şahavatov tarafından yapılmıştır. Bu çalışma 2010 senesinde, *Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Bâkuvî Tefsirinin Özellikleri* adı altında tamamlanmıştır.

Bu çalışmalar *Keşfü'l-Hakayik* tefsirini tüm özellikleriyle ele almamış ve tefsiri tam olarak ortaya koymamışlar. Çalışmalar tefsiri bilimsel olarak değerlendirmiş ve tezimizin konu edeceği esasları incelememişler.

1.4. Baküvî'nin Tefsirinde Yararlandığı Kaynaklar

Baküvî tefsiri kaynak açısından zengin bir eserdir. Müellif hem Türkçe hem de Arapça olan tefsir kaynaklarından yararlanmış. Şîî ve Sünnî kaynaklardan yararlanan müellif bu kaynaklar arasında ayırım yapmamıştır.

1- Mahmud b. Ömer b. Muhammed Cârullah Allame Zemahşerî (ö.538/1143), *Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vil*.

2- Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasan b. el-Fazl et-Tabersî (ö.548/1154), *Mecmau'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*.³⁹

3- Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö.606/1210), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)*.

³⁸ Ahmed Bedir'in bu çalışmalarına ulaşamamıştır.

³⁹ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 11

4- Ebû Saîd Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Kâdı el-Beydâvi (ö.685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*.

5- Ebü'l-Berakât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseîfî (ö.710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hekâyiku't-Te'vîl*.

6- Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî (ö.741/1341), *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*.⁴⁰

7- Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmadî (ö.982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*.

8- İsmail Hakkı Bursevi Efendi (ö.1137/1725), *Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*.

Buraya kadar verdiğimiz tefsir kaynakları Baküvî'nin mukaddimesinde adları geçen eserlerdir.⁴¹

Aşağıdaki kaynaklar ise tefsirde sık kullanılsa da Baküvî bu kaynakların adlarını zikretmiştir.

9- Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö.681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân fî Enbâi Ebnâi'z-Zeman*.⁴²

Baküvî tarih ilminin değerli ve sevimli bir ilim olduğundan bahsetmiş ve yeri geldikçe muhtelif kaynaklardan nakiller yapmıştır. Bunlardan biri de, çok fazla bahsetmese de “İbn Hallikan'ın” eseridir.⁴³

10- Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Ferra el-Beğavi eş-Şafi (ö.516/1122), *Meâlimu't-Tenzîl*.⁴⁴

11- Mirza Tağı Han (ö.1268/1852), *Nâsihu't-Tevârîh*.

⁴⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 322.

⁴¹ **a.g.e.**, c. I, s. 11.

⁴² Bu eser tarih eseri olup, Dr. İhsan Abbâs, muhtelif yerlerde bulunan nüshalarından faydalanarak, eseri tahkikli olarak yedi cild hâlinde neşretmiştir. Sekizinci cildi; geniş bir fihristten oluşmaktadır.

⁴³ Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 395.

⁴⁴ **a.g.e.**, c. III, s. 342.

Bu eser bir tarih eseridir. Müellif Şîî din adamı olup, kitabı Farsça kaleme almıştır. Baküvî bu eserden tarihe dair örnekler vermiştir. Kitap 8 ciltten oluşuyor.⁴⁵

12- Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö.774/1373) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*.⁴⁶

13- Ebü Süfyân Vekî b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî (ö.197/812),

Vekî b. el-Cerrâh muhaddis ve fakihtir. Baküvî isim olarak bu şahıstan kaynak vermiş, eser adı zikretmemiştir. Vekî'in Râfizî veya Şîî olduğuna dair kayıtlar vardır. Bu Vekî'nin Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün sayması nedeniyledir. Onun Şîa'ya eyiliminin rivayetlerine zarar vermeyeceği söylenmiştir.⁴⁷

14- Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö.311/923), *Meâni'l-Ķur'ân ve İ'râbüh*.⁴⁸

15- Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö.1401/1981), *el-Mîzân*.

Baküvî'nin önem verdiği Şîî tefsir kaynaklarından biridir. Tebriz yakınlarındaki Şâdâbâd (Şâdegân) köyünde doğdu. Allâme unvanıyla şöhret bulan Tabâtabâî, sülâlesinde Azerbaycan Kadıkudâtı Mirza Muhammed Ali gibi şahsiyetlerin bulunmasından dolayı Kâdî unvanıyla, doğum yerine nisbetle Tebrîzî nisbesiyle anılır.⁴⁹

16- Ebu Cafer Muhammed b. Yakup b. İshak Kuleynî (ö.328/940), *el-Kâfi*.

Bu eser Şîa'nın hadis kaynak kitaplarından *el-Kâfi* Şîa kaynaklarından Kutub-i Erbaa'nın en önemli ve güvenilir kaynak kitabıdır. *el-Kâfi* Şîa'nın Buhari'sidir.⁵⁰

⁴⁵ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, ss. 323-324.

⁴⁶ **a.g.e.**, c. III, s. 147.

⁴⁷ Şükrü Özen, "Vekî' b. Cerrâh" **DİA**, c. 43, s. 8.

⁴⁸ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 342

⁴⁹ Musa Yıldız, "Muhammed Hüseyin Tabâtabâî", **DİA**, c. 39, s. 306.

⁵⁰ Öz, Mustafa, "Küleynî", **DİA**, c. 26, s. 538.

17- Seyyid Süleyman Belhi el-Kunduzî (ö.1294/1877), *Yenabi'ül-Mevedde*.⁵¹

18- Seyyid Muhammed Kâzım Yezdî (ö.1337/1918), *el-Urvetü'l-Vüskâ*.⁵²

Bu kaynak da Baküvî'nin kaynak gösterdiği Şîî fıkıh eserlerindedir.⁵³

19- Muhammed b. İsmâil Buhârî (ö.256/870), *Sahih'l-Buhari*.⁵⁴

20- Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö.261/875), *Sahihu Müslim*.⁵⁵

21- Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.290/903), *el-Müsned*.⁵⁶

Bahsi geçen hadis kaynaklardan Baküvî çok geniş şekilde yararlanmıştı. Bu kaynaklardan yararlanırken mezhep ayırımı yapmamıştır.

Müellif tezfirinde şiirden zaman-zaman yararlanmıştı. Bunlara aşağıda gelen şairleri örnek vere biliriz:

22- Nizami Gencevî (ö.605/1209), *Hamse*.⁵⁷

23- Mevlana Celaleddin Rumî (ö.672/1273), *Mesnevi*.⁵⁸

24- Şeyh Sa'di Şirazî (ö. 691/1292), *Külliyât*.⁵⁹

Yukarıda verilen kaynaklardan da görüldüğü gibi Baküvî Ehl'i sünnetin esas hadis kaynaklarından yararlanmıştı. Şîî asıllı alimlerin bu kaynaklara itibar etmediklerini demekte yarar vardır. Bu bakımdan Baküvî'nin tutumu taktire şayandır. Aynı zamanda müellif Ehl'i sünnet şailerinin şiirlerin yararlanmıştı.

⁵¹ Şîî Şeyh Ağa Buzurg Tahranî, Şîî kaynaklarını ihtiva eden **ez-Zaria** adlı eserinde **Yenabiu'l-Mevedde'nin** yazarı, Süleyman Kunduzî hakkında şöyle der: "Süleyman Kunduzî'yı, Şia kitaplarının yazarı olarak tanımıyorsa da, o bir ruhani bilgiye sahiptir ve onun **Yenabiu'l-Mevedde** isimli eseri, Şia kitaplarından biri olarak kabul edilir." 1853. yılda Belh şehrinden ayrılan Süleyman Belhî, Necef ve Kerbelâ'yı ziyaret etmiştir. Burada İmamiye müctehidleriyle de görüşmüş ve neticede, grupta yer alan bazı şahıslarla beraber Şîî mezhebini kabul etmiştir. Etraflı bilgi için bk. Tahranî, Ağa Buzurg, **ez-Zaria ilâ Tasaniffi's-Şia**, 2. Baskı, Daru'l-Edva, Beyrut, c. 25, s. 290.

⁵² Baküvî, **a.g.e.**, c. I. s. 193.

⁵³ **a.g.e.**, c. III, s. 568.

⁵⁴ **a.g.e.**, c. I. ss. 89, 131.

⁵⁵ **a.g.e.**, c. I. ss. 89, 131.

⁵⁶ **a.g.e.**, c. I. s. 85.

⁵⁷ **a.g.e.**, c. III, s. 5.

⁵⁸ **a.g.e.**, c. I. s. 359.

⁵⁹ **a.g.e.**, c. I. s. 508.

1.5. Keşfü'l-Hakayik'in Tefsir Metodu

1.5.1. Ulumu'l-Kur'ân Açısından *Keşfü'l-Hakayik*

Ulumu'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerîm'in inîşi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icazı, nasihi, mensuhu ve hakkındaki şüpheleri giderilmesi açısından Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili ilimdir.⁶⁰ Baküvî nüzül sebepleri, nazih mensuh vb. Ulümü'l-Kur'ân konularından bahsetmiş ve tahliller yapmıştır. Bunları örneklerle değerlendirelim.

1.5.1.1. Kırâat Açısından *Keşfü'l-Hakayik*

İbn Cezeri Kırâati (ö.833/1429) şöyle tarif etmiştir: Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin nasıl okunacağı hakkında ve ravilerine nisbet etmek şeklinde bu kelimeler üzerinde farklı tilavetleri konu edinen ilimdir.⁶¹ Kırâat hakkında başka tariflerde vardır: Kırâat kelime üzerinde oluşan med, kasır hareke ve b. irab üzerinde oluşan değişikliklere denir.⁶² Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsir ilminde en çok tartışılan konulardan biri de yedi harftir.⁶³ Ehl-i sünnet bunu hadislere dayandırarak yedi harften bahseder.⁶⁴ Âlimlerin kırâat hakkındaki görüşlerine bir bakalım:

İbn Cezzî el-Endülüsî ise kırâatlerin iki kısım olduğundan bahseder. Biri meşhur, ikincisi ise şâz.

Meşhur olanlara geldikte bunlar yedi kırâat ve Yakub'un kırâati gibi bunlara uygun olan kırâatlerdir. Şâz kırâatler ise bunların dışında kalan kırâatlerdir.⁶⁵

İmam Mekkî b. Ebu Tâlip ise kırâati üç kısma ayırmıştır.

Birincisi bugün okunan kırâat ki, Peygamber'den (s.a.s.) sika ravilerle rivayet edilmiştir. Mushafın hattına muvafık olmalıdır. Kur'ân'ın indiği arapça siğada olmalıdır. Bu üç vasıf kendisinde toplanda onunla kırâat yapılır.

⁶⁰ Ögmüş, Harun, **Muhâdarât fî Ulümi'l-Kur'ân ve Târihu't-Tefsîr**, İfav Yay., İstanbul, 2014, s. 27.

⁶¹ İbn Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Talibin**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yay., 1999, s. 9.

⁶² Cerrahoglu, İsmail, **Tefsîr Usulü**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara Yay., 1971, s. 98.

⁶³ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (ö.310/922), **Tefsîru't-Taberî Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, I-XXVI, Tahkik Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Hier Yay., Merkezi'l-Buhusi ve'd-Dirasâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmîyye, Kahire, 2001, c. I, ss. 14-19.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. V, s. 114.

⁶⁵ El-Ğaffârî, Abdurrasul, **el-Kırâatü ve Ahrufu's-Sabatî**, Câmiatü'l Mustafa Lilâlemî, Kum, s. 37.

İkincisi ise âhâd olarak rivayeti sahih olarak ve Arapçaya uygun olarak Mushafın zahirine muhalif olandır. Bu kıraat kabul edilir lakin kıraat yapılmaz. Çünkü icma olunan kıraatlere muhaliftir.

Üçüncüye geldikte ise bunlar sika raviden rivayet edilmeyen ve ya sika raviden rivayet edilse de arap dilinde vechi bulunmayan kıraattir. Bu kıraat Mushafa uyumlu olsa bile kabul edilmez.⁶⁶

Şifî âlimi olan el-Fadlî (ö.1435/2013) kıraati şöyle açıklamıştır: Kıraat Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğu gibi okumaktır. Ya da Peygamber'in (s.a.s.) karşısında okundu o da ikrar etti. Kıraat fiilî ya da takrirî lafızla da ola bilir. Bir veya birkaç sefer de okunmuş ola bilir. Kıraat bazen Peygamber'in (s.a.s.) okumasıyla ve karşısında okuyanı ikrar etmesiyle gelmektedir.⁶⁷

Baküvî sıradaki ayetin bazı kelimelerini kıraat açısından incelemiştir.

﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلَّمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihri) öğretmek suretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme" demedikçe, kimseye (sahir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah Teâlâ'nın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri

⁶⁶ El-Gaffârî, a.g.e., ss. 37-38

⁶⁷ El-Fadlî, Abulhâdi, (ö.1435/2013), **el-Kıraatü'l-Kur'âniyye**, 4. Baskı, Merkezü'l-Ğadir Yay., Lübnan Beyrut, 2009, s. 68.

*öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi.*⁶⁸

Baküvî, Bakara 2/102 ayette geçen “المَلَكَيْنِ” kelimesini iki farklı şekilde okumuştur. Birincisi “Melikeyn” yani lam harfi kesre ile okunduğunda iki padişah kastediliyor. Bu durumda Müfessir şöyle anlam veriyor: “*Bir de Babilde iki padişah olan Harut ve Maruta nazil olan sihir ilmini de halka eğitiyorlardı...*” Diğer kıraat tarzı ise “Melekeyn”dir. Yani lam harfini fetha ile okuduğunda anlamı iki melektir. Baküvî şöyle devam eder: “Bu kıraat tarzı meşhurdur. Ama bu durumda büyük eksiklik meydana gelip ayetin asıl anlatmak istediği anlaşılmamaktadır. Bu sebeple biz ilk kıratı esas alıp ayete bu minvalde anlam verdik.”⁶⁹ Baküvî’nin tefsirinde kıraat farklılığının kelime anlamına etki etmiştir.

Kıraatlerin tefsir farklılıklarına etkisi tartışılmazdır. Bu kıraatler kelimelerin hareketlerinde ortaya çıkar ve okuma farklılıklarıyla ve kelimenin esasında ortaya çıkan değişikliklerle kendini gösterir.⁷⁰

Taberi Baküvînin yaptığı kıraati eleştirmiştir. Şöyle ki: “iki melik” şeklindeki kıraat şaz kıraat olup, İbn Abbas (ö.68/687), Ebu’l-Esved ed-Düvelî (ö.69/688) ve Dahhak’ın (ö.64/684) kıraatıdır. Sahâbî, Tabiûn ve kıraat âlimleri bu kıraatın hatalı olduğuna icma etmişlerdir.⁷¹ Baküvî ise bu konuda açıklama yapmamıştır.

Tabersî de Baküvî gibi bahsi geçen ayetin tefsirinde aynı kelimenin kıraatinden bahsetmiştir. Lakin Tabersi Baküvî’den farklı olarak bu rivayetin şâz rivayet olarak “Melikeyn” şeklinde İbn Abbas’tan ve el-Hasan’dan rivayet edildiğini ifae etmiştir.⁷²

Baküvî’nin kıraat farklılığına verdiği birşka örnek de Hud 11/41 ayetidir. Müellif ayetin ﴿مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا﴾ kelimelerinin okunuşunun farklı olduğunu ve kendisine

⁶⁸ Bakara, 2/102.

⁶⁹ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 70-71.

⁷⁰ Ünal, Mehmet, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Doktora tezi, Ankara, 2002, s. 141.

⁷¹ Taberî, a.g.e., c. II, ss. 349-350.

⁷² Tabersî, eş-Şeyh Ebi Ali Fadl b. Hasan, **Mecmeu’l-Beyan fî Tefsîri’l-Kur’ân**, I-X, Tashih, Tahkik ve Talik, es-Seyid Haşim er-Resuli el-Hallati ve es-Seyyid Fadlullah ey-Yezdi Tabâtabâî, 2. Baskı, Dar’l-Marife yay., Beyrut, Lübnan, 1988, c. 1, s. 330.

göre ism’i fâil olarak okumanın daha doğru olacağını beyan etmiştir. Bu durumda ayetlerin okunuşu “mücrihe ve mürsihe” şeklinde olacağını bildirmiştir. Baküvî halk arasında meşhur olan ﴿مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا﴾ kıraatinin yanlış olduğunu ve bu kıraatin kimseden rivayet edilmediğini beyan etmiştir.⁷³

Baküvî’i ayetin tefsirinde kullandığı halk arasında ifadesi ilmi bir ifade olmamıştır. Ayrıca ﴿مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا﴾ kıraatinin kimseden rivayet edilmediğini beyan etmiş ama Taberî her iki kıraatin varlığından bahsetmiştir.

Taberî Medine, Basra ve bazı Kufe ehlinin kıraati Baküvinin bahsettiği gibi “mücrihe ve mürsihe” şeklindedir. Bu durumda “ecrâ ve ersâ” fiillerinin mefulü olmaktadır. Lakin Kufeliler’in tamamı ﴿مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا﴾ şeklinde okumuştur. Bu durumda “cerâ ve ersâ” fiillerinin mastarı olmaktadır.⁷⁴

Taberî Baküvî tefsirindeki görüşlerden farklı olarak her iki kıraatin olabileceğini delillendirmiştir. Ancak Şîî müfessir Tabatabâî ise konuyu her iki vechiyle ele almış ve incelemiştir. Her iki kıraate göre kelimelere anlam veren Tabatabâî burada kıraatin varlığından bahsetmemiştir.⁷⁵

Neticede Baküvî tefsirinde kıraat meselelerine önemle yanaşmış ve kıraat açısından tahliller yapmıştır. Müellif kıraati kabul etmiş lakin Şîî akidesini desteklemek için hiçbir kıraat açıklaması yapmamıştır. Bazı konularda diğer müfessirlerden ayrı görüşler beyan etmiştir. Kıraat hakkında gelen rivayetlerin de tam olmadığını ifade edebiliriz. Şîî ve Sünnî arasında en önemli ayrımlardan biri Maide 5/6 ayetinde olan abdest alırken ayağa mesk konusunda ise fikhi olarak konuyu her iki mezhebe göre değerlendirmiş lakin kıraat konusundan bahsetmemiştir.⁷⁶

⁷³ Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 64.

⁷⁴ Taberî, **a.g.e.**, c. XII, ss. 413-414.

⁷⁵ Tabâtabâî, es-Seyid Muhammed Hüseyin, **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur’ân**, I-VI, 1. Baskı, el-Müessesetü'l-E’lemî li’l-Matbûât, Beyrut, Lübnan, 1997, c. X, ss. 218-219.

⁷⁶ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 306-307.

1.5.1.2. Nüzûl Sebepleri Açısından *Keşfü'l-Hakayik*

Kur'ân-ı Kerîm diğer kitaplar gibi toplu olarak nazil olmamıştır. 23 sene içerisinde değişik yerlerde ve değişik sebeplerle nazil olmuştur. Bu olaylara esbab-ı nüzûl denir. Bunu bilmek Kur'ân-ı Kerîm'i anlamayı kolaylaştırıyor.⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in tüm ayetleri bir sebebe binaen inmemiştir. Âlimlerin tesbit ettiği 500 ayetin sebab-i nüzûlü vardır. İbn Teymiyye bu ayetlerin başka, önemli kısmı ahirete dair haberler ve geçmiş peygamberlerden bahseden ayetlerin iniş sebeplerini her hangi bir dış olayda aramamak lazım. Bu ayetlerin iniş sebeplerini ayetlerin içerik ve anlamlarında aramak gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁸

İlimleri bilmek ve bunları birbiriyle ilişkilendirmek insana fayda verir. Konuyu araştırmaya yardımcı olur ve bilgiyi arttırır. Sebeb-i nüzûl ilmi de böyledir. Şeriat ilimleri birbirine bitişik, bir diğerine hizmet eder durumdadır. Zerkeşî der ki; “tarihi cereyana ihtiyaç yoktur diyen yanılmıştır” aksine tarihi sebepleri bilmenin faydası çoktur. Bu ilim hükmün sebebi hikmetini bildirmektedir.⁷⁹

Ayetlerin tefsir ve te'vil ederken sebab'ı nüzûlün bilinmesi son derece önemlidir. Aksi takdirde yanlış yorumlar ve yanlış ameller ortaya çıkar. Nitekim aşağıdaki örnekte böyle yanlışların yapıldığını müşahede etmek olur:

Osman b. Maz'un ve Amr b. Ma'dikerib bir rivayete göre Maide 5/93 ayetine bakarak içkinin mübah olduğuna karar vermişler.

﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ

اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾

*İman edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever.*⁸⁰

⁷⁷ Öğmüş, *Muhâdarât fî Ulümi'l-Kur'ân ve Târihu't-Tefsîr*, s. 83.

⁷⁸ Demirci, Muhsin, “Esbab-ı Nüzûl”, *DİA*, c. XI, s. 360.

⁷⁹ Râşîd, Muhammed, *Esbâbü'n-Nüzûl ve Esraruhâ fî Beyâni'n-Nusûs*, Daru's-Şihab Yay., Dimaşk, 1999, s. 41.

⁸⁰ Maide 5/93.

Sahabîler bahsi geçen ayetin nüzûl sebebini bilselerdi bu yanlışı yapmazdılar. Ayetin nüzûl sebebi şöyledir:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْحَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

*Ey iman edenler! içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*⁸¹

Bu ayet içkini haram olduğunu beyan ettiğinde bazı sahabîler Peygamber'e (s.a.s.): "Ey Allah Resûlü eskiden vefat eden kardeşlerimizin kıyamet günü ne olacak?" diye sormuşlar. Bu durumda sahabîlerin sorusuna cevap olarak mezkur ayet inmiş ve sorularının cevabını bulmuşlar.⁸²

Baküvî tefsirinde sebep'i nüzûle oldukça geniş yer verilmişti. Bazen müfessir ayete sebep olan olayı birkaç sayfa olarak zikretmiştir. Müfessir sebep'i nüzûl bilgisi olmadan Kur'ân-ı Kerîm'in tam anlaşılmayacağını ifade etmiştir. Bu sebepten dolayı Şî'anın kabullenmediği sahabîlerden gelen sebep'i nüzûllere geniş yer vermiştir. Bazı Şî'i müfessirler gibi sadece Ehl'i beyt ve taraftarlarına ait sebep'i nüzûle yer vermemiştir. Konuyu örneklerle ele alalım:

Baküvî tefsirde Bakara 2/97 ayetinin sebep'i nüzûlünü şöyle açıklamıştır:

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾

*De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah Teâlâ'nın izni ile Kur'ân-ı Kerîm'i; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir."*⁸³

Müellif bu ayetin sebebi nüzûlünü bir önceki ayetin sonunda zikrediyor. Fedek Yahudilerinin âlimlerinden Abdullah b. Suriya peygamberimizle tartışıp şöyle sormuştu: "Ey Muhammed sana hangi melek inip vahiy getiriyor?" Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu: "Cebrail." Abdullah dedi: "O bizim düşmanımızdır. Eğer vahiy getiren başka bir melek olsaydı ona iman ederdik." Ayet Abdullah'ın bu sözünü

⁸¹ Maide 5/90.

⁸² Suyutî, Celeleddin Abdurrahman, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Madve Yay., İstanbul, c. I, s. 60.

⁸³ Bakara, 2/97.

reddetmek için inmiştir.⁸⁴ Baküvî Yahudilerin Cebrail'e (a.s.) düşmanlıklarını açıklayan ayetin sebep'i nüzûlünü bu şekilde açıklamıştır. Diğer tefsirler de bahsi geçen ayete benzer sebep'i nüzûller vermişler.

Razi bahsi geçen ayet için 3 sebep-i nüzûl zikreder.

Birincisi Baküvî'nin de zikrettiği Abdullah b. Suriya'dan olan sebep-i nüzûldür ki, Yahudiler Cebrail'in savaş ve ölüm getiren melek olmasını iddia etmişler.

İkincisi ise Hz. Cebrail'in (a.s.) vahyi Yahudiler'den birisine getirmeyip Hz. Muhammed'e (s.a.s.) getirmesidir. Bu sebepten kıskançlık ederek Cebrail'e (a.s.) düşmanlık etmişler.

Üçüncüsü de Hz. Cebrail'in (a.s.) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) onların sırlarını vermesi sebebiyle onu düşman tutup Hz. Mikail'i (a.s.) kendilerine dost tutmuşlardır.⁸⁵

Râzi bu sebeplerin ayete sebep olabileceğini ifade etmiştir. Lakin Baküvî Yahudilerin Hz. Cebrail'e düşman olmalarının en önemli nedeninin Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Peygamber'e (s.a.s.) indirmesi olduğunu ifade eder.

Baküvî sebep-i nüzûle son derece geniş yer vermiştir. Bu konuda mutaassıb davranmamış ve Hz. Ömer başta olmak üzere halife ve sahâbîlerle ilgili esbab-ı nüzûlü anlatmıştır.⁸⁶ Sebeb-i nüzûldan biri de şöyledir: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbîlerinden Hz. Ömer ve Muaz b. Cebel Peygamber'e (s.a.s.) şarap ve kumarın haram olması için emir vermesini teklif ettiler. Sebep olarak da şarabın akli, kumarın da malı yok etmesini dediler. Bu durumda da bu ayet nâzil oldu.⁸⁷

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخُمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا﴾

*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür."*⁸⁸

⁸⁴ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 68.

⁸⁵ Razi, **a.g.e.**, c. 3. s. 210-213.

⁸⁶ bk: Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 222, 255, 268, 270, 277.

⁸⁷ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 225.

⁸⁸ Bakara 2/219.

Baküvî'nin Hz. Ömer'i tefsirinde bir ayetin inmesine sebep olarak göstermesi onun sahabîler ve halifeler arasında ayırım yapmadığına delildir. Şîf âlimlerinin genellikle Ehl'i beyt'ten ve taraftarlarından olmayan sahabîlerden rivayet kabul etmemelerini göz önünde bulundurursak tefsirin bu özelliği takdire şayandır. Şîf tefsirlerine aynı ayetin sebep'i nüzûlüne bakaçak olsak: Tabâtabâî (ö. 1401/1981) bahsi geçen ayette olan "sana soruyorlar" kelimesinde kastedilenlerin müminler olduğunu ifade ederek ayetin inmesine onların sebep olduğunu beyan etmiştir. Lakin müfessir burada isim vermemiştir.⁸⁹ Baküvî'nin sebep'i nüzûlü'nü esas alsak Tabâtabâî de Hz. Ömer'den olan sebep'i nüzûlü kabul etmiş oluyor.

Baküvî sebebi açıkladıktan sonra "gelen ayet camaat hakkında nazil oldu, bu sebeple ayet nazil oldu, sıradaki ayet şu olayda nazil olmuştur ve müşrikler soru sordu ve sure nazil oldu" şeklinde ifadelerle sebep'i nüzûlleri açıklamıştır. Görüldüğü üzere Baküvî sebep'i nüzûl'e çok yer vermiştir. Bunların örnelerini artıra da biliriz. Ehl'i beytten olmayan sebep'i nüzûlün kabul edilmeyeceğini hiç beyan etmemiştir. Dolayısıyla müellif Şîf Sünnî ayırımı yapmadığını söylüye biliriz.

1.5.1.3. Nesh Açısından *Keşfü'l-Hakâyık*

Nesh, şeri bir hükmü ondan sonra gelen şeri hükme ortadan kaldırmaktır.⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir edebilmenin olmazsa olmaz şartlarından biri de nasih ve mensuhu bilmektir.⁹¹ Şîf âlimleri de neshin Kur'ân-ı Kerîm'de varlığını kabul etmişlerdir.⁹²

Nesh bir hükmü terk edip onun yerine başka bir hükmü koymak anlamındadır. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis'te nesh ümmetin icmasıyla sabittir. Şeriat hükümlerini halka tedrici olarak tebliğinde nesh akıl ve hikmete uygun görülmüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) önce halka daha kolay hükümler vermeli, daha sonra istese onları değiştirebilir. Ama Yahudiler inat ve inkarlarından dolayı bu

⁸⁹ Tabâtabâî, a.g.e., c. II, s. 195.

⁹⁰ Öğmüç, *Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Târihu't-Tefsîr*, s.90.

⁹¹ Cerrahoğlu, a.g.e., 118.

⁹² Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şîf Tefsîr Anlayışı*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 2007, s. 214.

konuda Hz. Peygamber’i (s.a.s.) kınamışlar. Allah Teâlâ da bu sebeple aşağıdaki ayeti indirmiştir.⁹³

﴿مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah Teâlâ’nın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?*⁹⁴

Baküvî neshin varlığını Bakara sursinin yukarıdaki ayetini tefsir ederken kabul etmiş ve neshi, hükümler konurken zaruri olduğunu ifade etmiştir. Baküvî neshi şöyle tarif eder: “Nesih hüküm kaldırılıp kıraatın kalması veya ayetin kıraatıyla beraber kaldırılmasıyla meydana gelir.” Neshi inkâr edenler bilsinler ki, Allah Teâlâ her şeye kadirdir.⁹⁵ Baküvî neshi iki kısma ayırmıştır ama İbn Cevzî neshi üç kısma ayırmıştır.

Birincisi: Hükümü ve yazısı nesh edilenler. Sahabîler Peygamber’e (s.a.s.) bir sure hakkında soruyorlar. O, da az önce nesh edildi cevabını veriyor.

İkincisi: Yazısı nesh edilmiş lakin hükümü kalmış olanlar. Buna da recm ayetini örnek vermişler. Hz. Ömer bu konuda insanlara hutbe verip konuyu anlatmış veböyle bir ayetin Kur’ân’da var olduğunu sonra nesh edildiğinden bahsetmiştir.

Üçüncüsü: Hükümü nesh edilen lakin yazısı kalan neshlerdir.⁹⁶

Baküvî’nin bir başka nesh örneği de Nisa 4/33 ayetinde geçen miras konusuyla ilgilidir.

﴿وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ فَاتُوهُمْ نَصِيبتَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾

*(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştığınız) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*⁹⁷

⁹³ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 72-73.

⁹⁴ Bakara, 2/106.

⁹⁵ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 73.

⁹⁶ İbn Cevzî, , Abdurrahman b. Ali b. Abdullah, **Nâsihu’l Kur’ân ve Mensûhuhu**, Tahkik ve Tahriç, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Daru’s-Sekâfatü’l-Arabiyye Yay., 1. Baskı, Beyrut, Dımeşk, 1990, ss. 136-149.

⁹⁷ Nisa, 4/33.

Müellif ayetin tefsirini şöyle yapmıştır: Kendi aranızda bir birinize vâris olacağınıza dair ahitlemişseniz bu ahde uyulması gereklidir. Miras bölünürken aralarında ahit olan şahsa miras payının verilmesi gereklidir. Bu şekilde miras almak cahiliye devrinde mevcuttu ve şeriat da bunu tasdik etmişti. İki insan ben senden miras alıyım sen de benden diyerek ahitleştikleri zaman altıda bir hisse mirastan pay alıyorlardı. Ama daha sonra bu hükün neshedilmiştir.⁹⁸ Bu ayetin hangi ayetle nesh edildiğine dair delili Baküvî vermese de İbn Cevzî nesh eden ayeti açıklamıştır. Şöyle ki: Nisa 4/33 ayette geçen aşağıdaki ayet nesh edilmişti.

﴿وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾

İslamdan önce iki şahıs bir birine sen ba ben de sana varis olalım diyordu. bu şekilde mirasın altıda birini alıyorlardı. Miras bırakanın varisi yoksa terekenin hepsini varis alıyordu. Bu caiz olsa da sonra nesh edildi. Bu ayeti nesh eden ayet ise Enfal 8/75 ayetidir.⁹⁹

﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ﴾

Baküvî'nin bir başka nesh örneği de şöyledir. Her Peygamber'in kendi ümmetinin işini kolaylaştırması için önce daha kolay hükümler tevzi etmesi gerekir. Sonra zamanı geldiğinde bu hükümleri değiştirerek başka hükümler getirebilir. Nasıl ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah Teâlâ'nın emriyle her ayda müslümanlara üç gün oruç tutmayı emretmiştir. Daha sonra bu hüküm değiştirildi ve Allah Teâlâ ramazan ayında bir ay oruç tutmayı farz kıldı. Bu anlamdaki neshte hiçbir kınama yoktur. Allah Teâlâ bu nesihleri hiket üzere yapar lakin bazı insanlar bunu anlamazlar.¹⁰⁰

Baküvî Peygamberin ayda üç gün oruç tutmayı emrettiğinden ve nesh olduğundan bahsede. İbn Cevzî ise böyle bir neshin olmadığını beyan etmiştir. Orucu farz kılan Bakara 2/183 ayeti sadece öncekilerin oruç tuttuğu gibi siz de oruç tutmanızı emretmiştir. Ayrıca Baküvî'nin rivayet ettiği üç gün oruç tutma hakkında

⁹⁸ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 47-48.

⁹⁹ İbn Cevzî, a.g.e., s. 332-334.

¹⁰⁰ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 73.

olan hadisten hiç bahsetmemiştir. Üç gün oruç hakkında sahabe sözlerinden bahsetmiş bunların da isnadı zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹

Baküvî Şifler'in neshi kabul edip etmemesinden bahsetmemiştir. Kendisi neshi kabul etmiş ve bunu savunmuştur. Neshi kabul etmeyerek Peygamber'i (s.a.s.) kınayan Ehl'i Kitab'ı da eleştirmiştir. Baküvî'nin üç gün oruç tutma hakkındaki eleştirilmelidir. Zira bu konuyu İbn Cevzi de eleştirmiştir.

1.5.1.4. Fedâilü'l-Kur'ân Açısından *Keşfü'l-Hakayik*

Fedâilü'l-Kur'ân, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen, Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüğü ve şerefinden hakkında haberleri ele alan Kur'ân-ı Kerîm ilmidir. Ekseriyeti uydurma olan Kur'ân-ı Kerîm'in surelerinin fazileti konusundaki rivayetler, Ubey b. Ka'b'a dayanmaktadır. Bu konu en çok uydurma rivayet olan konulardandır. Birçok müfessir de bu rivayetlere yer vermiştir. Eserlerinde uydurma rivayetlere çok yer veren müfessirlere es-Sa'lebi ve ez-Zamahşeri'yi örnek verebiliriz.¹⁰²

Baküvî de her surenin sonunda sureyle ilgili rivayetleri, senet zikretmeksizin ve sahih veya uydurma olduğuna bakmaksızın vermiştir. Bazen de ayetlerle ilgili rivayetleri ayetlerin tefsirinde vermiştir. Müfessir hadisleri yazarken bazen müfessirlerin tefsirlerini kaynak göstermiş bazen de hiç kaynak vermemiştir.¹⁰³

Baküvî Taha suresinin sonunda Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen hadisi zikretmiştir: “Taha suresini kim okusa (anlamalarını anlayıp amel etse), Allah Teâlâ ona Mühacir ve Ensar'ın sevabı kadar sevap verir.” Yani kim bu sureyi okuyup ilmin şerefini anlasa bu sevaba nail olur. Bu hadise de hiçbir eleştiri yöneltmeden Zemahşerî tefsirini kaynak göstermiştir.¹⁰⁴

Aynı rivayet “kıyamet günü” ilavesiye Zemahşerî'nin tefsirinde bulunmakla beraber bir başka rivayet daha vardır: “Cennet ehli cennette Taha suresinden başka

¹⁰¹ İbn Cevzî, a.g.e., ss. 201-202.

¹⁰² Cerrahoğlu, a.g.e., ss. 197-199.

¹⁰³ Baküvî, a.g.e., c. I, s 130.

¹⁰⁴ a.g.e., c. II. s. 322.

sure okumazlar.”¹⁰⁵ Zemahşerî de bu rayetleri isnad ve metin bakımından tenkit etmeden eserine almıştır.

Tefsirde nakledilen bir başka örnekte ayetü'l-kürsi hakkındadır. Ayetü'l-kürsi'nin fazileti hakkında Hz. Ali'den bir hadis nakledilmiştir. Hadis şöyledir: Hz. Peygamber Hz. Ali'ye buyurur: “Ey Ali, evladına, ailene ve komşularına ayetü'l-kürsi'yi öğret. Çünkü hiçbir ayet inmemiştir ki, bu ayetten azametli olsun.”¹⁰⁶

Yine Baküvî Haşr suresinin sonunda da şu rivayeti nakleder: “Ebu Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: “Allah Resülü'nden (s.a.s.) İsmi Âzamı sordum, buyurdu ki, Haşr suresinin sonu İsmi Âzamdır, onu çok oku. Yine sordum, aynı cevabı verdi, tekrar sordum, yine aynı cevabı verdi. Allah Resülü (s.a.s.) buyurdu: Kim Haşr suresini okursa, tevbe etme şartı ile Allah Teâlâ onun günahlarını affeder.”¹⁰⁷ Baküvî'nin Şîa âlimlerinden farklı olarak Ebu Hüreyre'den rivayet nakletmesi takdire şayandır. Lakin rivayetin metin bakımından tenkidinin yapılması da zaruridir.

Bu tarz rivayetlere Baküvî gibi çok değer veren müfessirlerden olan Sa'lebî, Bakara suresinin başında *Kenzü'l-Ummal* adlı eserinden, Bakara'nın fazileti hakkında şöyle bir hadis zikreder: “Her şeyin yüksek tepesi vardır, Kur'ân-ı Kerîm'in yüksek tepesi (şerefi) de Bakara suresidir. Kim onu bir gece evinde okursa şeytan üç gün oraya girmez. Gündüz onu evinde kim okusa, o eve üç gün şeytan giremez.”¹⁰⁸ Ayrıca bu hadislerin hepsi uydurmadır demek de yanlış olurdu. Fazilet konusunda gelen rivayetleri tenkit ederek sahihiyle amel edilebilir.

1.5.1.5. Hurûf-i Mukattaa Açısından *Keşfü'l-Hakayik*

Hurûf-i Mukattaa bazı surelerin başında olup, kelime veya cümleden oluşmuyor, isimleriyle okunuyor. Buna göre müteşabihten sayılıyor. Bu konuda farklı görüşler vardır. Bazısına göre bu harfler “sure isimleridir”, bazısına göre bu harfler “kasemlerdir” bazısı da “bundaki manaları Allah Teâlâ gizli tutmuştur, bizim

¹⁰⁵ Zemahşerî, el-Allâme Carullah Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, (ö.538/1143), **el-Keşşaf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Tevîl**, I-VI, Tahkik ve Talik, Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, 1. Baskı, Mektebetü'l-Ubeykan Yay., Riyad, 1998, c. IV, s.123.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 142-178.

¹⁰⁷ Baküvî, a **a.g.e.**, c. III, s. 452.

¹⁰⁸ Salebî, el-İmam el-Hammam Ebu İshak Ahmed (ö.427/1036), **el-Keşfu ve'l-Beyan Tefsîru's-Salebî**, I-X, Tahkik, Ebu Muhammed b. Âşûr, Talik, Nazir es-Saidi, 1. baskı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi Yay., Beyrut, Lübnan, 2002, c. I, s. 135.

onu bilmemiz mümkün değildir” demiştir, bu selef’in görüşüdür. Bazısına göre de, “müşriklerin dikkatini çekmek için inmiştir.”¹⁰⁹

Bu harfle ilk baştan bu yana Kur’ân ilimlerinde araştırma yapanların dikkatini çekmiştir. Hurûf-u Mukattaa çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bu harfle ilim adamları tarafından müteşabih ayetlerden sayılmıştır. Aynı zamanda mustakil ayet olup olmaması ve irabı tartışılmıştır. 29 sureni başında 14 harfin birleşmesinde oluşan hurûf-u mukataayı Baküvî sure adları olarak açıklamıştır. Bunlara örnek verelim: Baküvî Taha suresinin başındaki “طه” harflerini bu surenin adı olarak vermiştir. Diğer surelerin başlarında gelen harflerin tamamı da o surelerin adlarıdır. Ama o surelere de âdet olarak bir kelime seçip ad konmuş ve böyle meşhur olmuştur.¹¹⁰

Baküvî sure içinde meşhur olan bir kelimenin seçilerek sureye isim konduğunu beyan etmiş lakin kim tarafından seçildiğini bildirmemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in ayet ve sure sıralaması tevkifidir. İsimlerinin de böyle olması lazım. Bu bakımdan müellifin yaptığı açıklama doğru değildir. Baküvî Bakara başında olan “الم” harflerinin surenin ismi olduğunu beyan ettikten sonra sureye isim olarak içinde bahsedilen meşhur bir keliyi örf olarak sureye verildiğini beyan eder.¹¹¹

Şîî müfessirler hurufu mukataaya genelde kendi akideleri doğrultusunda anlam vermişlerdir. Tabersi de Sünnî ve Şîî kaynaklardan nakil yapmış ve tercihte bulunmuştur.¹¹² Azerbaycan’lı Müfessir Şekevi Şuara suresinin ilk ayeti olan “طسم” harflerine şöyle anlam veriyor: “Ta” Benim O Allah ki, tüm noksanlardan Tâhirim (Pakım), “Sin” Sâtirim (Örten) tüm ayıpları, “Mim” Mecidim.¹¹³ Şîî müfessir olan Muhammed b. Habibullah’a göre “bu harflerden kelimeler ve Kur’ân-ı Kerîm oluşuyor. Allah Teâlâ inkârcılara Ben bu harflerden Kur’ân-ı Kerîm indirdim, siz de yapabiliyorsanız yapın, yapamazsanız bilin ki bu mahlûk işi değildir. Bu harflere Kur’ân-ı Kerîm’in isimleri ve ya kasemler diyenler olsa da imamlarımızdan bu

¹⁰⁹ Ögmüş, *Muhâdarât fî Ulûmi’l-Kur’ân ve Târihu’t-Tefsîr*, ss. 56-57.

¹¹⁰ Baküvî, *a.g.e.*, c. II, s. 296.

¹¹¹ *a.g.e.*, c. I, s. 30.

¹¹² Tabersî, *a.g.e.*, c. 1, ss. 31-32.

¹¹³ Şekevî, Şeyhu’l-İslam Muhammed Hasan Mevlazade, *Tefsîru’l-Beyân*, I-II, 3. Baskı, Azereşer Yay., Bakı, Azerbaycan, 1990, c. II, s. 118.

harflerin müteşabih olduğu, Allah Teâlâ'dan başkasının onları bilemeyeceği varit olmuştur.¹¹⁴

Hurûf-i Mukattaa'nın ne anlama geldiği araştıran Şîa âlimi Ali Şükür onların anlamlarını sadece bazı insanlar bile bileceğini yazmıştır. Bunlar da Allah'ın kendilerine harflerin sırlarının bildirdiği bazı ariflerdir. İnsanlar ise bu harflerin anlamını bilmeyerek tilavet etmeğe devam edecekler. Şîa âlimlerine göre Hz. Ali Kur'ân'ın tüm sırlarını biliyordu. Aynı zamanda hurûf-u mukataanın da sırlarına hakim idi. Bu konuda Hz. Ali'ye nisbet edilen birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan biri de şu hadistir: Ali Kur'ân'ın dengidir. Aynı zamanda Hz. Ali Hz. Peygamber'den Kur'ân'ın tüm sırlarını almış ve kendisinden sonra gelen imamlara emanet etmiştir.¹¹⁵ Bu açıklamalardan Şîiler'in mukataa harflerine yaklaşımını bile biliriz. Baküvî tefsiride ise böyle bir açıklamalara rastlanmamaktadır. Bunun aksine imamların her şeyi bilemeyeceği görüşü savunulmuştur. Dolayısıyla hurûf-u mukatta konusunda Baküvî'nin görüşü Şîî müfessirlerin görüşünden farklıdır.

1.5.2. Rivayet Tefsiri Açısından *Keşfü'l-Hakayik*

1.5.2.1. Baküvî'nin Kur'ân-ı Kur'ân'la Tefsir Etmesi

Müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı taraflarını değerlendirerek tefsirler telif etmişlerdir. Neticede tefsirde çeşitli yönler meydana gelmiştir. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir, rivâyet tefsirine aittir. Seleften nakledilen eserlere dayanan tefsirdir. Diğer bir deyimle, Kur'ân-ı Kerîm'i Kur'ân-ı Kerîm'le tefsir, âyeti açıklamak ve tafsil etmek için, yine Kur'ân-ı Kerîm'deki bir diğer âyetle ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.), sahâbînin sözleriyle açıklanmasına denir. Kur'ân-ı Kerîm'i Kur'ân-ı Kerîm'le tefsirde veya sağlam olan peygamber sünnetiyle tefsirinde bir ihtilaf söz konusu olamaz.¹¹⁶

Müfessirler tarafından en çok kabul edilen ve tercih edilen bu metodu Baküvî Tefsir'inde ayeti ayetle tefsir ederek geniş kullanmıştır. Ayetin manasını en iyi bilen o ayeti indirendir fikrinden yola çıkarak müellif bir ayetin anlamındaki kapalılığı

¹¹⁴ Sebzvârî, el-Hucetü eş-Şeyh Muhammed b. Habibullah en-Necefî, **İrşadu'l-Ezhân ile Tefsîri'l-Kur'ân**, Daru't-Taaruf li'l-Matbûât, 1. baskı, Beyrut, 1998, s. 7.

¹¹⁵ Ali Şükür, Kâzım Muhammed, **Esraru'l-Hurûf ve Yelîhi Hurûfu'l-Mukattaa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 1. Baskı, Daru'l-Mehaccetü'l-Beybâ Yay., Beyrut Lübnan, 2001, ss. 5-6, 14-18.

¹¹⁶ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 224, 225.

yine bir başka ayetle açıklamaya çalışmıştır. Baküvî ayeti ayetle tefsir ederken ayeti ilgili ayetin hemen arkasınca zikretmiş veya ilgili ayetin daha önce açıklandığını ifade etmiştir.

Baküvî ayeti ayetle tefsir ederken bazen Arapça kısmını vermeden direkt mealini verir ve kaynak gösterir.¹¹⁷ Konuyu örnekle değerlendirelim:

﴿وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا﴾

*Oysa Allah Teâlâ size Kitapta (Kur'ân-ı Kerîm'de) "Allah Teâlâ'nın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi halde siz de onlar gibi olursunuz" diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah Teâlâ, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.*¹¹⁸

Baküvî Nisa suresinde yer alan bu ayetin tefsirinde şunları dile getirmiştir: Kur'ân'dan başk abir söz konuşana kadar onlarla oturmayın. Onlardan uzak durun ki, onların küfrü sizi tutmasın. Bu hükmü Enam 6/68 ayetinde Mekke'de size indirilmiştir. Ayet şöyledir:

﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾

"Ayetlerimizi alaya alanları gördüğün zaman onlar sohbeti değiştirene kadar onlardan yüz çevir..." şimdi siz Medine'de olduğunuz zamanda da Mekke'deki gibi kafirlerle oturmayın.¹¹⁹ Müellif Mekke'de inen bir hükmü Medine'de de devam ettirilmesi gerektiğini ayeti ayetle tefsir ederek beyan etmiştir.

Başka bir örnek verecek olursak: Müellif tefsirinde içkiyi haram kılan ayetleri açıklarken diğer ilgili ayetlerin hepsini nüzül sırasıyla zikretmiştir. Lakin O, bu ayetleri bir önceki ayetin akebinde vermiştir. Daha sonra içki ayetini vermiştir. Ayet şöyledir:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا﴾

¹¹⁷ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 125-127.

¹¹⁸ Nisa, 4/140.

¹¹⁹ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 288.

*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür."*¹²⁰

Baküvî zikri geçen ayetin tefsirinin önce içkinin haram olmasını emreden ayetleri sıralamıştır. Bu konudaki silsile şeklinde olan içkinin haram olmasını izah eden ayetleri zikrettikten sonra ilgili ayeti tefsir etmiştir. Baküvi ayetin tefsir ederken içki dört ayette haram kılındığını beyan eder. Allah Teâlâ içkinin haramlığını tedrici olarak ayetlerle beyan etmiştir.

İlk âyet Nahl 16/67 ayetidir. Bu ayette içki tam olarak yasaklanmamıştır.

İkinci ayet Bakara 2/219 ayetidir. Bu ayette içkide büyük günah olduğu beyan edilse de faydası olduğu da ifade edilmiştir.

Üçüncü ayet Nisa 4/43 ayetidir. Bu ayette artık sarhoş iken namaz kılmak yasaklanmıştır.

Dördüncü ayet ise Maide 5/90-91 ayetleridir. Sonuncu ayet içkinin açık olarak haram olduğunu beyan etmiştir.¹²¹

Baküvî'nin örneklerde ayeti bir ayetle veya ayetlerle tefsir ettiği ortaya çıkıyor. Lakin son örnekte zikrolunan ayetleri müfessirler genelde nesh konusuna misal vermekteler. Baküvî ise bu ayetleri arka arkaya verip tefsir etmesine bakmayarak nasih mensuh konusuna girmemiştir.

Baküvî'nin Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir yaptığı başka birçok örnek vere biliriz. Lakin buradaki hedefimiz *Keşfü'l-Hakayik* tefsiri hakkında genel bilgi sahibi olmaktır. Ana konumuza gele bilmek için diğer başlıkları da birkaç örnekle değerlendirme yapılacaktır. Şimdi de *Keşfü'l-Hakayik*'in Sünnetle tefsir örneklerine bakalım:

1.5.2.2. Baküvî'nin Kur'ân'ı Sünnet'le Tefsir Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm Arapça olarak inmiştir. Onun muhatapları olan sahabîler bilmedikleri kısımları ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sormuşlar. Hz. Peygamber (s.a.s.)

¹²⁰ Bakara, 2/119.

¹²¹ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 125.

de onların anlayacağı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamıştır. Kur'ân'ı açıklamak bizzat Kur'ân'ın emridir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu emrin gereği olarak Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'den sonra onun en önemli tefsir kaynağı sünnettir. Kur'ân-ı Kerîm'in sünnete ihtiyacı, sünnetin ona olan ihtiyacından daha fazladır.¹²²

Hz. Peygamber (s.a.s.) farklı sebeplerle sadece Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerini tefsir etmiştir. Bir konuda soru sorulması üzerine ayetlerin tefsirini yapmıştır. Mesela Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in tam tefsiri için bir gerekçe yoktu. Ama bu konuda İbn Teymiyye gibi âlimler “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i tam olarak tefsir etmesi, İbrahim 14/4 ayeti gereğince vaciptir” demişler. Ama mervi hadisler tam tefsiri ihtiva etmemektedir.¹²³

Baküvî, tefsirinde hadislerden geniş istifade etmiştir. Kaynaklara müracaat ederken mezhebe göre seçim yapmamıştır. Hem Sünnî hem de Şîî kaynaklardan yararlanmışır. Hadisi verirken kaynak belirttiği durumlar olsa da bazı durumlarda da kaynak vermeden hadis zikretmiştir. Bu hadislerden kaynağına ulaşılabilen hadisler de vardır. Hadisle tefsir ederken müellif mezhep ayırımı yapmadan konuyu değerlendirmiştir. Şîî'lerin kaynak olarak müracaat etmediği Hz. Aişe¹²⁴ (r.a.) ve Muaviye'den¹²⁵ (r.a.) tarafsız olarak hadis nakletmiştir. Baküvî tefsirinde onların şahsiyetini alçaltacak ve tenkîst edecek açıklamalar bulunmamaktadır.¹²⁶ Baküvî tefsirinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahih hadislerinin kaybolduğu onun yerine din adamlarının uydurma rivayetleri yereldiğini çok ciddi eleştirmiştir.¹²⁷ Konuya dair örnek verelim:

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

*Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.*¹²⁸

¹²² Cerrahoğlu, a.g.e., ss. 227-228.

¹²³ Öğmüş, Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Târihu't-Tefsîr, s. 108.

¹²⁴ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 501.

¹²⁵ a.g.e., c. II, s. 51.

¹²⁶ a.g.e., c. I, ss. 497-498.

¹²⁷ a.g.e., c. III, ss. 565-566.

¹²⁸ Bakara, 2/134.

Baküvî ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Yahudiler kendilerinin Peygamber evladı olduğunu söylüyor ve tüm beşerden şeref ve mertebelerinin yüksek olduğunu iddia ederek övünüyorlardı. Kur’ân Yahudileri kınıyor ama bugün de bu şekilde Beni Haşim iftihar etmektedir. Onlar Allah’ın bu ayetini unutuyorlar. “*Allah Teâlâ katında sizin en hayırlınız en takvalı olanınız.*”¹²⁹ Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ey Beni Haşim, öyle olmasın ki, kıyamet gününde halk iyi amelleriyle iftihar ettiği halde benim huzuruma gelsinler, ama siz kendi soy-kökünüzle iftihar ettiğiniz halde gelesiniz ve şöyle diyeyiniz: Biz Beni Haşmiz ve seninle soyumuz birdir. Kıyamette kimseye kendi amelinden başka bir şey fayda vermez.”¹³⁰ Baküvî hadislerle ayetlere ayetlere açıklık getirmiştir. Hadislerle ayetlere yapılan yorumlar açıklayıcı olmakta ve ayetin anlamını pekiştirmektedir. Bu şekilde hadislerle ayeti tefsir edilmesini tefsirin genelinde göre biliriz.

Bir başka örnek de şöyledir:

﴿إِنَّمَا التَّخْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

*O kötü fısıltılar iman edenleri üzmemek için ancak şeytandan kaynaklanmaktadır. Oysa şeytan, Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça, mü’minlere hiçbir zarar verebilecek değildir. Öyle ise mü’minler ancak Allah Teâlâ’ya tevekkül etsinler.*¹³¹

Baküvî Mücadele suresindeki bu ayeti tefsir ettikten sonra konuyla ilgili kaynak belirterek Allah Resulü’nden şöyle bir rivayet nakleder: “Üç kişi bir araya geldiğinde, ikisi birbiriyle diğerinden gizli konuşmasınlar”¹³² Baküvî bu hadisin ravi zincirine yer vermemiştir.¹³³

Yine tefsirde Bakara 2/150 ayetinin açıklamasında Hz. Ali’den bir hadis zikredilir. “Allah’ın insan üzerinde nimetinin tamam olması, onun dünyadan

¹²⁹ Hucurat, 49/13.

¹³⁰ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 85.

¹³¹ Mücadele, 58/10.

¹³² Buhârî, İstizan, 47; Müslim, Selam, 37, 38.

¹³³ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 435.

Müslüman olarak getmesidir.”¹³⁴ Hadis ayetin bu kısmını tefsir etmek için getirilmiştir:

﴿وَلَأَتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

Baküvî Hz. Ali'den hadis nakletse de bu hadisi Sünnî kaynaklardan almıştır. Ama bununla yanaşı hadisin isnadını zikretmemesi eksiklidir.

Baküvî'nin tefsirde hadise dair verdiği bir başka örnek de şöyledir: Bakara 2/187 ayetinin tefsirinde Buhârî'den nakil yapmıştır.¹³⁵

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾

Adiy b. Hâtem anlatıyor: “Bu ayet nâzil olduktan sonra ben her seferinde iki iplik alıp başımın altına koyuyordum. Uyandığımda bu beyaz ve siyah ipliklere bakıyordum. Hangisinin beyaz hangisinin siyah olduğu belli olmuyordu. Sabah peygamber'in yanına gittim ve olayı anlattım. Peygamber tebessüm etti ve dedi: beyaz ve siyah iplik fecrin beyzlığı ve gecenin karanlığından ibarettir.”¹³⁶

Baküvi sadece Buhari değil Müslim, Ebu Dâvud vb. Sünnî kaynaklardan yararlanmıştı. Ekseriyeti Şîî toplumda, Şîî kadısı olarak böyle bir tercih cesaret ister. Müellif Şîî kaynaklardan genelde fıkha dair hadisler rivayet etmiştir.

1.5.2.3. Baküvî'nin Kur'ân'ı Sahâbî Sözleriyle Tefsir Etmesi

Sahâbî döneminde tefsire hacet yoktu. Çünkü onlar vahye şahit olmuşlardı. Lakin bu sahâbîler tabiinden olan öğrencileri için tefsir eğitimine ihtiyaç duydular. Kur'ân'ın birinci derecede muhatabı durumunda olan sahâbî Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra önemli rol üstlenmişler. Onlar sebebi nüzülü, neshi ve buna benzer konuları naklettiler. Lakin sahâbî döneminde İbn Abbas tefsirinden başka tefsirler tedvin edilmedi. Tefsir konusunda onların aralarında büyük ihtilaflar da yoktu. Bu dönemde tefsir hadislerle naklolunuyordu. Sahâbî tefsirinde reye mahal olmayan

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5.

¹³⁵ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 108.

¹³⁶ Buhari, Tefsir, 2.

yerler, gayb ve sebebi nüzül gibi konular tereddütsüz kabul edilirdi. Diğer konularda ihtilaf vardı.¹³⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslamı tebliğ ettiği sahâbîleri tefsirde iki şey yükseltiyordu. Birincisi, sahâbî'nin güçlü imanları, olaylara ve sebeblere şahitlik etmeleridir. Sahabî hükümlerle olaylar arasında münasebet kurabilmişlerdir.¹³⁸ Bu bakımdan da sahabî tefsire dair görüşleri son derece önemlidir. Sahabî bilgi ve kültür yapısıyla, Arap dili ve edebiyatına vakıf olmaları hasebiyle, sebep-i nüzûl, nesh veb. konularda onların görüşü olmasa tefsir ilmi noksan kalır.

Baküvî sahâbî tefsirine eserinde yer vermiştir. Özellikle Raşid Halifeler'den gelen rivayetlere geniş yer vermiştir. Onlar arasında hiçbir ayırım yapmamakta ve yapanları da kınamaktadır.¹³⁹ Örneklerle konuyu değerlendirelim:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْحُمُرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِمٌّ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾

Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür." Yine sana Allah Teâlâ yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan arta kalanı." Allah Teâlâ size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.¹⁴⁰

Baküvî şu ayeti tefsir ederken Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edilen hadis nakletmiştir. Hz. Ali (r.a.) buyurdu: "Eğer şaraptan bir damla kuyuya düşse ve o kuyunun yerine bir minare yapılsa, ben o minareden ezan okumam. Eğer şaraptan bir damla denize düşse, ondan sonra deniz kuruyup orada ot bitse, ben orada hayvanlarımı otarmam."¹⁴¹ Tefsirde bahsi geçen hadisin kaynağı müellif vermemiştir. Araştırmalarımıza bakmayarak hadisin kaynağı bulunmamıştır. Lakin hadise baktığımızda Hz. Ali minareden bahsettiğini göre biliriz. Bu durumu değerlendirecek olsak o dönemde minare daha yok idi. Minare çok sonralar yapılmaya başlamıştır. Bu durum da hadisin sihhatini şüphe altında bırakmaktadır.

¹³⁷ Ögmüş, *Muhâdarât fi Ulümi'l-Kur'ân ve Târihu't-Tefsîr*, s. 109.

¹³⁸ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 230.

¹³⁹ Baküvî, *a.g.e.*, c. III, ss. 357-359.

¹⁴⁰ Bakara, 2/219.

¹⁴¹ Baküvî, *a.g.e.*, c. I. s. 125.

Tefsirde Hz. Ali'den gelen rivayetlere çok yer verilmiştir. Bunlardan biri de Kur'ân'ın fazileti hakkında zikredilmiştir. Şöyle ki: Bir gün sahabeler Kur'ân'ın hangi sure ve ayetinin daha faziletli olması hakkında Hz. Ali'ye soru sormuşlar. Hz. Ai de şöyle buyurmuştur: “Kelamın ağası Kur'ân'dır, Kur'ân'ın ağası Bakara suresidir, Bakara'nın ağası ise ayetü'l-kürsi'dir.”¹⁴² Müellif Hz. Ali'den gelen rivayetlere genelde kaynak vermeden zikretmiştir. Bu durum da bu rivayetler hakkında tam bilgi elde edememekle sonuçlanıyor. Ekser hallarda da bu rivayetlerin kaynaklarına ulaşamıyor.

Konuyla ilgili bir örnek de şöyledir: Kevser 108/1 ayetinde geçen “Kevser” kelimesine İbn Abbas (ö.68/687) bol nimet olarak açıklamıştır. Said b. Cübeyr (ö.96/714) İbn Abbas'a bir soru sorarak dedi: “Bazıları Kevser'e cennetteki bir çay olduğunu diyorlar.” İbn Abbas: “Cennette olan bol sulu çay da nimetten biri sayılır.” Müellif İbn Abbas'ın bu sözünü beyeneren altın harflerle yazması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁴³ Burada da kaynak zikredilmemiştir. Lakin hadisin aslı İbn Abbas rivayetiyle *Buhâri*¹⁴⁴ ve *Tefsiru İbn Abbas'ta*¹⁴⁵ kaynaklarda geçmektedir. Baküvi tefsirde Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'a Kevser hakkında soru sorduğunu yazmıştır. Lakin Buhâri hadisinde Ebu Beşer'in Said b. Cübeyr'e Kevser hakkında soru sorduğu rivayet ediliyor. Baküvî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği “Cennette olan bol sulu çay da nimetten biri sayılır” cevabını hadiste Said b. Cübeyr Ebu Beşer' vermektedir.

1.5.2.4. Baküvî Tefsirinde İsrailiyat

Tefsirde İsrâiliyat dendiğinde, Yahudi kültür ve medeniyetinden, tefsire alınan rivayetler anlaşılır. Ama daha çok Yahudi, Hristiyan ve diğer kültürlerden, islâmiyete giren rivayetler olarak değerlendirilir. Bu konu Kur'ân-ı Kerîm'in kendi metnine girmemiş ve tefsirinde tehlike arz etse de bunlar tesbit edilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴² Baküvî, **a.g.e.**, c. I. s. 145.

¹⁴³ **a.g.e.**, c. III. s. 665.

¹⁴⁴ Buhâri, Tefsir, 4966.

¹⁴⁵ İbn Abbas, **Tefsîru İbn Abbas ve Merviyatıhi**, Telif, Dr. Abdulaziz b. Abdullah el-Hamidi, et-Turâsi'l-İslâmî Yay., Mekke, es-Saudiyye, s. 989.

¹⁴⁶ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 240.

Baküvî, İsrailiyat nakleden âlimleri ve vaizleri kınamıştır. Süleyman Peygamber'in rüzgarın üzerinde bir halıyla hareket etmesini rivayet eden müfessirleri de eleştirmiş lakin kendisi de rüzgarın Süleyman Peygamberin tahtını Şam'a götürdüğünü yazmıştır.¹⁴⁷ Baküvi israiliyat rivayetleri nakletmekten kaçınsa da bazen bu rivayetlere yer vermiştir. Tefsirin esas hedefi olan, Azerbaycan dilinde anlaşılabilir bir tefsir olmasını daim gözetmiş ve uzun uzadıya rivayetlere yer vermemiş ve ümmeti hakiki ilme davet etmiştir.¹⁴⁸

Baküvî tefsirinde israiliyatla ilgili görüşleri şöyledir: Sahtekâr âlimler Mehdi hakkında akıl almaz uydurma rivayetlerle cemaatin aklını doldurmuşlar. Cemaat de bu cahil imamları müdafaa etmiş. Bu âlim vasıflı cahillerin anlattığı rivayetlerden biri de şöyledir: "Mehdi'den önce Deccal gelecektir ve onun da eşiği olacaktır ve ona binecektir. O eşiğin uzunluğu 30 fersah (her fersah 4 mil) olacaktır. Bu eşek şu an Mazenderan ormanında Deccal'ın gelmesini bekliyor." Bu cahillerin yazdıkları böyle olduktan sonra, onlara tabi olan cemaatten ne beklenir ki? Bunların ne coğrafyadan ne de uzunluktan haberleri vardır. Bu konuları ayet, hadis zannedip amel ediyorlar.¹⁴⁹ Müellif israiliyatı ve onu rivayet eden insanları eleştirmiştir. Lakin kendisi de israiliyat rivayetlerine bazen yer vermiştir.

Baküvî Furkan 25/38 ayetini tefsirini şöyle yapmıştır:

﴿وَعَادًا وَثَمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا﴾

*Âd ve Semûd kavimlerini, Ress halkını ve bunların arasında pek çok nesilleri de helak ettik.*¹⁵⁰

Müellif ayette geçen "الرَّسِّ" kelimesini Aras çayı olarak açıklamıştır. Bu çay Kafkas dağlarından gelip Hazar denizine dökülmektedir. Müellif burada yaşayan halklara Allah Teâlâ Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s.a.s.) arasında Hanzala bin Safvan adlı bir peygamber gönderdiğini beyan etmiştir. Burada yaşayan ve çam ağacına ibadet eden halkı Hanzala bin Safvan Allah'a ibadet etmeğe davet etti. Lakin halk onu tekzip ederek Aras çayının içinde bir kuyu kazdılar ve onu kuyuya atarak ağzını

¹⁴⁷ Baküvî, a.g.e., c. III. s. 322.

¹⁴⁸ a.g.e., c. I. s. 543.

¹⁴⁹ a.g.e., c. II. s. 317.

¹⁵⁰ Furkan, 25/38.

bağladılar. Sonra da suyu kuyunun üzerine akıttılar. Allah o kavmin bu ameline göre onları şimşekle helak etti.¹⁵¹

Baküvî naklettiği bu hikayeye kesin gözüyle bakmış ve bu olayın Aras çayı etrafında olduğunu nakletmiştir. Lakin bu olayda farklı anlatımlar mevcuttur. Bu anlatımlara Elmalılı geniş yer vermiştir. Ress kuyu demektir. Lakin bu ashab-ı ress kimler olduğu tayin olunamıyor. İbn Abbas'tan Semud kavmi olduğu rivayeti vardır. Katade ise Semud'un kavinin kalanları olduğunu beyan etmiştir. Ka'b, Mukatil ve Süddî ise Habibi Neccarı katleden kuyu sahibleridir demişler. Bunların Hanzala bin Safvan isimli peygamberin ümmeti olup Fetih isimli dağda oldukları da rivayet edilmiştir. Ayrıca bu kavmin Azerbaycan halkı olduğu da rivayet edilmiştir.¹⁵²

Baküvî Beni İsrail'e ait olan bir hikaye naklediyor. Tefsirinin genelinde böyle rivayetler az olsa da mevcuttur. Kıssanın Şam'da Hz Davud zamanında vaki olduğunu yazan müellif şöyle devam ediyor: Allah cumartesi Yahudiler'e balık tutmayı yasaklıyor. Onlarda şenbe günü balık çok olduğu için kuyular kazıp balığı oraya yönlendiriyor ve pazar günü topluyordular. Belli zaman böyle devam ettiler ama sonra cumartesi de balık tutmaya başladılar. Bu sebeple Allah onlara azap gönderdi.¹⁵³

Sonuç olarak Baküvî tefsirinde israiliyatı ve bunu rivayet eden âlimleri kınasa da kendisi de az da olsa israiliyata yer vermiştir. Baküvî bu rivayetleri hangi kaynaktan aldığını bazen zikretmiş ama ekser durumda zikretmemiştir. Müellif bu rivayetleri kesin gözüyle nakletmiştir. Bu da akla başka ihtimalin olmaması fikrini getirmektedir. Halbuki bu konularda Elmalılı örneğinde olduğu gibi farklı rivayetler mevcuttur.

¹⁵¹ Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 428.

¹⁵² Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, I-X, 3. Baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım Yay., 1979, c. 5, s. 3588.

¹⁵³ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 53.

1.5.3. Dirayet Tefsiri Açısından *Keşfü'l- Hakayik*

Baküvî tefsirinde akli yorum ve değerlendirmelere genişçe yer vermiştir.¹⁵⁴ İlmî ayetleri muasır ilimlerle delillendirmiş ve ümmetin bu konularda geri kaldığını beyan etmiştir.¹⁵⁵

1.5.3.1. Bilimsel Tefsir Açısından *Keşfü'l- Hakayik*

Hz. Ali'nin tüm ilimlere hakim olduğunu beyan eden Baküvî yeri geldikçe ilmi açıklamalardan çekinmemiştir. Hz. Süleyman (a.s.) zamanında da uçak icat edilmiş olabileceğinden,¹⁵⁶ hava temizliğinin gerekliliğinden,¹⁵⁷ başka gezegenlerde canlıların olabileceğinden,¹⁵⁸ yerin kendi oku etrafında hareket etmesinden ve böylece gece ve gündüz olmasından ve gök cisimlerinin hareketinden bahsetmiştir.¹⁵⁹ İlim dışı kalan tefsirleri ve din adamlarını eleştirmiştir.¹⁶⁰ Örneklerle konuyu değerlendirelim:

﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ﴾

*Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş. Allah Teâlâ'ya karşı yakıştırdığınız nitelemelerden ötürü yazıklar olsun size!*¹⁶¹

Baküvî Enbiya suresinin yukarıda zikredilen ayetini şöyle tefsir eder: “Şiddetle esen rüzgârı da Süleyman'a tabi ettik. Onun emriyle (tahtını da alıp) bereket verdiğimiz yere (Şam'a) doğru eserdi. Biz her şeyden haberdarız (hiçbir şey bizim ilmimizden uzak değildir).”¹⁶² Baküvi açıklamalarını devamında müfessirlerin rüzgârın Hz. Süleyman'ın emriyle esmesi konusunda birçok anlamsız ifadeler kullandıklarını beyan eder. Örneğin rüzgâr Süleyman'ın halısını sabahları bir aylık yol, akşamları da bir aylık yol kadar götürüp getiriyordu görüşünü.¹⁶³ Bu görüşlerin

¹⁵⁴ Baküvî, a.g.e., c. II. s. 48.

¹⁵⁵ a.g.e., c. III. s. 625.

¹⁵⁶ a.g.e., c. III. ss. 92-93.

¹⁵⁷ a.g.e., c. III. s. 235-236.

¹⁵⁸ a.g.e., c. III. s. 268.

¹⁵⁹ a.g.e., c. III, ss. 268-269, 625

¹⁶⁰ a.g.e., c. II. s. 223

¹⁶¹ Enbiya, 21/81.

¹⁶² Baküvî, a.g.e., c. II, s. 340

¹⁶³ a.g.e., c. III, ss.92-93.

hiç birine itimat edilemeyeceğini ifade eder. Müellif ayetten şunun anlaşılacağını yazmış ve ayeti bilimsel yönden açıklamıştır: Süleyman (a.s.) rüzgârın üzerinde bir şeyle hareket ediyordu. Ama o hareketin özellikleri ve keyfiyetini bilemiyoruz. Allah Teâlâ'nın insanlara bahsettiği akılla devrimizde yapılan hava nakliyat vasıtaları buna işaret ediyor ki, Allah Teâlâ'nın yardımı ile insanlar her bir devirde bu tarz işler görebilirler. Allah Teâlâ Hz. Süleyman'a da böyle bir buluş bahsetmiştir.”¹⁶⁴ Müellif Süleyman peygamber döneminde de uçak olabileceğini ifade ederek bilimsel yönden ayeti yorumlamıştır. Ayetin tefsirinde peygamberin uçakla gidebileceğini yazsa da meâl kısmında Süleyman peygamberin tahtıyla birlikte rüzgarın götürdüğünü ifade etmiştir. Bu tefsirin kendi içinde çeliştiğine misaldır.

Râzi (ö.606/1209) ise Baküvî'den farklı olarak rüzgârın Süleyman peygamber'in emrine amâde olmasını, onun isteğine bağlı olarak yumuşak veya şiddetli esmesi olarak tefsir etmiştir. Kelbî'den (ö.741/1340) gelen rivayette ise Baküvinin görüşüyle aynı görüş beyan etmiştir: “O ve ashabı İstahr'dan Kudüs'e onun üzerine binerek gidiyorlardı.”¹⁶⁵ Razi Baküvî'den farklı olarak ayeti bilimsel açıdan tefsir etmemiştir. O, sadece rivayetleri nakletmiş ve görüşlerini beyan etmiştir.

Başka bir örnekle devam edelim:

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ﴾

*Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun varlığının delillerindendir. O, dilediği zaman, onları bir araya getirmeye de gücü yetendir.*¹⁶⁶

Baküvî bazı gök cisimlerinde canlıların olduğunu yukarıdaki ayete dayanarak açıklar. “*Ey Muhammed göklerin ve yerin yaratılması ve Allah Teâlâ'nın onlarda hareket eden mahlûkatı yaratıp yayması yaratıcının yüce kudretine işare eden delil ve isbattır.*” Baküvi ayetin devamında şunları der: Bu devirde ilmin üstün gücü ile sonsuz fezada olan kürelerde her bir nevi mahlûkun varlığına inanan astronomların

¹⁶⁴ Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 340.

¹⁶⁵ Râzî, el-İmam Muhammed Fahrüddin b. Allâme Ziyâu'd-Din (ö.604/1207), **Tefsîr'l-Fahru'r-Râzî el-Müştehir bi't-Tefsîri'l-Kebir ve Mefatihü'l-Ğayb**, I-XXXII, 1. Baskı, Daru Fikr li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Lübnan, Beyrut, 1981, c. 22. s. 201.

¹⁶⁶ Şura, 42/29.

sözünün doğruluğuna bu ayet açık delil ve muhkem sübuttur. Ar olsun İslam ümmetine, Batı âlimleri Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin mucizeli beyanlarının anlamlarını keşfedip, birçok faydalara ulaşmışlar. Biz Kur'ân ehli âlimler ise bu ayetleri okuyup, tefsir ederken (ki, bu ayetler gökte mahlukat olduğuna işaret eder) bunlara bildircin, karga gibi uçan kuşlar olduğunu yazmışız. Meleklerin hakiki anlamından gafil kalarak, bu ayete meleklerden başka şeyler olarak açıklayanları tekfir edip, ahmak saymışız.”¹⁶⁷ Müellif bilimsel yönden ayeti tefsir etmeye çalışmış ve kâinata insanardan başka da canlıların ola bileceğini ifade etmiştir. Kendisine ve bilimsel tefsire karşı çıkan insanları ve ayete yersiz anlam veren âlimleri de kınamıştır.

Devrimizde, bile bile bazı âlimler yerin düz olduğunu veya hareket etmediğini güneşin yerin etrafında döndüğünü savunmuşlar. Baküvî ise bu görüşün eski astronomiya alimleri tarafından savunulduğunu ifade etmiştir. Müellif Âli İmran 3/27 ayetin tefsirini şöyle yapmıştır:

﴿تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾

*Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın.*¹⁶⁸

Gece ve gündüzün uzayıp kısalmasını eski astronomlar yerin sabit kalıp güneşin yer etrafında hareket etmesine bağlamışlar. Günün uzaması ve kısalmasını güneşin bu hareketine isnad etmişler. Ama modern astronomlar ise yerin de başka gezegenler gibi hareketli olduğunu kabul etmişler. Günün uzayıp kısalmasını da yerin özer hareketi ve güneşe uzaklığı ve yakınlığına isnad etmişler.¹⁶⁹ Müellif modern ilmi tespitleri doğrulamakla bilimsel yeniliklere açık âlim olduğunu isbat etmiştir. Yerin güneş etrafında hareket etmesinde isabet etse de yerin güneşten uzaklaşıp yaklaşması konusunda isabet etmemiştir. Zira yer güneşten azacık uzaklaşarsa donar ve azacık yaklaşarsa yanar. Yerin güneşe olan mesafesi sabit olduğu isbat edilmiştir. Sadece yerin kutupları farklı yönlerde periyodik olarak yönelmesi mevsimleri ortaya çıkarmıştır.

¹⁶⁷ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 268.

¹⁶⁸ Âli İmran, 3/27.

¹⁶⁹ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 174.

Ayrıca Baküvî Yasin 36/40 ayetinde güneşin hareketsiz olduğundan bahsetmiş ve diğer cisimlerin onun etrafında hareket ettiğini yazmıştır.¹⁷⁰ Diğer cisimlerin güneşin etrafında hareket ettiği konusunda isabet etse de güneşin hareket etmeği konusunda yanılmıştır. Zira güneş de etrafında olan cisimlerle birlikte hareket etmektedir. Tantâvî ise güneş ve ayın hareketinde hiç sapma olmadığını beyan etmiştir. Aylarda hiçbir artma ve azalma mevcut değildir. Tarih boyunca da insanlar bu aylara göre hesap tutmuşlar.¹⁷¹

Bilimsel tefsir yazmış olan Tantâvî (ö.1420/1999) ise bahsi geçen ayette Baküvî'den farklı açıklamalar yapmış ve yer ve güneşin hareketi konusuna girmemiştir. Tantâvî Allah'ın gündüzü geceye ve geceyi de gündüze dahil ettiğini açıklamıştır. Biri eksildiğinde diğerini Alla'ın artırdığını beyan etmiştir.¹⁷²

Tefsirinde Baküvî'nin bilimsel tefsir yönünden diğer tefsircileri kınadığını görüyoruz. Kur'ân'ın bizleri tüm ilimleri elde etmeye davet ettiğini ifade etmiş ve gücü yettikçe bilimsel örneklerle ayetleri tefsir etmiştir. Bazı konularda yanılma da isabet ettiği makamlar mevcuttur. Batılıların Kur'ân-ı Kerîm'den faydalanarak bilimsel yenilikler yaptığını ve kanunlar koyduğunu, Müslümanların ise Kur'ân-ı Kerîm'den habersiz olduğunu dile getirmiştir.¹⁷³

1.5.3.2. İctimaî Tefsirin Açısından *Kesfü'l-Hakayik*

Baküvî, tefsirinde ictimaî meselelere, cemiyetin sorunlarına ve bu sorunların halli yollarına çok geniş yer vermiştir. Toplu yapılan ibadetlerin öneminden ve hikmetinden bahsetmiştir.¹⁷⁴ Bu meseleleri değerlendirdiği için esere ictimaî tefsir denebilir. Din görevlilerini bu konularda bilinçlendirmeye çalışmış, onları Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamaya davet etmiştir. Cehaletin her türünden uzak durmak gerektiğini her fırsatta tefsirinde beyan etmiştir.¹⁷⁵ Baküvî tefsirde ilgili ayetleri açıklarken sosyal vakıfların kurulmasına teşvik etmiştir. O, milli çekişmelerin ortadan kaldırılmasında ve sulh anlaşmalarında Kur'ân'ı ön plana çıkararak iştirak

¹⁷⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c.III. ss. 1039.

¹⁷¹ Tantâvî, **Cevherî, el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mustafa Albani Halebi Yay., Mısır, 1925, c. 17, s. 198.

¹⁷² Tantâvî, **a.g.e.**, c. II, s. 72.

¹⁷³ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 268.

¹⁷⁴ **a.g.e.**, c. I. s. 138.

¹⁷⁵ **a.g.e.**, c. III. ss. 525-526

etmiştir. Bakü’de Ermenilerin yaptığı katliamın önüne geçmek için eline Kur’ân olarak canını hiçe saymıştır. Tefsiri yazma amaçlarından biri de milleti, Kur’ân’la şuurlandırıp devrin şer odakları olan şahıs ve devletlerin şerrinden kurtulmasını sağlamak olmuştur. 1918 yılında kurulan ilk Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluşunda aktif rol oynamış ve bu devletin desteklenmesi için belli ayetleri tefsir etmiştir. O, geri kalmanın esas sebebinin bir tefsir ve mealin halkın elinde olmaması ve Kur’ân-ı Kerîm’in emirlerinin cahil insanların ağzından öğrenilmesi olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in insanları istişareye ve herkesin reyine değer vermeye çağırıldığını beyan ederek bu esaslara dayanan bir birlik olmaya davet etmiştir.¹⁷⁶

Konuyla ilgili tefsirden örnekler verelim:

﴿قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾

*De ki: "Sizden herhangi bir ücret istemişsem o sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah Teâlâ’ya aittir. O her şeye hakkıyla şahittir."*¹⁷⁷

Baküvî ayetin tefsirini şöyle yapmıştır: İslam dininin tebliği karşılıksız, Allah rızası için olmalıdır. Günümüz imamları ve ilahiyatçıları ise tamahları için her yola başvuruyorlar. Allah Teâlâ Sebe 34/47 ayetinde şöyle buyuruyor: “*Ey Muhammed, müşriklere de ki, ben sizden risaleti tebliğ için bir mükâfat istemedim, benim mükâfâtım Allah Teâlâ’dandır. Başka kimseden mükâfat istemiyorum...*”

Müfessir açıklamanın devamında vaaz ve tebliğlerde bulunan şahsın tamahtan uzak ve nasihatı sırf Allah için olmalıdır demiştir. Böyle şahısların nasihatı halka etki ederek onları dalaletten kurtarır. Açgöz ise, her zaman isteklerini düşünüp, hakkı perde arkasına gizler. Cemaatın isteğine göre konuşur ve bunların vaazı faydasızdır. İslam âlimleri tamah ateşi içinde yandıkları müddetçe bu ümmete kurtuluş yoktur. Bu şahıslar kendilerini Allah Teâlâ’nın adamı sayıyorlar ama Kur’ân-ı Kerîm’in hükmünü avamın arzusu ile değiştiriyorlar.¹⁷⁸ Baküvî tefsirde ümmete faydalı olabilmek için önce ihlaslı olmamız ve dünya malına tamah etmememiz gerektiğini beyan etmiştir. Bu ve behzeri sebeplerden dolayı tefsirin sosyal ıslahatlar için bir

¹⁷⁶ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 6, 7.

¹⁷⁷ Sebe, 34/47.

¹⁷⁸ Baküvî, a.g.e., c.III. ss. 108-109.

reçete haline getirildiğini söylere biliriz. Müellif ister Şî olsun isterse de Sünnî olsun Kur'ân'a davet edip onunla amel etmeyenleri keskin şekilde eleştirmiştir.

Tefsirde Şî ilahiyatçıları eleştiren Baküvî şöyle diyor: Müslümanlardan bir grubun (Şî) fetva aldıkları bir âlimden soruyorlar: “Aşûra gününde (İmam Hüseyin'in (r.a.) katledildiği gün) hançerle baş yarmak ve diğer vahşi davranışlar şeriatte caizmidir?” O reis cevabında diyor: “Bu konuya ben cevap veremem. Bunun cevabını gidin Ebü'l Fazl Abbas'tan sorun.” Bu cevaba dikkatle bakıldığında, bu bir kelimeyle verilen cevapta ne kadar cehaletin millet arasında yayılmış olduğunu ve şer ve fesada sebep olduğunu görebiliriz. Bu şekilde konuşan şahsın diğer ifadeleri de böyle yalanlarla doludur. Bu sebeple byle cahillerden uzak durulmalıdır. Akıl sahiplerine bir söz kâfidir.”¹⁷⁹ Şîler'i özellikle Şî ilahiyatçıları eleştiren Baküvî böyle insanlardan ilim almamaya, özellikle Kur'ân'a dair ilimleri tahsil etmemeğe davet etmiştir. Şî âlimi olan Baküvî halkın bilinçlenmesi için elinden gelei etmiştir. Kur'ân ve Sünnet dışındaki kaynaklara ve devrin sahte âlimlerine gerek olmadığını beyan etmiştir. Baküvî'nin yukarıda eleştirdiği konularda haklı olduğunu deye biliriz. Bu günde aynı konular İslam âlemine menfî etki etmekte ve İslam'ın yayılmasının karşısını almaktadır.

Kendi mezhebini haklı şekilde, objektif olarak eleştiren Baküvî, bu gibi vaizlerden gelen eziyetlerden de tefsirinde çok sık bahsetmektedir. Hatta bu konuları eleştirdiği için kendisini tehdit de etmişler. Bu konuları tenkit edip Kur'ân-ı Kerîm'in hükmünü açık olarak dediği için onu tekfir de etmişler. Ama müfessir tefsirinde hakkı haykırmaktan vazgeçmemiştir.¹⁸⁰ Sosyal konularda kendimizi Kur'ân ve Pegamber'in (s.a.s.) buyruklarına tam amel etmeden gelişmemizin mümkün olmadığını beyan etmiştir.¹⁸¹

Bu konuyu daha geniş tezin ikinci bölümünde inceleyeceğimiz için başka örneklere yer vermemişiz.

¹⁷⁹ Baküvî, a.g.e., c.III. ss. 108-109.

¹⁸⁰ a.g.e., c. I. s. 332.

¹⁸¹ a.g.e., c. III. ss. 57-58.

1.5.3.3. Baküvî Tefsirinde Kelamî Meseleler

Baküvî Şîî mezhebine mensup âlim olsada genel hatlarıyla tefsirde Şîî akidesine dair bilgilere rastlamamaktayız. Sadece Şîî akidesinde olan, İmamet ve Hilafet gibi bazı konulardan bahsettiğini görmekteyiz. Bunlardan bahsederken de genelde bu konularda yapılan yanlışları dile getirmiştir. Şia akidesinde olan “imam her şeyi bilir, sadece o Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir edebilir” gibi konularda imamet inancını eleştirmiştir.¹⁸² Her kes kendisi Kur’ân’ı okuyup anlaya bileceğini savunmuştur. Baküvî imamet konusunda Şîîlerden farklı inançta olduğunu müşahede ediyoruz. Aynı zamanda Baküvî tefsirinde başka kelami mezhepleri de eştiirdiğini olmuştur.

Müellif tefsirinde bazı durumlarda isim vererek diğer kelamî mezhepleri de eleştirmiştir. Eşari mezhebinin, insanları meleklerden üstün tuttuğu için yanlış olduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki, Baküvî İsra 17/70 ayesini tefsir ederken meleklerin insandan üstün olduğunu beyan etmiştir.¹⁸³

Örnekte müfessir melekleri insanlardan üstün tuttuğu anlaşılır. Meleklerin peygamberlerden üstün olma meselesini Mutezile mezhebi savunmaktadır. Dolayısıyla burada müfessirin mutezile ile aynı görüşte olduğu görülmektedir. Bu görüşü savunan mutezi âlimlere Zemahşeri ve İbn Murtazâ’yı örnek vere biliriz. Mutezile âlimi Ca’fer bin Harb’in bu konuda hacimli bir eser de yazdığı bilinir. Mutezilenin bu görüşüne karşılık Ehl-i sünnet Şîî kelimçilerinin peygamberlerin ve ayrıca bir kısım ise müminlerin meleklerden üstün olduğu görüşündedir.¹⁸⁴

Baküvî, Eşari mezhebi mensupları olan müfessirleri de bazı görüşlerine göre eleştirmiştir.¹⁸⁵ Müfessir Yasin 36/58 ayetini tefsir ederken Eşari mezhebinin Allah Teâlâ’nın görüleceği konusunda akla sığmaz hadisler rivayet ettiğini yazmıştır. Hakikaten taklidin insanı kör edeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁶

Allah Teâlâ’nın kıyamet günü görülmesi konusunda Baküvî Kıyamet 75/ 22 ve 23. ayetlerin tefsirini yaparken, “yüzlerin sahiplerinin Allah Teâlâ’nın azamet ve

¹⁸² Baküvî, **a.g.e.**, c. III. s. 394.

¹⁸³ Baküvî, **a.g.e.**, c. II. s. 236.

¹⁸⁴ Özervaltı, Sait M, **DİA**, Melek, c. 29, s. 41.

¹⁸⁵ Baküvî, **a.g.e.**, c.II. s. 98.

¹⁸⁶ **a.g.e.**, c. III. s. 142.

kudretine, saltanat ve hâkimiyetine bakıp başka nimetlerden gafil olacakları” şeklinde açıklama yapmış ve Allah Teâlâ’nın kıyamet günü gözle görülmeyeceğini savunmuştur.¹⁸⁷ Kıyamet gününde Allah’ın görülmesi konusunda Baküvî Ehl-i sünnet’ten farklı inanmaktadır. Bu inancı Mutezile ve Şîler savunmuştur.

Müfessir Tabâtabâî de Baküvî’yle aynı görüştedir. O, tefsirinde Kıyamet 75/23 ayti tefsir ederken kıyamet gününde müminlerin Allah’ı beden gözüyle değil de kalp gözüyle göreceğini beyan etmiştir. Hakikatte Allah’a bakılmayacağı şeklinde ayeti tefsir etmiştir. Aynı zamanda gözlerin Allah’ın nimetlerine bakacağını ifade etmiştir.¹⁸⁸

Allah’ın kıyamet gününde görülmesi konusunu Ehl-i sünnet açısından değerlendirecek olursak. Kıyamet gününde Allah Teâlâ’nın görülmesi konusunda Ehli Sünnet âlimleri müttefiktir. Bu konuda birçok üzerine ittifak edilen hadisler vardır. Dünya’da ise Allah Teâlâ’yı görmek mümkün değildir.¹⁸⁹ Bu konuda doğru te’vil Ehli Sünnet’in tevilidir. Mutezilenin tevili ise sahih değildir. Mutezile ahirette Allah Teâlâ’nın görülmeyeceğini savunmuş ve ayeti tevil etmiş ve ayelerin zahiri dışındaki anlamlar vermiştir.¹⁹⁰

Keşfü’l-Hakâyik’te ümmeti Kur’ân ve Sünnet inancına daveti vardır. İmamet, imamların her şeyi bilmesi gibi konularda Şîî akidesinden yana açıklamalar olmadığını görmekteyiz. Allah’ın kıyamette görülmesi meselesinde ise Şîî akidesine göre bürüş beya edilmiş. Müfessir Eşârî ve diğer kalamî mezhepleri isim vererek eleştirmiştir. Tezin muhtevasında da yeri geldikçe kelami konulara müracaat edilecektir.

1.5.4. Tefsirin Ulumu’l-Kur’ân’a Dair Bölümün Değerlendirilmesi

Keşfü’l-Hakâyik’te Baküvî Ulumu’l-Kur’ân konularına yer vermiştir. Tefsirin kıraat konularına geniş yer verilmediğini birkaç yerde kıraat meselelerini tahlil ettiğini göre biliriz.

¹⁸⁷ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 548.

¹⁸⁸ Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. XX, ss. 121-122.

¹⁸⁹ Ebu’l-İzz, el-İmam el-Gâdî Ali b. Ali b. Muhammed b. ed-Dimeşkî (ö.792/1389), **Şerhu Akidetü’t-Tahaviyye**, Tahkik, Talik ve Tahriç, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Şuayb el-Arnaud, 9. baskı, Müessesetü’r-Risâle Yay., Beyrut, Lübnan, 1996, c. I, ss. 215-218.

¹⁹⁰ Ebu’l-İzz, **a.g.e.**, c. I, ss. 212, 225-226.

Tefsirde en geniş yer bulan mesele ise nüzûl sebepleri konusudur. Müfessir Ehl-i beyt'ten olma şartı aramaksızın, başta halifeler olmakla tüm sahabilerden sebepler anlatıldığına şahidiz. Özellikle Hz. Ömer ve Âişe hakkında olan nüzûl sebeplerine yer verilmiştir.

Baküvî neshi kabul etmiş ve buna dair ayetlerden örnekler vermiştir. Neshin olamayacağını ifade edenleri ise eleştirmiştir. Nesh konusunda tüm peygamberlerin emretme ve bu emri değiştirme yetkisi olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda böyle bir yetkinin ümmet için gerekli olduğunu beyan etmiştir.

Tefsirde zayıf hadislerin eleştirildiğini göre biliriz. Lakin ayet ve surelerin faziletine dair zayıf hadislere yer verildiğini görmekteyiz. Bu da tefsirin hadislere yaklaşımını eleştiriye açık konuma getiriyor.

Hurûf-u mukataa konusunda Şîî müfessirleri açıklama ve yorumlara geniş yer vermiştir. Hatta bu harflerin sırlarını başta Hz. Ali olmakla tüm imamlar bildiğini beyan etmişler. *Keşfü'l-Hakâyik*'te ise bu harflere geniş ve işari yorumlamalar getirilmemiş bunları sadece surelerin isimleri olduğu beyan edilmiştir.

Keşfü'l-Hakâyik'te rivayet tefsirine geniş yer verilmiştir. Ayetleri bir diğer ayetle veya ayetlerle yorumladığına şahidiz. Ayeti ayetle tefsir edilirken konuyla uyumlu ayetler hem Arapçası hemde anlamıyla zikredirmiştir.

Tefsirde ayeti hadisle tefsir edilmesine yer verilmiştir. Bu konuda hem Sünnî hem de Şîî kaynaklar esas alınmıştır. Bazı durumlarda kaynak zikredilse de kaynağına ulaşamadığımız hadisler de mevcuttur. Şîa âlimleri genelde Ehl-i beyt dışında özellikle Hz. Âişe, Ömer ve Ebu Hüreyre'den hadis nakletmezler. Ama Baküvî adı geçen sahabelerden çokca hadis nakletmiştir.

Kur'ân sahabî sözüyle tefsirde Hz. Ali'den birçok açıklamalar nakledilmiştir. Diğer sahabilerden de rivayetler bulunmaktadır. Bazı durumlarda da bu rivayetlerin asıl kaynaklarıyla çelişkide olan durumlara rastlanmaktadır.

Baküvî israiliyata yer veren müfessirleri tefsirde kınamaktadır. Lakin kendisi de az da olsa israiliyata yer vermiştir. Bazen israiliyat rivayetini zikretmiş ve bunu rivayet edenleri ismen kınamıştır. Genellikle tefsirde eserin yapısı gereği uzun rivayetlere rastlanmamaktadır.

Keşfü'l-Hakayik'te bilimsel konulara çok önem verilmiştir. İlgili ayetlerde bilimsel veriler zikredilmiştir. Bu bilgilerde isabet edilen konular varsa da bazı konularda ilme zıt olan bilgiler verilmiştir. Bilimsel gelişimeye ümmet davet edilmiştir. Evrende insanlardan başka da varlıkların olacağı gibi hala bilime tam malum olmayan konularda net beyanlar yapılmıştır.

Keşfü'l-Hakayik'in bir ictimai tefsir olduğunu beyan edebiliriz. Dolayısıyla tefsirde ilgili konulara geniş yer verilmiştir. İslamda haccın, cemaat namazının öneminden ve bunların ictimai etkilerinden bahsedilmiş ve ümmet birliğe davet edilmiştir. Baküvî kendisi de sosyal konularda aktif olmuş ve ayetler ışığında bu konuların öneminden bahsetmiştir.

Kelami konulara da eserde yer verilmiştir. Bu konularda farklı kelami mezheplerin akideleri zikredilmiş, bazıları eleştirilmiş bazıları da kabul görmüştür. Birçok konuda Şîî akidesi çizgisinden kenara çıkıldığı ve Sünnî akide çizgisine yaklaşıldığı görülmektedir. Bazı konularda da Şîî akidesinin görüşü tercih edilmiştir.

Sonuç olarak ictimai tefsir diyebileceğimiz *Keşfü'l-Hakayik*'te diğer tefsir ilmi konularına da yer vermiştir. Halkın Kur'ân'ı okuyup anlaya bilmesi maksadıyla yazılan tefsir genelde halkı birliğe, hakikate ve ilme davet etmiştir. Kaynak açısından zengin olan tefsirde birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Genelde ulûmü'l-Kur'ân konularında doyurucu bilgiler elde edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KEŞFÜ'L-HAKÂYİK'TE TASSUPTAN UZAK

DİNÎ VE SOSYAL ISLAH ÖNERİLERİ

2.1. Taassup Kavramı

Taassup sözlükte: baĝnaz olma durumu, baĝnazca davranış, fanatizm, mutaassıplık anlamlarına gelmektedir.¹⁹¹ Asb (usûb) ise sözlükte, kendine çekmek, toplamak, başı kuşatan sarık, yakalamak, kuşatmak ve sarmak anlamına gelmektedir. Taassup ise “i'tasabe” fiili ile aynı anlama gelip, bir şeye gâni ve razı olmak anlamına gelmektedir. Aynı zamanda taassup kelimesi asabiyetten türemiş ve kişinin kendi soyuna yardıma davet etmesi ve zâlim ya da mazlum olsun kavmiyle beraber davranmasıdır. Bu durumda asabiyet, kavmine zulümde yardım etmektir. Mutassıp ise kavmi için kızandır.¹⁹² Yine taassup başka bir tarafa meyl ederek delil sunulan hakkı kabul etmemektir.¹⁹³ İslam literatüründe ise taassup taklit anlamına gelmiştir.¹⁹⁴ Taassup İngilizcede fanatizm ve sectarism kelimeleriyle kullanılmaktadır.

Terim olarak ise taassup: “din, ahlâk, adet, görüş ve düşünce gibi konularda haksızlık ve husumet derecesine varacak ölçüde bir saplantıya düşmek, insanları hak ile değil, hakkı insanlara göre değerlendirmek” demektir. Yanlışta ısrar etmek, bir kavim adına olabildiği gibi, insan, toprak, ideoloji, görüş, tarikat, mezhep adına da olabilmektedir.¹⁹⁵

Taassup birçok farklı din, kültür ve düşüncelerde kullanılmıştır. Taassup cemiyetin normal formalaşmasına ve ferdin gelişimine manidir. Bir şahıs aynı zamanda bir inanca baĝlı olabilir ve diğer inançlara saygılı olabilir. Tarih boyunca,

¹⁹¹ Akalın, Şükrü Haluk, Recep Toparlı ve b. **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Akşan Sanat Okulu Yay., Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, Baĝnazlık mad. s. 182.

¹⁹² İbn Manzur, **Lisânü'l-Arab**, I-VI, Tahkik, Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed Eşşâzelî, Daru'l-Mearif, Kahire, “a'sb” mad. ss. 2964-2966.

¹⁹³ Tahanevî, Allame Muhammat Ali, **Mevsûatü Keşşâf'u-İstilâhâti'l-Fününi ve'l-Ulüm**, I-II, Takdim, Dr. Rafik el-Acem, Tahkik, Dr. Ali Dehruç, Naşirun Yay., Lübnan, “Taassup” mad, c. I, s. 485.

¹⁹⁴ Çaĝrıncı, Mustafa, “Taassup”, **DİA**, c. 39, s. 285.

¹⁹⁵ Suuçak, Ali, **Müslüman Toplumda Taassup**, Basılmamış YL Tezi, Süleyman D. ÜTİBE, Isparta 2015. ss. 11-12.

bugün de din, vatan, mezhep ve millet değerleri taassuba araç yapılmıştır. Tarih boyunca taassuba kurban giden şahıslar ve bilim adamları olmuştur.¹⁹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de taassupla aynı kökten kelimeler kullanılsa da terim olarak aynı anlamda kullanılmamıştır. Ama başka kelimeleri taassup anlamına kullanıldığı yerler vardır. Bunlar bir ayette gerçeğe karşı körü körüne direnmek anlamında “anîd”¹⁹⁷ olarak, bir ayette de yanlış bir inancı inatla sürdürme anlamında “lecâc” olarak kullanılmıştır.¹⁹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “hamiyyete’l-câhiliyye” (cahillik duygusu, cahiliyet taassubu) kelimesi de taassuba yakın anlamda kullanılmıştır.¹⁹⁹

Elmalılı (ö.1361/1942) Bakara 2/170 ayetin tefsirinde taassubun Allah Teâlâ’nın dediğine tabi olmağa davet edilen insanın, körü körüne atalarının yaptıklarına tabi olması olarak açıklamıştır. Devamında Elmalılı ataları taassup ile taklit etmek de onları Allah Teâlâ’ya ortak tutmak, cehalet ve dalalette boğulup kalmak olarak ifade etmiş ve taassubu tarifini şöyle vermiştir: “Binaenaleyh eski olsun yeni olsun Allah Teâlâ’nın inzal ettiği delâile bakmayıp da ataların haline yalnız ata olduklarından dolayı taklid etmek, onları Allah Teâlâ’ya endad ittihaz eylemek (ortak koşmak) ve hakkı bırakıp hayalât-ü evhama, şeytanın emirlerine uymak izince gitmektir ki buna taassup denilir.”²⁰⁰

Gazzali ise fırkalar arasında hakkı bulmak ve taklitten kurtulmak için çok uğraşmıştır. O, insanlar, dinler ve arasında olan ihtilafı ve ümmetlerin mezhepler arasında olan ihtilafı derin bir okyanusa benzetmiştir ki, çoğu burada boğulmuş çok azı kurtulabilmiştir. Her fırka kendinin kurtulmuş fırka olduğunu zannetmiş ve öyle deam etmektedir.²⁰¹

Mezhepler kurulduğunda bunların farklı metod ve görüşleri olmuştur. Her mezhebin de kendi müntesibi olmuştur. Ama bu mezhep ve müntesipleri arasında

¹⁹⁶ Başcı, Vahdettin, “**Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir,**” Felsefe Dünyası, 2002/2, Sayı 36, s. 32.

¹⁹⁷ Müddessir, 74/16.

¹⁹⁸ el-Mü’minûn 23/75.

¹⁹⁹ el-Feth 48/26.

²⁰⁰ Elmalılı, **a.g.e.**, c. I, ss. 585-587.

²⁰¹ Gazzali, Huccetü’l-İslam Ebi Hâmid el-Gazzali, **el-Münkiz mine’d-Dalêl ve’l-Mevsil ile zi’l-İzzeti ve’l-Celâl**, Tahkik ve Takdim, Dr. Cemil Sabir, Dr. Kamil Ayyar, 7. Baskı, Daru’l-Endülüs, Beyrut, ss. 60-61.

taassup olmamıştır. Kitaplarında fıkıh âlimlerinin görüşükleri yazılmış ve fikir alışverişinde bulunmuşlar. Mezhep taassubu III. (IX.) asırdan başlamış ve gittikçe artmıştır.²⁰²

İslam yayıldıktan sonra ilk taassupa başvuran Hariciler'dir. Kur'ânı kendi siyasi anlayışlarına göre Sünneti dışlayarak değerlendirmiş ve yanlış hükümler vermişler. Müslümanlar tarihinde Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış anlama ve yorumlamalarından dolayı ilk kan dökenler de Hariciler'dir.²⁰³

2.2. Keşfü'l-Hakayik'in Sünnî Âleminde Genel Kabul Gören Yönleri

Tezin bu bölümünde Baküvî'nin tefsirde olan açıklamalarının, İslam âleminde genel kabul görmüş görüşlerle üst üste düşen açıklamalarını ele adık. Değerlendireceğimiz konularda müellif genel olarak Şîî mezhep görüşlerinden farklı açıklamalar getirmiştir.

2.2.1. Keşfü'l-Hakayik'te Fikhî ve Kelamî Meselelerin Değerlendirilmesi

2.2.1.1. Fikhî Konularda Yapılan Değerlendirmeler

Baküvî *Keşfü'l-Hakayik'te* fıkha dair görüşleri genelde Şîî mezhebini esas alarak vermiştir.²⁰⁴ Bazen de hem Ehl-i sünnet'in hem de Şîî fikhî görüşlerine yer vermiştir.²⁰⁵ Genellikle mezhepler arasında olan ihtilafları eleştirmiş, bir mezhep adı altında birleşmeye davet etmiş ve sahabî dönemindeki İslamî yaşayışa ve Kur'ân-ı Kerîm'le amel etmeğe davet etmiştir.²⁰⁶ Baküvî'yi birçok yerde Şîî fikhına bağlı olduğunu görüyoruz.²⁰⁷ Ama bu bağlılık sadece tercih etme yönüyledir.²⁰⁸ Baküvî mezhepe karşı değildir bunu tefsirinde fikhî konulardaki değerlendirmelerinde de göre biliriz. Lakin mezhep taassubuyla yola çıkarak ayrımcılık yapmaya karşıdır.

Konuyu örneklerle değerlendirelim:

²⁰² Karaman, Hayreddin, "Fıkıh", **DİA**, c. 13; s. 9.

²⁰³ Suuçak, **a.g.e.**, s. 49.

²⁰⁴ Bk. Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 109.

²⁰⁵ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 320-321.

²⁰⁶ **a.g.e.**, c. III, s. 229.

²⁰⁷ **a.g.e.**, c. I, s. 406.

²⁰⁸ **a.g.e.**, c. II, s. 177-180.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاَسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِسْمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, "Size verdiğimiz Kitab'a sınımsız sarılın; ona kulak verin" demiştik. Onlar, "Dinledik, karşı geldik" demişlerdi. İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti. Onlara de ki (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!²⁰⁹

Baküvî Bakara 2/93. ayetini kısaca şöyle tefsir eder: “Yahudilerden Tevrat’a amel etmeleri için söz aldık. Yahudiler işittik ve asi olduk dediler.” Onlar eğer Tevrat’a iman etmiş olsalardı, onun hilafına amel etmezlerdi. Tevrat’ın hilafına amel etmek, ona iman etmemeye eşdeğerdir. Şu ayetten maksat biz Müslümanları uyardır. Müslümanların Kur’ân-ı Kerîm’e iman ettik diyerek onun hilafına amel etmeleri imansızlıklarına delildir. Ama İslam cemiyetinden hiçbir grup bu hakikati kabul etmez. Her mezhep mensupları kendilerinin hakiki Müslüman olduğunu savunur. Lakin insafla baktığımızda bugün İslam ümmetinden birçok fırka bu ayetin mühtevasına dahil olmuştur. Yahudiler diyorlar ki, cennet onlarıdır ve onlardan başkası oraya giremez. Müslümanların da her bir mezhebi bu sözü dile getirmektedir.²¹⁰ Baküvî bu örnekte Müslümanları Allah’ın kitabına amel etmemek bakımından Yahudiler’e benzetmiştir. Müfessir, bir mezhebin diğer mezhebi kabul etmeme gerçeğini ortaya koymaya çalışmıştır. Her mezhep müntesibinin kendini cennetlik saymasını ve başkalarını cennetlik saymamasını eleştirmiştir.

Sıradaki örnekte de Baküvî fikhî bir konuyu mezheplere göre değerlendirmiştir.

﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلَةً حَلِيبَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

²⁰⁹ Bakara, 2/93.

²¹⁰ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 67-68.

*O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir*²¹¹

Baküvî yukarıdaki ayetin tefsirinde demiştir: “Allah Teâlâ acı ve tuzlu suyun içinden size inci ve taze etinden yemeniz için yağlı balıklar çıkardı.” Bu ayet denizden çıkan her nevi balığın helal olmasına işaret eder. Müslümanların büyük kısmı bu ayeti esas alarak denizden çıkan her tür balığı helal sayıp, yerler. Pullu balık helaldir, pulsuz balık ise Şîa’ya göre haramdır. Şîiler bu konuda Yahudilerle ortak olmuşlardır. Bu konuda bazı hadislere ve Tevrat’ta geçen bazı ayetlere tabi olmuşlardır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’in neshetmediği Tevrat ayetleriyle amel edilebilir.²¹²

Baküvî kaynak zikretmeksizin Şîî mezhebinin görüşünü beyan etmiştir. Aynı zamanda bu görüşün Tevrat’a uygun olduğunu deyerek, Kur’ân’ın neshetmediği Tevrat ayetiyle amel edilebileceğini savunmuştur.

Lakin Kur’ân’ın önceki semavî kitapların hükmünü neshetmesi konusunda İslam âlimleri Âli İmran 3/19 ve Mâide 5/3 ayetlerini delil getirerek ittifak etmişler. İslam âlimlerine bu konuda sadece Ebu Selem el-İsfahâni karşı çıkmıştır.²¹³ Nesh edilmeyen eski şeriat hükümleriyle amel edilebilirliği konusunda görüşler vardır.²¹⁴ Şöyle ki, bazen eski şeriat hükümleri nesh olduğuna dair bir delille nakledilir. Bu durumda bu hükümlerin bizim şeriatımızdan olmadığına ihtilaf yoktur. Aynı zamanda bu hükümlerle amel etmek bize caiz olmaz. Bu duruma Enam 6/145-146 ayetlerini örnek verebiliriz. Ayette Allah Teâlâ Yahudiler’e hayvanın iç yağlarını haram kılmıştır. Bize ise bu yağlar helaldir.²¹⁵

Baküvî pulsuz balık etinin haramlığı konusunda Tevrat’a uyula bilir konusunda yanılmıştır. Zira hem Maide 5/96. ayetinde hemde aşağıda gelen hadiste balıkların hepsinin etinin helal olması zikredilmiştir

²¹¹ Nahl, 16/14.

²¹² Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 179.

²¹³ Numân, Nâsîh Sâlih, **Ahkâmü’ş-Şeraâii’s-Semâviyyeti’s-Sâbikati ve Mevkifü Ulemâi’l-Usûli Minhâ**, Doktora Tezi, Camiatü Ümmü’l-Kurâ, Mekke, 1985, s. 29.

²¹⁴ Etraflı bilgi için bkz. Numân, **a.g.e.**, ss. 110-118.

²¹⁵ Numân, **a.g.e.**, s. 93.

Balık eti hakkında hadislerde “denizin suyu ve ölsü helaldır”²¹⁶ buyurulmuştur. Şîa’ya göre ise denizden çıkan cansız balıklar haramdır.²¹⁷

Ehl-i sünnet’in dört mezhepi de deniz hayvanlarını Maide 5/96. ayetini esas alarak helal kıldığına fetva vermişler. Deniz hayvanları karada yaşasa bile suda yavrulayan tüm hayvanlar olduğunu beyan etmişler.²¹⁸

Bir başka örnek ise şöyledir:

﴿الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَخُرِمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾

*Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah Teâlâ’ya ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah Teâlâ’ya ortak koşan bir erkek evlenir. Bu mü’minlere haram kılınmıştır*²¹⁹

Baküvî ayeti şöyle tefsir etmiştir: “İmamiyye Nur suresinin yukarıda verilen ayetinin hükmünü değiştirerek haramı mekruh saymıştır. Ayette zinakarla evlenmek müminlere haram kılınmıştır. Ayetten malum oluyor ki, zinakarla evlenen müslümanlıktan çıkar. İmamiyye uleması ise böyle zahir ve aşikar hükmün manasını terk edip sadece mekruh demiştir.

Dahası İmamiyye’nin ayette yer alan haram hükmünün mekruh olarak yorumlamalarının sebebi acaba ne olabilir? Belki bu konudaki vahit haberi veya zayıf hadisi kabul edip Kur’ân-ı Kerîm’in açık olan hükmünü terk etmişler. Kendileri Kur’ân-ı Kerîm’in hükmünü değiştirdiklerinden gafil olup Yahudiler’in Tevrat’ı değiştirdikleri için kınamışlar.”²²⁰ Baküvî ayetten zinakarla evlenmenin haram olduğu hükmünü çıkarmış ve bunun üzerinden İmamiyye Şîa’sını kınamıştır. Lakin çıkardığı bu hükmü hiçbir kaynakla teyid etmemiştir. Zinakarla evlenmenin haram olduğunu ve olmadığını açıklayan Ehl-i sünnet âlimleri vardır. Konuya dair görüşleri aşağıda açıklayacağız.

²¹⁶ Ebu Davud, Taharet, 41.

²¹⁷ et-Tusî, Şeyhu’t-Tâife Ebu Ca’fer Muhammed b. Hasan b. Ali (ö.460/1068), **el-Mebsut fi Fîkhi’l-İmamiyye**, I-VIII, Tahik ve Tashih, Muhammed el-Bâkir Behbudi, Müessesetü’l-Ğaryi li’l-Matbuat, Daru’l-Kitabi’l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, c. VII, s. 276.

²¹⁸ Vezaratü’l-Evkaf ve Ş-Şuuni’l-İslâmîyye, **Mevsuatu’l-Fıkhîyye**, I-XXXXV, 1. Baskı, Daru’s-Safve, Kuveyt, 1998, “Sayd” mad., c. 28, s. 114.

²¹⁹ Nur, 24/3.

²²⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 393.

Sebeb-i nüzûle çok önem veren Baküvî bahsi geçen ayetin sebeb-i nüzûlünü vermemiştir. Sa'lebî ise (ö.458/1066) bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında şunları söylemiştir: “Mühacirler Medine’ye geldiğinde fakirlerdi. Medine’de zinayla meşgul olan Medine’nin sefil kadınları vardı. Fakir sahâbîler Hz. Peygamber’den (s.a.s.), durumları düzelinceye kadar bu kadınlarla evlenme izni istediler ve bu ayet indi. Zira bu birçok müfessirin görüşüdür.”²²¹

Tabersî (ö.548/1154) ise mövzuyla ilgili farklı görüşler sunmuştur. Bu ayetteki evlilikten maksad nikahtır. Sahâbîden biri kötü kadın Mehzul ile evlenmek için Hz. Peygamber’den (s.a.s.) izin istedi ve ayet indi. Bu ayetten maksad bu evliliği nehyetmektir. Ebu Cafer’den rivayet ediliyor ki, onlar Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde zinayla bilinen erkek ve kadınlardı ve bu ayetle tevbelerine şahit olana kadar onlarla evlenmek yasaklandı.

Başka bir görüş de şudur ki, ayetteki nikâhtan maksad cimadır. Yani ikisi zinada ortaktılar. Bu ayetin hükmü her zina eden erkek ve kadına şamildir. Daha sonra Nur 24/32. ayetinde yer alan “*ve sizin kölelerinizden olanları nikâhlayınız*” hükmüyle neshedilmiştir.

Bir diğer görüşe göre bundan maksad akittir, bir kadınla zina eden kişi onunla asla evlenemez. Bu ayet zina ve şirkin büyük günah olduğunu gösteriyor. Ayet ihbâfî âyet olması mümkün değildir. Ayet hüküm veya nehiy ayetidir. Yani zinakar kadınlarla evlenmek haram kılındı ve onlarla sadece zinakar ve müşrik evlenebilir.²²²

Şii müfessiri olan Tabersî’nin görüşü Baküvî’nin görüşüyle aynıdır. Yani ayette mekruhiyet değil haramlık mevcuttur.

Ahkamu’l-Kur’ân sahibi İbn Arabî (ö.453/1148) fıkhi delilleri de açıklayarak ayeti üç meselede incelemiştir.

Birinci mesele ayetin nüzûlü hakkındadır. Bir kişi kötü kadınla evlenip, evinden istifade etmek istedi ve bu ayet indi. Başka bir sepeb de, Mürsid adında Mekke’ye esirleri götürülen biri, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) onu kötü bir kadınla evlendirmesi isteği üzerine bu ayet indi. Bir başka görüş de, bu ayetin Suffa ehli için

²²¹ Salebî, **a.g.e.**, c. VII, s. 65.

²²² Tabersî, **a.g.e.**, c. VII, ss. 195-198.

indiğidir. Bir zinakar erkek sadece bir zinakar kadınla, zinakar kadın da ancak zinakar erkekle evlenebilir. Bir diğer görüşe göre ise bu hüküm geneldir; yani zinakar erkek iffetli kadınla ve zinakar kadın da iffetli erkekle evlenemez.

İkinci mesele ise, bu ayet iki vecihten Kur'ân-ı Kerîm'in müşkil ayetidir. Bu ayet haber siğasıdadır. Haber emir anlamına gelmez. Allah Teâlâ zinakarın sadece zinakar ve müşrikle evlenebildiğini belirtiyor. Ama biz zinakarın salih biriyle evlendiğini görüyoruz. İbn Mesud bu durumda şöyle demiştir: “biri zina etse sonra onu nikâhlaşa yaşadıkları sürece zina yaparlar.” İbn Mesud da “öncesi zina sonu nikâh demiştir.” Bu da önce hırsızlık yapıp sonra çaldığı malı satın alan kişi gibidir. İmam Şafî (ö.205/820) ve İmam Ebu Hanife (ö.150/767) bu evliliğin haramlığı yoktur demiştir. İmam Malik (ö.179/795) ise zina suyunun haramlığı olmasa da nikâh suyunun haramlığı vardır demiştir. Onun haramlığı da zina suyunun üzerine dökülmemesidir ki haram helalle karışmasın. İmam Malikin görüşü diğer fukahanın görüşünden daha şiddetlidir.

Üçüncü mesele: Bir görüş de şudur ki, ayetten maksad zina suçu sabit olmuş zinakar erkek sadece zina suçu sabit olan zinakar kadınla evlenir. Bu durumu bir grup insan, Peygamber'den rivayet etmiştir. Ebu Bekir zamanında bekar erkekle kız zina ediyor ve bu mesele onlara anlatılıyor. Bu iki şahsa had cezası verilip sürgün ediliyorlar ve bir müddet geçtikten sonra onlar evleniyorlar. Doğru olan da budur.

Said b. Müseyyeb'e (ö.96/715) göre bu ayet Nur 24/32. ayetiyle neshedilmiştir. Ama bu nesih değildir ammı tahsis ve muhtemel olanı beyandır.²²³

Baküvî sıradaki ayetin tefsirinde İmam Ebu Hanife'den örnek vermiştir:

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

*Ancak tevbe edip bundan sonra islah olanlar müstesna. Çünkü Allah Teâlâ, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*²²⁴

²²³ İbn Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah (ö.543/1148), **Ahkamu'l-Kur'ân**, I-IV, Talik ve Tahriç, Muhammed Abdulkadir Ata, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2003, c. III, ss. 337-340.

²²⁴ Nur, 24/5.

Baküvî Nur suresinin yukarıdaki ayetinde kazif (iftira) hükmü geniş örneklerle açıklamış ve tevbe edenin şehadeti kabul olunduğu hükmüne varmıştır. Daha sonra müfessir şöyle devam etmiştir: İmam Ebu Hanife (ö.150/767) böyle şahsın şehadetinin kabul olunmamasına fetva vermiştir. Had cezasından sonra tevbe etsin ya da etmesin şehadeti kabul olmaz demiş. İmam Ebu Hanife'nin şu fetvası çok gariptir. İmam Ebu Hanife Kufe kadısı Muhammed b. Ebi Leylan'ın kazif konusundaki yanlışlarıyla eleştirmiş, kadı da Ebu Hanife'yi işine karıştığı için valiye şikâyet etmiştir. Vali de İmamın fetva vermesini yasaklar. Daha sonra Ebu Hanife'nin kızı oruç hakkında ondan fetva sorduğunda İmam bu konuda fetva veremeyeceğini, valinin yasakladığını açıklamıştır.²²⁵

Baküvî Ebu Hanife'den övgü dolu sözlerle bahs etmiş ve onun ne kadar objektif olduğunu ifade etmiştir. Müfessir hakikati nerde bulsa ona tabi olup, ümmeti ona davet etmiştir.

2.2.1.2. Kelamî Konularda Yapılan Değerlendirmeler

Kendi mezhebinden olmayanın tekfir edilmesini kınayan müfessir mezhep müntesiplerini sağduyuya ve birliğe davet etmiştir. Bu konuya dair örnekle devam edelim:

﴿مَنْ الدِّينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾

*Dinlerini darmadağınık edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir.*²²⁶

Bölünüp, parçalanmanın aleyhine olan Baküvî her fırsatta tefsirinde bunu vurgulamış ve yukarıdaki ayetin tefsirinde şunları söylemiştir: Öyle kimselerden olmayın ki, nefislerinin isteklerine tabi olup dinlerini ayırmışlar. Her grup kendinden bir din tayin etmiştir. Nasıl ki, şu devirde İslam ümmeti bu derde müptela olmuştur. Kaç grup varsa, her biri kendilerinden bir imam ya da rehber seçmiştir. Bununla beraber her bir grup kendilerinin seçtiği din ve mezheple memnun olup diğer grupların din ve mezhebine batıl deyip onları zındık ve kafir saymışlar. Şu ayet bizim

²²⁵ Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 395-396.

²²⁶ Rum, 30/32.

devrimize uygundur. İslam ümmeti gruplara bölünüp birbirini tekfir ettikleri için kenardan bakan hangisinin hak olduğunu ayırtetmekte zorlanıyor. Eşariyye, Mutezile, Zeydiyye, Keysaniyye, Fethiyye, Cebriyye, Kaderiyye veb. Kur'ân-ı Kerîm'i terk ederek nefsin isteklerine tabi oldukları için bu ihtilaflar meydana gelmiştir.

Tüm İslam ümmeti kendisi için Kur'ân-ı Kerîm'i imam ve rehber seçmesi gerekir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'i kedilerine imam seçselerdi bu günki felaket başlarına gelmezdi. Bilgisiz dünya halkı ümmet arasında yayılan cehalet ve ahlaksızlığı Kur'ân-ı Kerîm'e şamil etmektedirler. Buna göre "Kur'ân medenileşmeye ve inkişafa manidir" diyerek onu kınıyorlar. Bu durum son derece hatalıdır. İslam ümmeti arasında oluşan cehalet ve vahşet Kur'ân-ı Kerîm'i terkederek nefsin isteyi ile kendileri için mezhep ve tarikat yaratmaktan meydana gelmiştir. Diriliş gerçekleşecekse Kur'ân-ı Kerîm'le olacaktır. Ne kadar ki, ümmet kendi arasında savaşı bitirip Kur'ân etrafında birleşmemişler, terbiye ve medeniyet âlemine dâhil olmaları imkansız gözüküyor."²²⁷

Keşfü'l-Hakayik'te müfessirin bahsettiği tekfir etme konusu geniş yer almıştır. Müslümanlar sağduyuya ve aralarında olan savaşın bitirilmesine davet edilmiştir. *Keşfü'l-Hakayik'te* insanlar mezhepsizliğe değil mezhep içinde olup diğerini kabullenmeğe ve hakiki kaynaklardan dini öğrenmeğe davet edilmiştir.

Râzî de Baküvî'ni destekler nitelikte açıklamalara ayetin tefsirinde yer vermiştir. Şöyle ki, müslümanlar İslam üzere cem olmadılar. Her biri kendi mezhebine doğru yöneldi. Bazısı dünya için, bazısı cennet için, bazısı da cehennemden hilas olmak için Allah'a kulluk etti. Her biri de kendi nazarında sevinçlidir. Asında kendi elimizde olanlarla sevinmek değil de hep birlikte Allah'ın yanında elde edeceğimizle sevinmemiz gerekir.²²⁸

Cuma namazının farz olma şartlarında İmamiyye'den farklı düşünen Baküvî bu konuda mezhebini tenkit etmiştir. Konu örnekte incelenmiştir:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

²²⁷ Baküvî, a.g.e., c. III, ss. 26-27.

²²⁸ Râzî, a.g.e., c. XXV, ss. 121-122.

*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah Teâlâ'nın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*²²⁹

Baküvî, İmamiyye'nin Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerinde açık şekilde vacip olan Cuma namazı hükmünü değiştirdiğini beyan etmiştir. Baküvî şöyle devam eder: Allah Teâlâ ayette Cuma namazını bize şartsız vacip kılmıştır. Ama İslam ülemasından (İmamiyye âlimlerinden) bazıları ğâib imamın olması şartına bağlayıp, imam kaybolduğu dönemde bu namazı kılmanın haram olduğu hükmünü vermişlerdir.²³⁰

Cuma hakkında başka bir açıklama da şöyledir: Cuma namazı Hz. Peygamber'e (s.a.s.) farz olunduktan sonra hiç terketmemiştir. Aynı şekilde Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman cuma namazlarını kıldırmışlar. Cumada hutbe okumak ve hutbede Allah Teâlâ'ya hamdedip, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) salavât getirdikten sonra cemaate nasihat ve vaazetmek gerekmiştir. Ayetteki “*zikrullah*” hutbe ve namazdan ibarettir.²³¹

Baküvî'nin açıklamalarından cuma namazının farz olması için İmamiyye mezhebinin ğâib İmam'ın hâzır olması şartını kabul etmediği malum oluyor. Şifler İmam olmadığı için cuma yerine öğle namazı kılarlar. Aynı zamanda açıklamalardan Baküvî'nin İmam'ın ğâib olmasını kabul ettiği de ortaya çıkar. Çünkü bu konuyu hiç eleştirmemiş sadece cumada bu şartın aranması konusunu eleştirmiştir. Ayrıca müfessirin halifeleri örnek vererek meseleyi anlatması da önemlidir.

Tabâtabâî ise ayeti tefsir edeken ğâib İmam konusuna yer vermemiş ve Baküvî gibi cumanın iki farzı cuma namazı ve hutbe olduğundan bahsetmiştir: Bahsi geçen ayette cuma namazının vacip olduğundan ve namaz vaktinde alışverişin kerahetinden bahsedilmiştir. Kim cuma vaktinde ticaret ve boş işlere meyletse onun için kınama vardır. Ayette geçen “*zikrullah*”tan maskad cuma namazıdır. Dahası “*ve*

²²⁹ Cuma, 62/9.

²³⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 43.

²³¹ **a.g.e.**, c. III, s. 470.

lezikrullahi ekber” den maksad cumadan önce irad edilen hutbedir. Cumaya ezan okunduğunda cumadan başka her işle uğraşmak yasaktır.²³²

Müfessir Tabersî de bu ayetin tefsirinde Baküvî gibi düşündüğü ortaya çıkar. Zira Tabresî cumanın farz olması için ilave şart koşmamıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sahâbîleri toplayıp kıldığı ilk cuma namazından ve okuduğu hutbeden (hutbenin tam metnini vererek) bahsetmiştir.²³³

Şîa fikhına göre konuyu değerlendirecek olursak: Cuma namazı şartları gerçekleşirse farzdır. Bu da iki kısımdır.

Birincisi: Namaz üzerine vacip olan şahsın şartları. Bunlar müslüman ve âkil olmak ve namaz için engel durum olmamsıdır.

İkincisi: Namazın edası için sıhhat şartları. Bu şartları ise şöyledir: Adil sultan, cumanın vacip olması için 7 kişi, mendup olması için ise 5 kişi gerekli, iki uma camisi arasında üç mil ve fazla mesafenin olmaması ve iki hutbe²³⁴ okumak.²³⁵

Konuya dair bir başka örnek de Kalem suresinden verelim:

﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾

*Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir halde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün. Hâlbuki onlar sağlıklarında secde etmeye çağrılıyorlar(ve buna yanaşmıyorlar)dı.*²³⁶

Tefsirde akide konularında müfessirin kendi mezhebi olan İmamiyye mezhebi dâhil birçok mezheb eleştirilmiştir. Bunlardan biri de Mücessime mezhebidir. Müfessir Kalem 68/42. ayetteki “sâk” kelimesinin tefsirini şöyle yapmıştır: “Kıyamet gününde iş zorlaşıp, ilahi azap aşkar olup ve kıyamet gününün şiddeti mahşer ehline

²³² Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. XIX, ss. 284-285.

²³³ Tabersî, **a.g.e.**, c. X, s. 431.

²³⁴ Bu iki hutbeden birisi siyasi olmalıdır. Bu siyasi hutbeyi bazı yerlerde veremedikleri için cumanı terk ediyorlar. Azerbaycan’da Şii’lere niçin Cuma namazı kılmıyorsunuz? Dediğimde; “Cuma namazında iki hutbe olmalı, birinin konusu dini, diğerinin ise siyasi olmalıdır.” cevabını veriyorlardı. Cuma namazı yerine, öğlen namazı kılıyorlardı. Baküvînin onları kınamalarının sebeplerinden biri de bu durum olsa gerek.

²³⁵ et-Tusî, **el-Mebcut fî Fîkhi’l-İmamiyye**, c. I, ss. 143-144.

²³⁶ Kalem, 68/42.

malum oldu. O zaman insanlar Allah Teâlâ'ya secde etmeye davet olunurlar. (Mümin secde edip), müşrik ve münafıkların beli bakır ya da demir gibi kuruyup, secde etmeye kadir olmazlar.”²³⁷ Tefsirin devamında müfessir konuya açıklık getirmiştir.

Mücessime mezhebi (Allah Teâlâ'yı cism sahibi sayanlar) bu ayeti esas alarak, ayetteki “sâk” sözüne “Allah Teâlâ'nın baldırı” anlamını vermiş, bu konuda birçok manasız, boş sözler yazmıştır. Dahası demişlerdir ki; “Allah Teâlâ kıyamet günü baldırını açar ve mahşerde olanların hepsi secde eder.” Bu konuda Hz. Peygamber'e (s.a.s.) birçok hadis isnat etmişlerdir ki, akıllı insanlar onu duysa sağır olur.²³⁸ Baküvî Mücessime'yi akidesi ve ayetin yorumu konusunda eleştirmiştir. Ayrıca müfessirin kıyamet günü Allah'ın görüleceği konusunu da kabul etmediğini hatırlatmakta fayda vardır. Müfessirin bu açıklamasına benzer ve yakın açıklamalar hem Şîi hem de Sünnî müfessirler tarafından yapılmıştır. Örneklerde bunu göre biliriz:

Tûsî bahsi geçen ayete şöyle tefsir etmiştir: Kıyamet gününün şiddet ve korkusunun bir kısmı gözükecektir. Ayrıca her insan ve ağacın ayağı vardır. Kıyamet günü iş şiddetlenir. Yani ayakta durmak için ayağa ne kadar ihtiyaç varsa, kıyamet gününün şiddeti de o kadardır.²³⁹ Tûsî de Baküvî gibi burada bahsedilen konu kıyametin şiddeti olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Mâtürîdî de şöyle der: Ayette geçen “sâk” kelimesi şiddet ve güç anlamında kullanılmıştır. Ayak isimlendirilmesinin sebebi, insanlar gücünü ayaklarından aldığı için ve onunla yüklerini taşıdığı içindir.²⁴⁰

Bir benzer görüş de Şevkanî tefsirinde geçmektedir. Bu kelime bir işin şiddetinden kinayedir. Bir insan ciddi bir işe girdiğinde ayaklarını açar ve elbisenin paçasını sıvar. Burada açmak ve baldır mevkinin şiddetinden istiareddir.²⁴¹

²³⁷ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 506.

²³⁸ **a.g.e.**, c. III, s. 506.

²³⁹ et-Tusî, Şeyhu't-Tâife Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali (ö.460/1068), **et-Tibyan fi Tefsîri'l-Kur'ân**, I-X, Tahkik, Ahmet Kasir Amil, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, Lübnan, c. X, s. 87.

²⁴⁰ Mâtürîdî, el-İmâm Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö.333/ 945), **Tevilâtü Ehli's-Sünne Tefsîru'l-Mâtürîdî**, I-X, Tahkik, Dr. Mucdî Bâsellûm, 1. Baskı, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2005, c. X, s. 153.

İbn Kesir diğer müfessirle gibi Baküvî'nin yaptığı tefsire benzer tefsir yapmıştır. Şöyle ki, baldırın açılmasından maksad, kıyamette büyük zelzeleler, musibetler, korkular ve büyük işlerin olacağına işaret etmektir. Buhari hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuş ki, “Kıyamet günü Allah baldırını açıp gösterir. Erkek ve kadın müminler Ona secde eder. Bu dünyada ihlassız ve gösteriş için ibadet eden de secde etmek ister ama beli bütünleşir ve secde edemez.”²⁴² Bu hadis de kıyametin şiddetini anlatsa da İbn Kesir hadisi yorumlamamıştır. Daha sonra İbn Kesir diğer müfessirlerden kıyametin şiddetine dair benzer yorumlar getirmiştir.²⁴³

Sonuçta bahsi geçen ayetin tefsiri konusunda nerdeyse müfessirlerin hepsi benzer görüşler sergilemişler. Bu konuda müfessirin isabet ettiğini beyan edebiliriz. Baküvî genel çizgileriyle Ehl-i sünnete çok yakın kelimî görüşler beyan etmiştir. Yanlışını gördüğü kelimî mezhepleri kınamış kendine göre doğru görüşü açıklamıştır. Tefsirde İmamiyye akidesine dair görüşler üzerinde durulmadığı ve bazen eleştirildiği görülmektedir.

2.2.1.3. *Keşfü'l-Hakayik'te Fırka-i Nâciye Değerlendirmesi*

Tefsirde mezhepler arasında olan ihtilaflar zemmedilmiştir. Bu sorunlara çözüm olarak da Kur'ân ve Sünnet emirlerinde riayet etmeye davet edilmiştir. Bu ihtilafların çözümünü de İslam âlimlerinin bir araya gelip mezhepler arasındaki ihtilaf sebeplerini değerlendirmekte görülmüştür. Konuyu örneklerle ele alalım:

﴿وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾

*Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah Teâlâ'ya aittir. İşte bu, Rabbim Allah Teâlâ'dır. Yalnız O'na tevekkül ettim ve ancak O'na yöneliyorum.*²⁴⁴

²⁴¹ Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.125/742), **Fethu'l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenniyyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr**, I-VI, Tahkik ve Tahriç, Dr. Abdurrahman Umeyra, Daru'l-Vefa, 1994, c. V, s. 365.

²⁴² Buhari, Tefsir, 4919.

²⁴³ İbn Kesir, el-İmam el-Celil el-Hâfiz İmâdü'd-Din Ebi'l-Fîdâi İsmail ed-Dimaşki (ö.774/1372), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, I-XV, Tahkik, Mustafa Seyyid Muhammed ve b. 1. Baskı, Müessesetü Kurtuba Yay., Kahire, 2000, c, XIV, ss. 98-99.

²⁴⁴ Şura, 42/10.

Asıl kurtuluşun Kur'ân ve Sünnet'e sarılmakta olduğunu belirten Baküvî ihtilaflardan uzak olup birlik olmak gerektiğini ifade etmiş. Ayete ise şöyle anlam vermiştir: “(Ey Muhammed! insanlara de ki,) Bir meselede ihtilaf ettiğinizde, onun hükmünü Allah Teâlâ'ya havale edin.” Bir meselenin hükmünü Allah Teâlâ size ya Kur'ân'da, ya da ki, Peygamber'e (s.a.s.) lütuf ve rahmet olarak verdiği akılda (hadiste) yerleştirmiştir. Peygamber'in (s.a.s.) hükmünü kabul etmeniz gerekir.

Dahası Allah Teâlâ yüce Peygamber'imizi Kur'ân-ı Kerîm'le beraber bizlere göndermiştir. Hz. Peygamber'e de (s.a.s.) inen Kur'ân ve onun beyan ettiği sünneti ile amel etmeyi bizlere vacip kılmıştır. Kuşkusuz bizim artırıp eksiltmeden olduğu gibi sünnete amel etmemiz ve ona karşı çıkmamız gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmeyen hükümler için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerine bakarak almamızı ve amel etmemizi kendimize farz saymamız gerekir.

Kuşkusuz biz ümmet olarak sünnete amel etsek parçalanmaz bir birimizi tekfir etmez ve sefil duruma düşmezdik. Âlimlerimiz ise hâkimiyet sevdası sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'in hilafına uydurma hadisler ihdas etmişler. Halk ta cahil olduğu için bu hadislerin Kur'ân-ı Kerîm'e muhalif olduğunu anlamamış ve hadislere amel etmeyi kendilerine farz saymışlar. Dahası bu hadisler ümmet arasında revaç buldukça ihtlaflar ve ayrılık meydana gelmiş ve gruplara ayrılmışlar.

Bahsi geçen sebeplerden dolayı her grup Kur'ân-ı Kerîm'e zıt uydurma hadisleri esas alarak kendi mezhebini haklı saymış, diğer grupları batıl olduğuna ve kendilerinin fırka-i nâciye olduğuna hükümetmişlerdir. Lakin fırka-i nâciyenin Kur'ân-ı Kerîm'e harfi harfine amel edip, ona zıt olan hadislerden kaçınanlar olduğu konusunda gaflet halindedirler.²⁴⁵

Örnekteki ümmetin birlik beraberlik için sunulan görüşlerini baktığımızda öne çıkan fikirler şunlardır: Cahil âlimlerden kaçmak gerek, cahil bırakan reislerden kurtulmak gerek ve mezhep taassubu yapmadan hakkı nerde bulsak almak gerektir.

Baküvî cehaletin sebeplerini açıklamaya devam etmiş ve şöyle demiştir: Müşrikler atalarından taklit ettikleri din ve mezhebe alışmış ve rağbet etmişlerdi. Ondandır ayrılmak onlara zor geliyordu. Aynı durum bugünkü müslümanlarda

²⁴⁵ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 259.

mevcuttur. Şöyle ki, Kur'ân'dan cahillerin bildiğine zıt bir hüküm arzedildiğinde ona mezhep görüşünü delil getirerek son derece karşı çıkarlar. Onlar müşriklerin, “*atalarımızdan böyle görmüşüz*”²⁴⁶ şeklindeki sözünü dile getiriyorlar. Onlar için Kur'ân ölü üzerine okunan bir kitap olmuştur.

Zira müslümanları böyle cehalete mecbur eden onların dinî liderleridir. Kur'ân-ı Kerîm'den, onların nefsanî arzularına zıt olan bir ayet okusan, ayetin hakiki manasını gizler ve ona başka manalar verirler. Netice olarak ümmet, Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleriyle amel etmeyi terk ettikleri için, onlar cehalet ve dalaletle dūçar olmuş ve parça parça olup bir birlerini tekfir ediyor duruma gelmişler. Her grup kendini fırka-i nâciye diğerlerini dalalette görmesi onların cehalete sürüklemiştir. Ümmet Kur'ân gölgesinde birleşmeli, bidata ve Kur'ân ahkâmının aksine davet edenlerden uzaklaşmalıdır.²⁴⁷

Her insan kendini dindar addediyor. Müşrikler de dindar ve inançlı insanlardı. Her inanç insanı müvahhit yapmaz. İnsanların en esas problemi şırtır ve Kur'ân-ı Kerîm'in de esas hedefi bunu yok etmek ve Allah Teâlâ inancını ve ibadetini doğru belirlemek olmuştur.²⁴⁸

İbn Kesir de aynı ayetin tefsirinde Kur'ân'a ve sünnete tabi olma konusunda Baküvî'nin görüşleriyle aynı görüşler açıklamıştır. Yani ihtilaf edilen tüm konularda Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in sünnetiyle hüküm verilmelidir. Bir konuda da ihtilaf edilirse bu konuyu Allah ve Resul'üne müracaat edilmesi gerekir.²⁴⁹

Baküvî, dinin iki temel esasına, Kur'ân ve Sünnet'e sarılarak sahte delil ve kaynaklardan uzak olmamız gerektiğini beyan etmiştir.²⁵⁰ Taassupla insanlar kendi mezhebinin, müftüsünün görüşüne sarılanlar aslında Kur'ân ve Sünnet'i inkâr eder duruma düşüklerini beyan etmiştir.

²⁴⁶ Bakara, 2/170.

²⁴⁷ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 261.

²⁴⁸ Işıcık, Yusuf, “Kuranın Öngördüğü Muvahhit İnsan Tipi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 98, 8. Sayı, Konya, 1999, s. 31.

²⁴⁹ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. XII, s. 260.

²⁵⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 94.

2.2.2. Keşfü'l-Hakayik'te Alevilerin Yanlışları

Baküvî tefsirinde, kendi açısından bakarak mümkün mertebe objektif olmaya gayret etmiştir. Baküvî tesbit ettiği yanlışları kınayıcıların kınamasından çekinmeyerek ifade etmiştir.²⁵¹ Müfessir gerekli gördüğü yerlerde bazı mezhep müntesiplerinin yanlışlarını eleştirmiş ve İmamiyye mezhebi dahil yanlışa yanlış deme erdemliğini göstermiştir.²⁵² Konuyu örneklerle ele alalım:

2.2.2.1. Şefaaf Konusunda Alevilerin Yanlışları

2.2.2.1.1. Ehli Kitap'la Şifler'in Şefaaf Konusundaki Benzerliği

Yahudiler kendilerini peygamber nesli sayarak atalarının kıyamette onlara şefaaf edeceklerini umarlar. Aynı durum Şifler'de de mevcuttur. Onlar da kendilerini Ehl-i beyt aşığı sayar ve kıyamette kendilerine bu sebeple şefaaf olunacağını umarlar.

Tefsirde bu konunun nasıl değerlendirildiğine örnekle bakalım:

﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾

*Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir süri kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.*²⁵³

Baküvî Bakara sûresinin yukarıdaki âyetini tefsir ederken şöyle der: Bazı Yahudiler var ki, yazma okuma ve Tevrat'ı bilmezler. Ancak Allah Teâlâ'dan kendilerini bağışlamasını umut ederler. Bunun sebebini de şöyle açıklıyorlardı: “Çünkü biz peygamber evladız, dedelerimiz bizden ötürü şefaaf eyler ve cehenneme girmeyiz.” Kuşkusuz Yahudiler bu arzularında zan içindeler, kesin bilgileri yoktur. Zanettikleri için böyle derler, onların bu zanları batıldır. Allah Teâlâ yanında soy sop muteber olmayıp, salih amel ve selim kalp gereklidir.²⁵⁴

Dahası yukarıdaki âyet sadece beni İsrail'e mahsus değildir, bizi de ihtiva eder. Beni İsrail sadece kendilerinin şefaafle kurtulacaklarını zannediyor, ama şefaafle kurtulacaklarını kesin bilmiyorlar. Ama bizim zamanımızda olan Şifler sadece

²⁵¹ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 268.

²⁵² a.g.e., c. III, s. 448.

²⁵³ Bakara, 2/78.

²⁵⁴ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 60.

kendilerinin şefaitle kurtulacaklarına inanmakla kalmıyor, aynı zamanda diğer insanlara da kendileri şefaitledeceklerini inanyorlar.

Dahası böyle inanan Şifler kendilerinden bir sineğin eziyetini defetmeye güçleri olmadığı halde millet için ağız ve abdest suyunun öldürücü hastalıklara şifa olduğunu iddia ediyorlar. Böylece halkı aldatarak birçok dünya malı topluyorlar. Cahil halk ise Allah Teâlâ'dan yüz çevirerek, isimlerini muvahhit koymuş, bahsedilen batıl inaçlara uymuş ve şirki kendilerine şiar edinmişlerdir. Hatta fıkıh ve usûlünü bilen şahıslar bile kendilerini Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vekili ve veşefaitle mertebesinde zannediyorlar.²⁵⁵

Müfessir kıyamet gününde başkasına güvenerek salih ameli terk etmek doğru olmadığını ifade etmiştir. Bu yaklaşımıyla İmamiyye mezhebinin çok önemli bir inancına karşı çıkmıştır. Dolayısıyla şefaatin arkasına sığınıp günah işleyen ve salih amel yapmayan Şifler'i bu konuda Yahudilere benzetmiştir. Herkesde şefaitle yetkisi olmayacağını bunu iddia edenler sahtekar olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Her ne kadar Baküvî ayetin tefsirinde "emâniyye" kelimesini Yahudiler'in şefaitle umutları olarak açıklasa da müfessir Maturidî ayetin tefsirini farklı yapmıştır. Şöyle ki: "emâniyye" onlar için baş veren batıl olaylar ve aynı zamanda "yalan" ve "tilavet" anlamı vermiştir.²⁵⁶

2.2.2.1.2. İslam Âlimlerinin Şefaitle Konusudaki Görüşleri

Tahavi'ye göre, Allah Teâlâ katında şefaitle onu izniyle olur, şefaitle edene bu Allah Teâlâ tarafından bir ikramdır. Bazı istisnalar olsa da, bu üzerinde ittifak edilmiş konudur. Şefaitle Allah Teâlâ'nın verdiği nimettir, bir kimse şefaitle nail olarsa bu onun tevfikiledir. Dahası şefaitle ümmetten büyük günahları olanlar, sevap ve günahları eşit olanlar, cennete girenlerin derecesinin yükselmesi ve azabı hafifletmek içindir.²⁵⁷

Vefat etmiş şahıslardan yardım ve şefaitle istemeyi şirk sayan âlimler vardır. Bazıları da bu tür şefaitle isteğine cevaz vermişlerdir. İster diri isterse de vefat etmiş şahıslardan şefaitle istenmesinin doğru olduğunu ifade etmişler. Hz. Peygamber

²⁵⁵ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 60.

²⁵⁶ Maturidi, a.g.e., c. I, s. 499.

²⁵⁷ Ebu'l-İzz, a.g.e., ss. 282-294.

(s.a.s.) vefat ettikten sonra Hz. Ebu Bekir Onun alnından öpmüş ve “Allah Teâlâ katında bizleri de an” demiştir. Selefî, Mâtürîdî, Eşarî ve Şîî mezhep âlimleri “şefaati, büyük günah işleyen ve tevbe etmeden ölen müminleri de kapsayacaktır” demişler.²⁵⁸

Şîî akidesinde şefaati değerlendirecek olursak Şîî âlimi Zencani şefaati hakkında birtakım hadisler rivayet eder: “Kıyamet günü Allah Teâlâ herkesi haşır edip bir tepeye toplar. Her yere karanlık çöker ve onlar Allah Teâlâ’ya dua edip karanlığı kaldırmasını isterler. Bu anda bir grup insan gelir ve onların nuru etrafı nurlandırır. İnsanlar derler ki, bunlar meleklerdir. Onlar ise melek olmadığını, Hz. Muhammed’in (s.a.s.) ve Hz. Ali’nin (r.a.) neslinden olan Aleviler olduğunu derler. Allah Teâlâ katından bir nida gelir “sizi seven taraftarlarınıza şefaati edin.”

Daha sonra Zencanî, Hz. Ömer’den bir rivayetle devam eder: “Kıyamet günü Peygamberin sebep ve nesebinden başka tüm sebep ve nesebin kesilir ve Fatıma’nın nesebi Peygambere aittir.”²⁵⁹ Şîîler genelde Hz. Ömer’den gelen rivayetleri kabul etmezler ama sözkonusu kendi görüşlerini destekleyici hadis olunca rivayet ettiklerine şahit oluyoruz.

Şîî âlimi olan Humeynî ölülerden, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve İmamlar’dan bir şey istemek şirk olmadığını savunmuştur. Şirkin Allah Teâlâ dışında birinden ilah olduğuna inanarak istemek olduğunu beyan etmiştir. Bunun dışındakileri şirk saymamıştır. Bu konuda diri ve ölü arasında fark olmadığını, batıl amel olsa da, hacetini taştan ve kayadan istemek şirk olmadığını savunmuştur. Allah Teâlâ’nın kendilerine kudret verdiği İmam ve Enbiya’nın ruhlarından yardım istediklerini beyan etmiştir.²⁶⁰

Humeyni Baküvî’nin vafettiği din âlimi kriterlerini kendisinde görmekteyiz. Zira bahsi geçen konuları Baküvî eleştirmiştir. Tahavi’nin ise Humeyni’den farklı olarak konu hakkındaki görüşleri şöyledir: Başkasının hakkı için Allah Teâlâ’dan bir şey istemek mahzurludur. Bir insan Peygamberin hakkı için ve ya başkasının hakkı

²⁵⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Şefaati”. **DİA**, c. 38, ss. 412-414.

²⁵⁹ ez-Zencanî, Seyit el-Müsevî İbrahim, **Akâidu’l-İmâmiyye el-İsnâ Aşeriyye**, I-II, 5. Baskı, Çaphane-i Piruz Yay., Kum, 1972, c. II, s. 284.

²⁶⁰ Humeynî, Rûhullah, (ö.1408/1987), **Keşful Esrar**, Farsça’dan Arapça’ya çeviren, Muhammed el-Bendari, Takdim, Muhammed Ahmed el-Hatib, Ta’lik, Selim el-Helali, Dârul Ammar Amman Yay., s. 49.

için dese, Allah Teâlâ'dan başkasına yemin ettiği için ve başkasının Allah Teâlâ'nın üzerinde hakkı olduğuna inandığı için mahzurludur. Allah Teâlâ'dan başkasına yemin etmek caiz değildir. Nebilerin ve evliyaların hürmetine diyerek vesile etmek de mahzurludur. Sahâbîler sadece peygamberin sağlığında zikrolunan şekillerde dua etmişler.²⁶¹

Şîa mezhebi ölüm ve yas üzerine kurulmuş bir mezheptir. Ölülerini mukaddes tutmak, onları yüceltmek temel Şîi esasıdır.²⁶² Baküvî ise ölülerin mukaddes tutulmasının aleyhinedir.²⁶³ Dahası O, şefaate bel bağlayarak ameli terk etmenin aleyhinedir. Hatta evliyaların, seyitlerin ve imamların şefaate edemeyeceğini savunmaktadır. İnsana başta fayda veren şey amelidir demiştir. O, şefaate konusunda son derece hassas davranarak, Allah Teâlâ'nın izin vermediği hiçbir kimse kıyamet gününde şefaate edemeyeceğini defalarla vurgulamıştır.

2.2.3. *Keşfü'l-Hakayik'te Ümmetin Geri Kalma Sebepleri*

2.2.3.1. Din Âlimleri ve Reisler

Bu dine ezelden beri zarar verenler Müslüman görünümlü din âlimleri ve liderler olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu fesatçı şahıslara uyulmaması gerektiğini söylemiştir. Allah Teâlâ'nın bu fesatçıları sevmediğini şu ayette görebiliyoruz:

﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ﴾

*O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah Teâlâ ise bozgunculuğu sevmez.*²⁶⁴

Baküvî ayeti şöyle tefsir etmiştir: Allah ayette Peygamber'ine şöyle diyor: “Ey Peygamber Ahnes b. Şureyk seninle hoş konuşuyor, “dönüp gittikten sonra yeryüzünde bir fesat çıkarmaya çalışıyor. Yine halkın ekinleri ve hayvanları telef olsun istiyorlar.” Ey Muhammed sen de bunları dost edinme. Onlardan yüz çevir.”

Bir rivayeti müfessir naklediyor: Ahnes b. Şureyk bir gece Taif halkının ekinlerini yaktı ve hayvanlarını da telef etti. Halbuki Allah Teâlâ böyle fesadı

²⁶¹ Ebil-izz, a.g.e., ss. 294-298.

²⁶² Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 40-41.

²⁶³ a.g.e., c. III, s. 580.

²⁶⁴ Bakara, 2/205.

yasaklar ve bu fesatçıları sevmez. Kuşkusuz fesatçıların ekserisi reislerden olur. Ruhani ve siyasi liderler hâkimiyetlerinin devamı için din ve mezhebin bozulmasına çalışıyorlar. Bu reisler kendilerini o din ve mezhebin hâmisi gibi gösteriyorlar. Hasıl-ı kelam bu tarz fesatçıların kökü kesilmeyinceye kadar din toplumda gerçek anlamda yerleşmiş olmaz.”²⁶⁵

Tefsirdeki şu tesbit manidardır: Dini ve siyasi reisler kendi hakimiyetinin devamı için dini bozmak dahil her şey yapar ve ihtilafın temel sebepleri bunlardır. Milleti uyanık olmaya davet eden müfessir dinimizi ve birliğimizi korumak için bu reislerden kurtulmak gerektiğimizi ifade etmiştir.

Dahası Baküvî tefsirde şunları açıklamıştır: Haramı helal, helali haram etmeyi Kur’ân yasaklamıştır. Ama müslümanların çoğu buna riayet etmemiştir. Faizi helal gibi kabul etmişler. Aynı zamanda zalime yardım etmeği de, içki satana dükkan kiraye vermeği de helal görmüşler. Bundan başka âlimler de minberlerde Allah Teâlâ’ya ve Onun Peygamber’ine (s.a.s.), sahâbîye ve imamlara yüzlerce yalan isnat ediyorlar. Dinin aslında olmayan yanlış bilgileri halka veriyorlar. Başka bir garip olay da cemaatin kendini âlim gibi gösteren şahsın hurafelerini vahiy gibi kabul etmesidir.²⁶⁶

Müslümanların içinde olduğu durumu beyan eden müfessir. Bu durumdan kurtulmak için gerekçeleri de aşağıda sıralamıştır.

Müslümanlar uyanık olmalı ve dini ilimlerde başarılar elde etmelidir. Her bir şahıs kendi vazifesini icra etmekte aksaklık göstermemelidir. Devrimizde ümmet arasında cehalet yaygın olduğundan neredeyse Müslümanlar Yahudiler gibi zillet içindeler. Bunun sebebi ilimsizlik ve ilimsiz insanların âlim sıfatıyla ortada dolaşmasıdır.²⁶⁷

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾

Allah Teâlâ size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah Teâlâ,

²⁶⁵ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 118.

²⁶⁶ a.g.e., c. I, s. 408.

²⁶⁷ a.g.e., c. I, ss. 122-123.

*bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah Teâlâ hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*²⁶⁸

Ayetin tefsiri şöyle yapılmıştır: Emanetleri ehline vermek ve insanlar arasında adaletle hükmetmek insanlığın ilk şartıdır. “Allah, hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.” Ayetteki hüküm hâkim ve vazife sahiplerine aittir. Bu ayeti okuyup amel etmeyen görevlilere yazıklar olsun. Rüşvet ve adam kayırma ümmet arasında şeriat gibi yayılmıştır.

Baküvi konuya örnekle açıklık getirir: Hz. Ali (r.a.) bir defasında zırhını kaybetti. Onu, pazarda bir Yahudi'nin yanında görüp “bu benimdir” dedi. Yahudi de, öyle mi? Hadi o zaman mahkemeye gidelim, dedi. Mahkeme için Hz. Ali'nin (r.a.) tayin ettiği kadı Şureyh'in yanına gittiler. Kadı ayağa kalkmak istedi, Hz. Ali (r.a.) mani oldu. Yahudi ve Hz. Ali ikisi de aynı yerde durdular. Kadı, Hz. Ali'den şahit istedi, o da kendi kölesi Kamber'i, Hz. Hasan ve Hüseyin'i şahit gösterdi. Kadı, onların şahitliğini kabul etmedi. Bu durumda Yahudi pişman olup şöyle ikrar etti: “Zırh Ali'nindir” dedi ve böylece şehadet getirerek müslüman oldu. Bunun üzerine Hz. Ali dedi ki; “Zırhı sana hibe ettim.”²⁶⁹ Baküvi devamında Hz. Ali'yi örnek almayan müslümanları kınamıştır: Vay o müslümanların haline ki, bu rehberin (Hz. Ali) haline bakmayarak, yine de kendilerini ona tabi addediyorlar. Onların kıyamette ilk düşmanı Hz. Ali (r.a.) kendisi olacaktır.²⁷⁰

Müfessir Hz. Ali taraftarlarının ona karşı nasıl bir tutum içinde olmaları gerektiğini beyan etmiştir. Sadece Hz. Ali'yi seviyorum demekle iş bitmediğini beyan eden müfessir tüm şeri hükümlerde Hz. Ali gibi olmak gerektiğini beyan etmiştir.

Sıradaki ayet İslam âlimlerine hitap ediyor ve dini dünyaya satmamayı tavsiye ediyor.

²⁶⁸ Nisa, 4/58.

²⁶⁹ Hadis bazı farklılıklarla şu kaynakta vardır bkz. Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. el-İsfahânî (ö.430/1039), **Hiyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, 1. Baskı, Daru Kütübi'l-İlmiyye Yay., Beyrut, Lübnan, 1988, c. IV, s. 139.

²⁷⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 257.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لِيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنُزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِصَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾

*Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah Teâlâ'nın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah Teâlâ yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.*²⁷¹

Ayeti Baküvî şöyle tefsir eder: “*Ey İman edenler, hakikaten Yahudi ve Hristiyan âlimleri ve zahitlerin çoğu halkın mallarını haksız ve rüşvet yoluyla alıp yiyorlardı...*” Bu ayet aslında biz İslam âlimlerine de hitap etmektedir. Yani siz de onlar gibi rüşvet alıp ahkâmı değiştirmeyin. Şimdi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) buyurduğu o zaman gelmiştir. “Bir zaman gelir, benim ümmetimde Kur’ân-ı Kerîm’i okumaktan başka bir şey kalmaz.”²⁷² Bu mucizeli hadis bu devrimizi işaret etmiştir ki, Kur’ân-ı Kerîm’in sözünü beyan edenleri küfürle itham ediyor, kendilerini de hakiki Müslüman sayıyorlar.²⁷³ Baküvî devrin en büyük hastalığı olan rüşvete dikkat çekmiştir. Rüşvet gibi haramlara karşı mücadele edenler de maalesef farklı tazyiklere maruz bırakılarak susturulmaya çalışılıyor.

Zikrettiğimiz bu görüşler Baküvî’nin görüşlerini destekler niteliktedir: İslam insan hayatının her alanını kapsıyor. Kur’ân ve Sünnet’te insanın ferdi yaşamını düzenleyen ahlaki kurallarla siyasi ve ictimaî kanunlar da vardır. Devrimizde Kur’ân-ı Kerîm’in yönetim, bireysel ve ictimaî hayatla ilgili ayetlerini yanlış yorumlayıp, dini devlet kurmak için yaşadıkları cemiyette savaşın vacip olduğunu iddia edenler de vardır. Bu yanlış kanaat İslam ülkelerinde örgütlenmeye sepep olmuştur. Bu örgütlerden bazıları da Kur’ân-ı Kerîm’in naslarına hiç önem vermezler.²⁷⁴

Ayette geçen din adamlarına itibar etmeden sahtekâr, yalancı din tüccarlarını öne çıkarıyorlar. Nitekim Allah Teâlâ (c.c.) şöyle buyurmuştur:

²⁷¹ Tevbe, 9/34.

²⁷² Hâkim, **Müstedrek**, Fîten ve'l-Melâhim, 8478.

²⁷³ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 514.

²⁷⁴ Öğmüş, Harun, “Metalibu'l-İslâmî's-Siyasiyye ve Hayati'l-Müslimin maal Âharin fî Davi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, **İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi**, sy. 22, 2013, s. 257.

﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾

*Sabredip âyetlerimize kesin olarak inandıkları zaman içlerinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık.*²⁷⁵

“Beni İsrail bizim âyetlerimize iman edip, dinde tüm belaya sabır ettiklerinde, ona göre onları din işinde rehber tayin ettik ki, halkı bize itaat etmeye ve Tevrat’ın buyruklarına davet etsinler.” Bir din ve mezhep ki, onların bir bölgede olan beş reisinden her biri kendisinden başkasını âlim ve taklit edilmeye layık saymayıp, kendisini yüce Peygamber’in has elçisi hesap ediyor. Halbuki Allah Resulü’nden onlarda hiçbir alamet yoktur. Bu durumda, bu şerli reislerin kökü kazınmadan İslam ümmeti hiçbir zaman aydınlığa çıkmaz.²⁷⁶

Burada müfessir İmamiyye mezhebini müctehit ve taklit konularında eleştirisine şahit oluyoruz. Bu konular Şîî mezhebinin esas konularıdır. Şöyle ki: Şîîler’e göre hayatta olan bir müctehidi taklit etmek vaciptir. Hayatta olan bir müctehit yoksa o zaman her kesin üzerine bu alanda birini yetiştirmek veya kendisi yetişmek gerekir. Yaşayan bir müctehit yoksa ölü olan müctehidi taklit etmek caiz değildir.²⁷⁷ Tefsirde verilmek istenen bilgi şudur ki, İslam alemi gaflet içinde bulunmaktadır. Bu durumun sebeplerleri de din âlimleri ve siyasi reislerdir. Bunlar da kendi çıkarları için halkın cahil kalmasını istiyorlar. Halkın bu durumdan kurtula bilmesi için hakiki ilme yönelmeli ve herkes kendi vazifesini doğru yapmalıdır.

2.2.3.2. Kur’ân’ın Emirlerine ve Peygambere Tabî Olmamak

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْنَحِ الصُّنْحَ الْجَمِيلَ﴾

*Biz gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.*²⁷⁸

Baküvî ayeti şöyle izah etmiştir: “Ey Muhammed, hakikaten kıyamet gelecektir,” o zaman Allah Teâlâ sana zülmeden günahkârlardan intikam alacaktır.

²⁷⁵ Secde, 32/24.

²⁷⁶ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 53.

²⁷⁷ ez-Zencanî, a.g.e., s. 113.

²⁷⁸ Hicr, 15/85.

“Ama sen onlardan güzellikle yüz çevir,” onların sana ettiği zulüm ve eziyetleri affedip, intikam fikrinde olmadan, onları Allah Teâlâ’ya havale et. Müfessir devamında şöyle der: İslam ümmeti bu ayete bakarak Peygambere tabi olmalı, kötülük yerine her daim iyilik ederek, Allah Teâlâ’nın emrettiği güzel affetme vasfını kendilerine şiar edinmelidirler.²⁷⁹

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾

*Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.*²⁸⁰

Baküvî ayetin tefsirini şöyle yapmıştır: Allah Teâlâ bize Kitabı Kur’ân ve Peygamberi, Hz. Muhammed (s.a.s.) vasıtasıyla hidayet edip doğru yolu göstermiştir. Ayette Allah Teâlâ buyurur: Nimetlerimi size tamamlayıp, “nasıl ki, size siz Araplar’ın içinden bir Peygamber gönderdim ki, bizim ayetlerimizi size okusun” sizi puta tapmaktan ve müşrik olmaktan “pak ve temiz etsin, Kur’ân-ı Kerîm’in ahkâm ve hikmetini ve bilmediğiniz şeyleri size öğretsin.”²⁸¹

Dahası müfessir şöyle der: İlmi, hilmi, alçak gönüllülüğü, comert olup, akrabaya bakmayı kendisi bizzat yaşayarak tavsiye etmiştir. Ama İslam ümmeti Hz. Peygamber’in (s.a.s.) emr ve yasaklarını, nasihat ve kanunlarını ve vasiyetlerini bir kenara atıp, başka şeylere yönelmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in ahkâmı ümmet arasında hükümsüz kalmış, dinin hakikatleri onlar arasında kaybolmuş ve başka bir din ve mezhep icat edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in ahkâmından yüz çevirmek, ümmetin geri kalmasına ve ümmet arasında zulmün yayılmasına sebep olmuştur.²⁸²

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّيَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُخْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخَشَوُا اللَّهَ وَخَشَوُا النَّاسَ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾

Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah Teâlâ’ya) teslim olmuş nebilere onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini

²⁷⁹ Baküvî. a.g.e., c. II, ss. 172-173.

²⁸⁰ Bakara, 2/151.

²⁸¹ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 93.

²⁸² a.g.e., c. I, ss. 93-94.

*Rabb'e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah Teâlâ'nın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu halde siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin. Allah Teâlâ'nın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.*²⁸³

Baküvî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerine uymayarak, kendi nefislerine göre hüküm vermek Kur'ân-ı Kerîm'i değiştirmektir. Allah buyurmuştur ki, "Ey benim kitabımla hüküm edenler, *insanlardan korkmayın, benden korkun, benim itaatımdan çıkmayın. Benim âyetlerimi ve ahkâmımı değiştirip, az bir miktara satmayın.*" Yahudi âlimleri rüşvet alıp, Tevratın ayetlerini tahrif ettiği gibi siz de Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerini tahrif etmeyin.

Müfessir dahası şöyle der: Allah'ım sen şahitsin ki, Kur'ân-ı Kerîm'in değiştirilmemiş ayeti kalmamıştır. Tevratın çok Kur'ân-ı Kerîm'i değiştirmişler. Kur'ân-ı Kerîm'in değiştirilmesi, ahkâmıyla amel edilmemesidir. Bundan başka bu devirde Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerini olduğu gibi insanlara ulaştırınlar kâfir ve zındık adlandırılıyorlar. Halbuki "*Kim Allah Teâlâ'nın indirdiği ile hüküm etmezse, onlar kâfirdirler.*"²⁸⁴ Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüyle amel etmeyenlerin hükmü budur.²⁸⁵

Bazı insanlar İslam'dan konuşuyorlar ama halkı Avrupa hayatına teşvik ediyorlar. Avrupalılar kendileri içki ve kumardan kaçınmaya çalışıyorlar, ama Müslümanlar içki ve kumar sofralarında oturup, bu günahı işliyor, sonra da İslam'dan konuşuyorlar. Eğer İslam'ın ahkâmıyla, haram ve helalle amel edilmezse, din ve ümmetin inkişafı hakkında sadece eser yazmanın ne faydası olmaz.²⁸⁶ Bu sebepten Müslümanlar Allah Teâlâ'ya varis olmaya layık olamamış ve olan güç ve hükümlerini Allah Teâlâ onlardan alıp başka milletlere vermiştir.²⁸⁷

²⁸³ Maide, 5/44.

²⁸⁴ Maide, 5/44.

²⁸⁵ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 324-325.

²⁸⁶ **a.g.e.**, c. I, s. 343.

²⁸⁷ **a.g.e.**, c. I, s. 415.

﴿يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوِّيَ كِتَابُهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَمُونَ فَتِيلًا﴾

*Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.*²⁸⁸

Baküvî ayetin tefsirinde şunlardan bahseder: Ayette kıyamet gününde tüm insanları kendi imam ve rehberleriyle çağırılacağı beyan edilmiştir. İslam ümmeti Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yolunu terk ederek, her topluluk kendilerine bir rehber seçip, onların reyine tabi olmuşlar ve Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmı gizli kalmıştır. Devrimizde zahirde Müslüman, batında putperest olanlar o taşları ve mezarları kendileri için ziyaretgah ve yardım kapısı haline getirmişlerdir. Bu devirde ölen müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte mahşere gideceklerine umut yoktur.²⁸⁹

Bu ayetin tefsirinde Tabâtabâî de Baküvî gibi düşünerek imamdaki maksadın, “kendisine düşünceli veya düşüncesiz, hak veya batıl olsun tabi olunan kimsedir” demiştir. Peygamber'e tabi olan Peygamber'le, şeytana ve dalalette olan reislere tabi olanlar da onlarla birlikte kıyamet günü davet edilir.²⁹⁰

Her ne kadar Baküvî ve Tabâtabâî konuyla ilgili aynı görüşleri beyan etse de müfessir Mücahit (ö.104/722) bahsi geçen ayeti farklı tefsir etmiştir: *Kıyamet günü herkesi imamıyla davet ederiz. Yani kitaplarıyla davet ederiz.*²⁹¹

Kurtubi (ö.671/1272) ayete Baküvî'den farklı anlam vermiştir: Ayette geçen “imam” kelimesine başka anlam vermiştir. Şöyle ki: Ayetteki “imam” kelimesi kitap anlamında kullanılmıştır. Yani her kes kıymette ameli yazılı olan kendi kitabıyla gelecektir. Aynı zamanda Tevrat ehli Tevrat'la Kur'ân ehli de Kuran'la davet

²⁸⁸ İsra, 17/71.

²⁸⁹ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, ss. 394-395.

²⁹⁰ Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. XV, s. 164.

²⁹¹ Mücahit, Ebi'l-Haccac b. Cebr el-Kureşî el-Mahzunî (ö.104/722), **Tefsiru Mücahit**, Tahric, Ebu Muhammed el-Esyûtî, 1. Baskı, Daru Kütübi'l-İlmiyye Yay., Beyrut, Lübnan, 2005, s.140.

edilirler. Kur'ân ehline sorulur: Ey Kur'ân ehli onun emirlerini yaparak yasaklarından kaçındınız mı?²⁹²

Dikkat edilirse Baküvî Şîa akidesi olan imametten neredeyse hiç bahsetmemektedir. Şîiler imamları her zaman öne çıkarır. Neredeyse bu konuda peygamberi de gölgede bırakıyorlar.²⁹³ Baküvî ise Kur'ân-ı Kerîm'e ve Sünnet'e davet etmiştir.²⁹⁴ Örneklerden çıkan sonuç şudur ki, ümmet Kur'ân ve Sünnet'i terk etmiş ve nefsi isteklere uymuşlar. Bu sebeple de Allah onları kendi haline bırakmıştır. Tekrar müslümanların kendine gelebilmesi için reislerin ve imamların dine uymayan emirlerinden kurtulup dinin emirlerine sarılmaları gerekmektedir.

Dahası Şîa akidesine göre imamet bir makamdır. Hz. Peygamber Hz. Ali ve İmamlar'a kendisi için halife olmalarını ahdetmiştir. Kuşkusuz İslam şeriatı, fihî ve diğer konularda bu İmamlar mercidir. Her İmam da kendinden sonra gelecek İmam'ı tayin etmiştir. İmamet dini görevleri icra etmek için İmam'ın İmam'dan o da Hz. Peygamber'den aldığı mukaddes vazifedir. Peygamber de hiçbir zaman boş konuşmaz onun konuştuğu Allah Teâlâ'dandır. Dolayısıyla bu makam ilahî makamdır.²⁹⁵

﴿الَّتِي أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجَهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾

*Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır. Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah Teâlâ'nın Kitabına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır.*²⁹⁶

²⁹² Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir (ö.671/1272), **el-Câmiu li Ahkâmîl-Kur'ân ve el-Mübeyyinü limâ Tedammenehu min es-Sünneti ve âyi'l-Kur'ân**, Tahkik, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Risale Yay., Beyrut, Lübnan, 2006, c. XIII, ss. 129-130.

²⁹³ Baküvî, **a.g.e.**, c. II, s. 23

²⁹⁴ **a.g.e.**, c. III, ss. 57-58.

²⁹⁵ ez-Zencanî, **a.g.e.**, c. I, ss. 72-73.

²⁹⁶ Ahzab, 33/6.

Baküvi ayeti şöyle tefsir eder: Kurtuluşun en başlıca sebebi yukarıda verilen ayette zikredilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) müminlere her bir din ve dünya işinden üstündür.” Buna göre Allah Resûlü nün her bir emrine tabi olmayı vacip telakki edip, ümmet kendi isteklerini bir kenara bırakmaları gerekmektedir. Şu an bizim amelimizde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinden hiç biri yoktur. Bir grup (Şîîler Ehl-i beyt dışında rivayet edilen hadisleri) o hadisleri zayıf kabul etmiş ve kendi uydurduğu hadislerle amel etmektedir. Başka grubun (Sünnî) arasında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadisleri kabul edilse de, onların amelleri o hadislere muhalif olduğuna göre, o hadisler de onların arasında yok hükmündedir.²⁹⁷ Baküvi burada hem Şîî hem de Sünnî’leri haklı bir konuda eleştirmiştir. Bugün gerçekten durum anlatılan gibidir. Bu durumdan kurtula bilmemiz için Kur’ân ve Sünnete sarılmak ve amel etmek gereklidir.

Tesfsirden anladığımıza göre: Ümmet ne kadar ki, Kur’ân-ı Kerîm’in hükümlerini bozmaya devam edecek olursa bir o kadar zulüm ve karanlık içinde kalacaktır. Harici güçlerin bize hâkim olmalarının sebebi, Müslümanlar’ın Allah’a ve Peygamberi’ne verdiği ahdi bozup, İslam ahkâmıyla amel etmemeleridir. Zira yoksulluk sadece zenginlikte olmaz bu devrin yoksulluğu ilimde ve dinin esaslarına tabi olmamaktadır. Kuşkusuz müslümanların arasında günahların yayılması ve dini esaslara tabi olmamak ölümlerin artmasına sebeptir.

2.2.3.3. Kur’ân’ın Merasim Kitabı Haline Gelmesi ve Şûra Olmaması

Baküvî Hulafâ-i Râşidin’in şûra ile seçildiğini ve işlerini şûra ile hallettiğini beyan etmiştir.²⁹⁸ Özellikle her fırsatta Hz. Ömer’in (r.a.) dirayetinden ve onun şûraya verdiği önemden bahsetmiştir.²⁹⁹ Her ne kadar *Keşfü’l-Hakayik*’te halifelerin şûra ile seçildiği beyanını görsek de Şîîler hilafetin Hz. Ali’nin (r.a.) hakkı olup halifeler tarafından gasp edildiğine inanır ve şûrayı kabul etmezler.³⁰⁰

Konuyu örneklerle değerlendirelim:

²⁹⁷ Baküvî, a.g.e., c. III, ss. 57-58.

²⁹⁸ a.g.e., c. III, s. 57.

²⁹⁹ a.g.e., c. II, s. 358.

³⁰⁰ Selim b. Kays, el-Hilâli el-Âmiri, **Kitâbü Selim b. Kays el-Hilali**, Tahkik, Muhammed Bâkir el-Ensari ez-Zencanî, 1. Baskı, el-Hâdi Yay., Kum, İran, 1999, s. 211.

﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ جِهْلِهَا لَا يَحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾

*Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırıldığı kimse yakını da olsa. Sen ancak, görmedikleri halde Rablerinden için için korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah Teâlâ'yadır.*³⁰¹

Baküvî yukarıda verilen ayetin tefsirini şu şekilde yapmıştır: “Allah Teâlâ'nın şeriatında, “bir günahkârın günahı başka birine yüklenerek, ondan sorgu sual olmaz.” Yani zâlim birinin yerine başka biri cezalandırılmaz. Bu durum İslam adaletinin bir gereği olarak uygulanmaktadır. Lakin zâlimler bir şahsın yerine babası veya kardeşini suçlayıp cezalandırabiliyorlar.

Şöyle ki; bir kardeşin suçundan diğer kardeşini, babanın işlediği bir suçtan oğlunu sorumlu tutarak cezalandıra bilmektedirler. Bunu yaptıkları halde biz Kur'ân ehliyiz diyorlar.

Kuşkusuz Kur'ân kendisiyle amel edilsin diye gönderilmiştir. Boşu boşuna kıraat edilmesi için gönderilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in amel edilmesi gereken ahkâmını terketmek ümmeti geriye götürerek dalalet ve cehalete maruz bırakmıştır. Ümmet Kur'ân-ı Kerîm'i merasim kitabı olmaktan çıkarıp onun ahkâmıyla amel etmelidir.”³⁰² Müfessir Kur'ân'ın ahkamına uymadan ben müslümanım demenin ne kadar faydasız olduğundan bahsetmektedir. Kur'ân'ın bugün sadece yaslarda okunan ve karşılığında para kazanılan kitap haline gelmesinden bahsetmekte ve bu durumu kınamaktadır. Bu durum düzeliş Kur'ân hakiki yerini bulmadıkça müslümanlar içinde bulunduğu durumdan kurtulamayacağını ifade etmektedir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

³⁰¹ Fatır, 35/18.

³⁰² Baküvî, a.g.e., c. III, s. 118.

*Ey iman edenler! Allah Teâlâ'nın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah Teâlâ'ya karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah Teâlâ hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*³⁰³

Ayetin tefsirinde Baküvî şunları söylemektedir: “Ey müminler Allah Teâlâ'nın ve elçisinin tayin ettiği ahkâmın önüne geçip, onlara muhalif işlere teşebbüs etmeyin. Kendi nezdinizden hüküm vermek size caiz değildir. Müslümanlar ise kendi nefislerinden hükümler vermiş ve bunu uygulamışlardır.

Dahası Kur'ân-ı Kerîm'in din ve dünya hükümleri gizli kalmış biz başka milletlerin kanunlarına meyledip, onlardan kanun almaya çalışıyoruz. Lakin onların koyduğu kanunların çoğu Kur'ân-ı Kerîm'den alınarak değiştirilmiştir. Bugün dünyada uluslar arası seviyede kabul edilen şûra, müşavere, fikir birliği, ekseriyetin görüşünü kabul etme gibi esaslarla iş görmek İslam dininin kanunları değil mi?

Devrimizin âlimleri ise, Kur'ân okumanın, ancak Ramazanda, cenaze başında ve mezarda çürümüş kemiklerin üzerinde faziletli olduğunu bize öğretiyorlar. Bu durum geçimlerini temin etmek için onların işlerine geliyor. Lakin Kur'ân-ı Kerîm'in dini, dünyevi ve siyasi hükümleri içine alan bir kitap olması gün gibi ortadadır. Dahası ümmet içindeki nifak ve ihtilaf sebebiyle geri kaldı ve Allah Teâlâ onların amelleri ve nifakları sebebiyle rahmetini onlardan çekti.³⁰⁴

Ayetin tefsirini Şîfî âlimi Kâşânî (ö.1091/1680) de Baküvî gibi peygamber ve Allah'ın hükmü dışında hüküm verilmemesi ve onların hükmüne uyulması şeklinde tefsir etmiştir. Dahası her hususta peygamberin önüne geçmemek gereklidir. Zira bu makam Allah tarafından Peygamber'ine verilen bir yüce makamdır.³⁰⁵

Müfessir Şîa mezhebinin müntesibi olsa da hilafeti ve şûranı kabul ettiği tefsirden anlaşılıyor. Hatta halifelere itaatın Peygamber'e itaat olduğunu açıklayarak müslümanları şûra ve ekseriyetin reyile amel etmeğe ve birliğe davet etmiştir. Şunu da hatırlatmakta fayda var ki, İmamiyye akidesinden imamet meselesine inanmayan müslüman olamaz.

³⁰³ Hucurat, 49/1.

³⁰⁴ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 465.

³⁰⁵ Kâşânî, el-Mevlâ Muhsin el-Feyd, **Tefsir'u-Kâşânî**, 3. Baskı, Hurşit Yay., Tahran, c. V, s. 47.

Şöyle ki, Şifler'in akidesine göre insanlara peygamber göndermek, halife ve imamları tayin etmek Allah Teâlâ'ya vaciptir. İmamları tayin etmek Allah Teâlâ'nın insanlara doğru yolu göstermesidir ki, insanlar imamlarla hak yolu bulup Allah'a ibadet etsinler.

Dahası Hz. Peygamber ve imamlar tayin olmasa, sorumluluk tam olmaz. Yani müslümanlar şeriaten mesul olmazlar. Bu sebeple Hz. Peygamber ve imamlar, kullarla Allah arasında sefirdir.³⁰⁶

Baküvî ise sanki imamet meselesini kabul etmemiş gibi hilafeti savunmuştur. Bu örnek bu durumu açıklar niteliktedir: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra, Medine ehli hilafet (hâkimiyet) işi ile meşgul oldular ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hazırladığı ordu savaşa gidemedi.

O zaman şûra ve ekseriyetin reyi vasıtasıyla Hz. Ebu Bekir halife olup hâkimiyete geçti. İlk işi ordunun eksiklerini tamamlayıp, Usame b. Zeydin komutasında Mute'ye göndermek oldu. Üsamenin elinde fetih müyesser oldu ve Suriye fetih edildi.³⁰⁷

İbn Kesir de Baküvî gibi ayetten maksadın Allah Teâlâ'ya ve Resûl'üne itaat olduğunu ifade etmiştir. Bu ayet Hz. Peygamber'i (s.a.s.) yüceltmek, ona saygı göstermek ve değer vermek içindir. Tüm şeri işlerde onun emirlerine Muaz gibi tabi olmak gerek.

Muaz b. Cebel'i Peygamber Yemen'e gönderirken sorduğu soruda bu ayetin tefsiri mevcuttur.

- Hz. Peygamber (s.a.s.) sordu: "Ne ile hüküm edeceksin?"
- Muaz: "Allah Teâlâ'nın kitabıyla."
- Hz. Peygamber (s.a.s.): "Bulamazsan?"
- Muaz: "Sünnet'le."
- Hz. Peygamber (s.a.s.): "Orda da bulamazsan?"
- Muaz: "Reyimle içtihat ederim."

³⁰⁶ ez-Zencanî, c. I, ss. 38-40.

³⁰⁷ a.g.e., c. III, s. 57.

- Hz. Peygamber (s.a.s.) Muaz'ın göğsüne vurdu ve dedi: “Allah Rasûlü'nü onu razı edecek ashabla muvaffak kılan Allah Teâlâ'ya hamdolsun.”³⁰⁸ Bu ayet Allah Rasûlü'ne karşı gösterilmesi gereken edepten bahsetmektedir.³⁰⁹

Neticede Baküvî ümmetin kurtuluşu imam ve reislere itaat etmekle değil, Kur'ân ve sünnete tabi olmak suretiyle mümkün olabileceğini tefsirinde açıklamıştır. Kur'ân'ı merasim kitabı ve para kazanmaya araç olmaktan çıkarıp ictimaî ve siyasi durumumuzu ona göre düzenlememiz gerekmektedir. Aksi halde içinde bulunduğumuz zillet durumundan kurtula bilmeyeceğiz.

2.2.4. *Keşfü'l-Hakayik*'te Birlik ve Beraberlik

2.2.4.1. Siyasi ve Dini Birlik

Birlik ve beraberlik Baküvî'nin üzerinde durduğu en önemli konulardandır. Her fırsatta ümmetin içine düştüğü tefrikalar ve bundan kurtuluş yollarından bahsetmiştir.³¹⁰

﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

*İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını islah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah Teâlâ'yı siper yapmayın. Allah Teâlâ hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*³¹¹

Baküvî ayetin tefsirinde şunları kaydetmiştir: Yemin ettiğinizde, “iyilik etmeyeyim, takvaya sebep olan akraba ziyaretini terk edeyim, insanlar arasını islah etmeyeyim,” şeklindeki yeminleri dile getirmeyin. Böyle yemin etmek doğru değildir. Ayrılığa sebep olan şeyleri terk ederek, ittifak ve birliğe sebep olan şeyleri yapmanız size vaciptir.”³¹² Baküvî burada birliğe davet ederek mezhep farklılığı gözetmeden iyilik yapmamız ve bu duruma engel olacak şeylerden de kaçınmamız gerektiğini beyan etmiştir.

³⁰⁸ Tirmizi, Ahkâm, 3.

³⁰⁹ İbn Kesir. a.g.e., c. XIII, ss. 136-137.

³¹⁰ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 199.

³¹¹ Bakara, 2/224.

³¹² Baküvî, a.g.e., c. I, s. 129.

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.*³¹³

Baküvî ayetin tefsirin şöyle yapmıştır: Müslümanlar arasında olan ihtilaf başka hangi milletin arasında vardır? Biz müslümanlar bu ayetle amel etseydik bugün bu kadar tefrika içinde olmazdık. Zira ihtilafı ayet şöyle yasaklıyor: “*İttihat ve ittifak hakkındaki açık deliller onlara geldikten sonra, kendi dinlerinde ihtilaf ederek parçalanın Yahudiler gibi olmayın. O ihtilaf eden Ehl-i kitap için Allah Teâlâ katında büyük bir azap vardır.*”

Dahası İslam ümmetinin bu ayetin ihtilafları nasıl yasakladığına bakması gerekir. Bunlar İslam âleminin zayıflaması ve tefrikasına sebep olmuştur. Lakin başka milletlerin dininde ihtilaf olsa da, öteki milletlere karşı birlik içinde olurlar. Zira İslam ümmeti arasında olan nifak, haset ve düşmanlıkları onları her gün zayıflatmıştır. Başka milletlerin karşısında hakir duruma düşürmüştür.

Bu durumun sebebi de müslümanların Kur’ân-ı Kerîm’le amel etmesi yerine uydurma sözlerle amel etmesi ve her birisi ayrı ayrı mezhep çatısı altında olmasıdır. Bu durumdan kurtula bilmek içinse parçalanmış ümmete günümüze uygun ve bilgili rehberler lazımdır. Bu rehberler de hikmetle siyasi ve dini rehberlik ederek halkı cehaletten kurtarsın ve güzel günlere çıkarsınlar. Lakin şimdi rehberlerin kendilerinin terbiyeye ihtiyacı olduğu halde başkalarını nasıl terbiye etsinler?

Tüm bu olumsuzluklara rağmen gafil olmadan, umuda sarılmamız gerekir. Aynı zamanda akılla çalışarak ve ilim nuru ne taraftan gelirse gelsin o tarafa doğru sürünerek de olsa gitmemiz gerekir.³¹⁴

Tefsirde içine düştüğümüz ayrılık ve fitne ateşinden nasıl kurtulacağımız gayet net açıklanmıştır. Lakin bunu hayata geçirmek yazmak kadar kolay değildir. Zira bugün neredeyse her mezhep diğerini tekfir eder ve kanını döker durumdadır.

³¹³ Ali İmran, 3/105.

³¹⁴ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 199.

İbn Kesir de ayeti şöyle tefsir etmiştir: Allah ümmeti ayrılık ve ihtilafta geçmiş ümmetlere benzemekten nehyediyor. Aynı zamanda iyiliyi emretmeyi ve kötülüğü nehyetmeği terki de yasaklıyor.³¹⁵

Dahası İbn Kesir Ahmed bin Hambelden bir hadis nakleder: Peygamberimiz buyurdu ki, “Ehl-i kitap dinlerini 72 fırkaya böldüler. Bu ümmetse 73 fırkaya bölünecek. Yani hevasına uyanlar. Bunların hepsi ateştedir sadece cemaat (Ehl-i sünnet) hariç. İlerde ümmetinden öyle gruplar çıkacaktır ki, bu hevalar onları, keleb³¹⁶ hastalığı hastayı sarar gibi saracaktır. Bu heva hastalığı onun her bir hücre ve eklemine girecektir.”³¹⁷ Konuyla ilgili Baküvî de İbn Kesir gibi, benzer fikirler beyan etmiştir. Ümmet arasında olan farklı mezheplerden ve bunların arasında olan ihtilaflardan bahsetmiştir.

Tusî de ayeti şöyle tefsir etmiştir: Ayrılıktan maksadın Yahudi ve Hıristiyan’lar arasında olduğu gibi olan ayrılıktır. Sanki Allah demiştir: “Ey iman edenler ayrılanlar gibi olmayı. Yani Yahudi ve Hıristiyanlar gibi.

Eğer dense ki, dindeki ayrılık dindeki ihtilafın kendisi ise, niçin iki vasıf açıklandı? Deriz ki, ayrılığın manası düşmanlıkla olan ayrılıktır ve ihtilaf da dinde olan ihtilaftır.³¹⁸ Şîî müfessirlerin ayetle ilgili açıklamaları genelde Baküvî’nin açıklamalarına yakındır.

Müfessir Tabersî de ayetin tefsirinde ihtilafın yasak olduğunu beyan etmiştir. Şöyle ki, “ayrılmayın ve dinde ihtilaf etmeyin” buyurulmuştur. Delillerde, kitaplarda ve mezheplerde ihtilaf etmeyin. Bu ayetlerin gelmesinden sonra ihtilaf etmek ve bölünmek haramdır. Zira bu türlü işler kötü ve kınanmış işlerdir.³¹⁹

Müfessirlerin mezhep ve itikat farklılıklarına rağmen ayrılık ve ihtilafa düşmeme konusunda ümmeti birlik ve beraberliğe davet ettiğini görmekteyiz. Lakin müslümanları içinde olduğu ayrılığın esas sebeplerinden birinin de âlimler olduğunu Baküvî beyan etmiştir.

³¹⁵ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. III, s. 139.

³¹⁶ Bu bir köpek dışından insana bulaşan hastalıktır. İnsan yarideli olarak hastalanıyor. Ölünceye kadar su içmekten imtina ediyor.

³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/102.

³¹⁸ Tusî, **et-Tibyan fî Tefsîri'l-Kur’ân**, c. II, s. 550.

³¹⁹ Tabersî, **a.g.e.**, c. II, ss. 807-808.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ
أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾

*Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık.*³²⁰

Baküvî'ye göre, ilk önce düşmanımızı ve bize ne yapmak istediğini bilmek gereklidir. Müslüman dost görünen düşmanları ayırt edebilmelidir. Onlarla dostluk kurmamalıdır. Müslümanın dostu müslümandır. Nitekim Allah Teâlâ ayette şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler kendi dininizden olmayanları, kendiniz için dost ve sırdaş tutmayın.*” Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında bazı Müslümanlar Yahudiler’le dostluk kurarak onlara sırlarını açıklıyorlardı. Yahudiler de onların sırlarını ifşa ederek onlara düşmanlık ederdiler.

Dahası Bu ayette Allah Teâlâ Yahudileri dost edinmeyi yasaklıyor. Çünkü Yahudiler ihanet eden insanlardır. Yahudiler fesat çıkarmak fikrindedirler. Sizin zarar görmeyi ve sıkıntıya düşmenizi istiyorlar. Siz Müslümanlar, Yahudiler’in kin ve adavetini bilmiyorsunuz ama hakikat şu ki, “*onların nefret ve düşmanlıkları ağızlarından çıkan sözlerinden bellidir.*” Ama siz buna dikkat etmiyorsunuz. “*Kalplerinde, sizden gizledikleri düşmanlık ise daha büyüktür. Hakikaten, sizin için o âyetleri beyan ediyoruz.*” Bu âyetler kendi dininizi severek, ihlâslı olmanız ve Allah Teâlâ’nın düşmanları ile dostluk etmemeniz için bir delildir.³²¹

Seyid Kutup da Baküvî gibi Yahudi ve Hıristiyan’la dostluk etmenin doğru olmayacağını şu şekilde beyan etmiştir: Ehl-i kitabı dost edinmek, onların yoluna tabi olmak dâhili hezimetin başlangıcıdır. Ümmetin birlik ve beraberliğinin koruma sebebi olan idare etmenin ellerinden çıkmasıdır. Aynı zamanda Allah Teâlâ’nın

³²⁰ Ali İmran, 3/118.

³²¹ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 202-203.

hayatı tanzim ve idarenin yeterliliğine şüphe anlamına gelir ki, bu da küfrün ta kendisidir.³²²

Yahudiler hakkında açıklamaları Tabâtabâî de ayeti tefsirinde yapmıştır: Ayette onlar insanın batınına ve sırrına muttali oldukları için “bidane” kelimesi kullanılmıştır. Yahudiler’in şerri ve fesadı sizin içinizde azalmaz. Onlar size çok zarar vermek isterler. Yahudiler’in size karşı kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür.³²³

Sonuçta müfessirler müslümanın müslümandan başka dostu ve kardeşi olmayacağı konusunda hemfikirler. Özellikle Yahudiler’in şerrinden korunulması ve onlara sır verilmemesi önemli konudur. Bu durumda müslüman güçlü olmalı ve birliği temin etmelidir. Şimdi ittifak, ittihat, sadakat, dindarlık, gayret yerini aksi olan durumlara bırakmıştır. Şimdi bir Müslüman kendi din kardeşinden böbürlenerek yüz çevirmiş ve nifak ve inatkarlıkla birbirlerinin katline, zilletine, ayrılığına ve kötülüğüne çalışıyorlar. Bunlara Müslüman demek caiz değil, belki münafık denir.³²⁴

Baküvî Avrupa kanunlarını Kur’ân’dan aldığını beyan eder. Bizim bugün Avrupa’ya değil İslam’ın esaslarına yönelmemiz gerektiğini beyan etmiştir. Ayrıca bugün batı medeniyeti artık iflasın eşiğindedir. Bu durumda beşeriyetin kesinlikle yeni bir lider ve devlete ihtiyacı vardır. Bunun sebebi batı medeniyetinin maddi ve askeri bakımdan zayıflaması değil, liderlik vazifesini sürdürecektir değerlerinin iflas etmesi sebebiyle işlevini yitirmesidir. Şimdi ise bunalımlı bir dönemde sıra İslam’a gelmiş ve ümmet dönemi başlamıştır.³²⁵ Dolayısıyla tefsirde de beyan edildiği gibi İslam ümmetinin başını çekecek güçlü samimi lidere ihtiyaç vardır.

Ümmetin dirilişi için çabaları olan Mevdudi de Baküvî gibi siyasi ve dini birlik konusunu şöyle dile getiriyor: Eğitim ve siyasi ıslah yoluyla, Müslümanlar’ın üzerinde olan bu karanlığı kaldırma vaktidir. Müslüman batının gücü karşısında siyasi ve askeri olarak hezimete uğramıştır. Ama bundan daha tehlikeli olan batı felsefesi, ahlakı ve kültürü karşısında boyun eğmektir. Siyasi ve ahlaki yenilgi maddi

³²² Seyid Kutup, Seyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (ö1386/1966), **Fî Zilâli'l-Kur’ân**, I-VI, Daru’s-Şurûk, Beyrut, Kahire, c. I, s. 438.

³²³ Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. III, s. 441.

³²⁴ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 329-330.

³²⁵ Seyid Kutup, **Yoldaki İşaretler**, Çeviren, Kamil M. Çetiner, Beka Yayıncılık. İstanbul, s. 6, 7.

boyutu aşmaz ama fikri ve ahlaki yenilgi akılları, kalpleri ve düşünceleri harap eder.³²⁶

Baküvî de bu konulardan tefsirinde bahsetmiş ve batıya yönelmek yerine İslam'a yönelmek gerektiğini ifade etmiştir. Dahası müslümanlar kendi arasında bir ve beraber olmalı aynı zamanda müslümanı müslüman dışında dost tutmamaya davet etmiştir.

2.2.4.2. Ümmet ve Mezhep Birliği

Baküvî tefsirin 3. cildinin mukaddimesinde şöyle der: İslam ümmeti arasında mezhep ihtilafı baş gösterdiğinden bu yana, kendilerini İslam dininin koruyucusu ve reisi olarak adlandıran şahıslar kendi amaçlarına ulaşmak için şöyle demişler: “Kur’ân-ı Kerîm’in anlamı hakkında soru sormak doğru değil veya onun anlamı Allah Teâlâ’ya ve Peygamber’ine mahsustur veya kendileri bu ilmi imamlardan almış ve onlardan başkası imam olamaz ya da Kur’ân başka dillere tercüme ve tefsir edilmez.” Bu anlamsız sözlerle halkı bilgisiz ve cahil bırakmayı hedeflemişlerdir.

Devrimizde ise dini ilimlere merak artmış ve ümmet bilinçlenmeye başlamıştır. Bunun neticesinde, Kur’ân-ı Kerîm’in yüksek hedefine hâkim olarak, egoist ve putperest, İslam düşmanlarının yarattığı mezhep ihtilafından haberdar olmamız gerek. Biz iki azametli grup olan Ehl-i sünnet ve Şîa adını ortadan kaldırmaya çalışarak, İslam’ın sancağı altında toplanmayı umut ediyoruz.³²⁷

Burada ilk bakışta mezhepleri ortadan kaldırmak isteğinin varlığı gözükse de konuyla ilgili örneklerden müfessirin maksadının bu olmadığı ortaya çıkıyor. Zira müfessirin maksadı mezhebi yok saymak değil aksine mezhepe amel ederek mezhepler arasında olan ve ayrılığa sebep olan ihtilaflarından kurtulmaktır.

Kuşkusuz Ehl-i sünnet ensar ve muhacirlerin imanında icma etmişler. Birtakım Rafiziler ise, Hz. Ali’ye beyat etmediği gerekçesiyle sahâbînin bazısını küfürle itham ederek söz konusu icmaya karşı bir tavır sergilemişlerdir.³²⁸ İşte

³²⁶ Mevdudi, Humeyra, **Babam Mevdudi**, Çeviren, Hülya Afacan, 6. Baskı, Mana Yay., İlim Yurdu Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 32.

³²⁷ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, ss. 9-10.

³²⁸ el-Bağdadî, Ebi Mensur Abdulkahir (ö.329/1037), **el-Fark Beyne'l-Fırâk ve Beyânu'l-fırkati'n-Naciyeti Minhum**, thk. Muhammed Osman el-Haşin, Mektebetü İbn Sina, Kahire, s.310.

Baküvî Şif akidesinde olan bu gibi durumları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Zira bu durumun ayrılık ve düşmana yarar sağlama dışında başka bir faydası yoktur.

Baküvî İslam âleminin birliği için kurulan teşkilatların öneminden bahsetmiştir. Şöyle ki; devrimizde olan ihtilafı yok etmek için, dünyada bazı teşkilatlar kurulmuştur. Bu teşkilatların kurulması sevindirici haldir. İslam ümmetinin bu işi genişleterek başka teşkilatlar da kurması gerekir. Müslümanlar (قلع الإختلاف عن دين الإسلام) “İslam dininden ihtilafı söküp atma” adı altında bir teşkilat daha kurmalıdır. Buraya ümmet âlimlerini davet ederek ihtilaflar tahkik edilmeli ve bu ihtilaflara sebep olan şeyleri yok edilmelidir.

Baküvî şöyle devam eder: Allah Resûlü’nden sonra Râşit Hâlifeler dönemine bakın. Onlar, farklı milletlerden oluşan, farklı tabiatlara sahip olan ve ihtilafli tabiatları olan insanlardı. Buna rağmen hepsi İslam’ın sancağı altında adaletle, reis ve işçi haklarına riayet ederek toplandı. Aralarında bir ihtilaf ortaya çıksa onu hemen, “onların arasında işler şûra iledir”³²⁹ ayeti gereğince toplanıp onu hallettiler. Hz. Osman zamanındaki kıraat meselesinin halli buna örnektir.

Dahası Ali b. Ebi Talib’in hilafeti zamanında, Cemel, Sıffin, Havaric gibi problemler zuhur etti ve Hz. Ali, İslam’ın sesinin zayıflamasına sebep olduğu için onlara karşı savaştı. Önce onları fitne çıkarmamaları konusunda uyardı. Cemel savaşı sonunda da Hz. Aişe’yi tam bir saygıyla karşılayarak, onu kardeşine emanet etti. Hz. Ali bu savaştan ganimet isteyenlere de izin vermedi ve bunun “cihad değil ayetin zımında iki grupun arasını düzeltmektir”³³⁰ buyurmuştur.³³¹ Müfessir birlik için bazı önerilerde bulunmuş

Ne zaman ki, Râşit Hâlifeler zamanı bitti, fitneci ve faizci şahıslar ortaya çıktı. Bu dönemde Hz. Ali’ye minberlerden lanet okunmaya başlandı. Ama kendisine anne tarafından dedesi olan Hz. Ömer b. Hattab gibi adalet sıfatına sahip Ömer b. Abdulaziz, bu bidata son vererek Hz. Ali’ye lanet etmeyi ortadan kaldırdı.³³²

³²⁹ Şûrâ, 42/38.

³³⁰ Hucurat, 49/9.

³³¹ Baküvî, a.g.e., c. III, ss. 11-12.

³³² Baküvî, a.g.e., c. III, ss. 12-13.

Baküvî gerektiğinde Şiîler’i gerektiğinde de Şünnîler’i haklı konularda eleştire bilmiştir. Birlik için tarihten örnekler vermiş ve bunları adaletle tahlil edebilmiştir. Hem Hz. Ali’nin hem de Hz. Ömer’in adaletinden bahsetmiştir ki bu durumu birçok Şiî alimlerinde göremeyiz. Bu da birlik için verilen en önemli mesajdır.

﴿إِنَّ الدِّينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِلَّا مَا أَمَرْتَهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾

*Şu dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, (senin) onlarla hiçbir ilişik yoktur. Onların işi ancak Allah Teâlâ’ya kalmıştır. Sonra (O), yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir.*³³³

Baküvî ayetin tefsirini şöyle yapmıştır: “Onlar ki, dinlerini parça parça ayırıp, bir kaç fırka oldular.” Her bir grup kendisi için bir rehber ve bir imam tayin etti. “Ey Muhammed sen onlardan uzaksın. Oların ameli üzere değilsin.” Onların niçin ihtilaf edip bölündükleri sana sorulmayacak. “Onların işi Allah Teâlâ’ya kalmıştır. Kıyamette Allah Teâlâ onların ne ettiğini haber verecektir.” Dahası kıyamet gününde Hz. Peygamber’e (s.a.s.) şöyle emredilir: “Ey Peygamber bu ümmetin arasından çık, bunlar senin koyduğun kanun ve ahkâmdan uzaktırlar.

Zira müslümanlar Kur’ân’a ve Peygamber’e tabi olmak yerine, hepsi ayrılmış ve birbirini tekfir ve lanet ediyor. Böyle bir ümmet kurtuluşa erer mi? Bizim kendi halimizi düzeltmekten başka bir çaremiz yoktur. Bu islah ve düzeltme de ilim ve marifetle mümkündür.³³⁴ *Keşfü’l-Hakayik*’te birlik konusu geniş işlenmiş ve müslümanların içinde olduğu vahim durumdan bahsedilmiştir. Tekfirin caiz olmadığı her fırsatta dile getirilmiş ve ümmet şuuru canlandırılmaya çalışılmıştır. Sıradaki şiirde de ümmetin durumu kaleme alınmıştır:

Perişanlıkta bu millet perişan olduğun bilmez.

İşin hala yaman, yahşi, ne saman olduğun bilmez.

Dürtüptür gözlerini perdeyi cehlle nadanlık.

Bu cahile yine bak gör ki, nadan olduğun bilmez.

³³³ Enam, 6/159.

³³⁴ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 413- 414.

Desen, Kur'ân hilafına eğer bir hükmü nameşru

Sanıp doğru, hilafi hükmi Kur'ân olduğun bilmez.³³⁵

Baküvî'nin tesbitine göre asılsız mezhep ihtilafları ve cehalet birleşmemizi engelleyen esas amillerdendir. Bu ihtilaflardan kurtulmak ve ilime yönelmek gereklidir, aksi takdirde sonumuz bugünkünden daha kötü olacaktır.³³⁶

Razi bahsi geçen ayetin tefsirinde şunları der: Bu ayette birkaç yorum vardır.

Birincisi: Ayetten maksad diğer milletlerdir. İbn Abbas diyor ki; müşiklerin bazıları meleklerle ibadet edip onları Allah'ın kızları sanıyorlardı. Bazıları da puta tapıp bunlar Allah katında bizim şefaathimizdir diyorlardı. Bu da dinlerini ayırıp fırkalara ayrılmak anlamındadır. Mücahide göre ise bunlar hıristiyan ve yahudilerdi. Bunlar da fırkalara ayrılıp bir birini tekfir ettiler.

İkincisi: Ayetin anlamı şudur: Dinin bir kısmını aldılar bir kısmını almadılar.

Üçüncüsü: Dinlerini gruplara ayıranlar bu ümmettendir. Onlar bidat ehlidir. Ayetin anlamı ise müslümanların dediklerinin bir olması, dinde tefrikaya düşmemesi ve bidatlar çıkarmamasıdır. Peygamber de onların dedikleri ve mezheplerinden uzaktır. Bunların işi Allah'a kalmıştır.³³⁷

Razi'nin üçüncü yorumu Baküvî'nin yorumuyla aynıdır. Ümmet çıkardığı mezhep ve fırkalardan uzaklaşıp tek bir ümmet olmalıdır. Aksi takdirde kıyamette Peygamber (s.a.s.) bile onlardan uzak olacaktır.

Şîiler akide ve günlük yaşantılarında imamet meselesini canlı tutuyorlar. Aynı zamanda Cemel, Sıffin ve Kerbela olaylarından yola çıkarak diğer mezhep mensuplarını eleştiriyorlar. Bu durum ayrılığın temel sebeplerinden biridir. Seyid Kutup ise Ayetin ahiretin ciddiyetinden ve mesuliyetin ferdiliğinden bahsettiğini beyan etmiştir. Zira Allah Teâlâ'nın rububiyeti her şeyde temsil edilir ve Allah mülkünde isdediğine yetki verir.³³⁸

³³⁵ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 413- 414.

³³⁶ a.g.e., c. I, ss. 413- 414.

³³⁷ Razi, a.g.e., c. XIV, s. 9.

³³⁸ Seyid Kutup, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, c. III, ss. 1286-1287.

Şîî müfessir Sebzvârî ayetin tefsirinde şu ifadeyi kullanmıştır: Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlar birbirleriyle çekişen mezheplerdir, ey Peygamber sen onların ayrılmasından ve çekişmesinden mesul değilsin.³³⁹ Dolayısıyla bir ihtilafın varlığını ve bu ihtilafın sebebinin de kendimiz olduğumuzu hem Şîî hem de Sünnî müfessirler kabul etmiş durumdadır.

Belâ geldiğinde umuma gelir. Bu belânın en büyük sebebi de ümmet arasında ihtilaf ve tefrikadır. Gerçekten ümmet arasına ihtilaf ve ayrılık sokmaktan daha büyük günah yoktur. Müslümanların rehberlerinin gereğince emek harcaıyıp, ümmet içinde olan nifak ve ihtilafı yoketmesi bugün her şeyden önce vaciptir. Hâlâ el ele vererek, “müminler ancak kardeşirler”³⁴⁰ ayetinin yaşama zamanı gelmedi mi? Peki, Müslüman kardeşler Şîî Sünnî kavgasını bir kenara bırakıp bir kitap, bir din, bir peygamber ve bir mezhepte ittifak ettikleri zaman gelmedi mi?³⁴¹ Baküvî'nin birlik davetinin karşılık bulabilmesi için buna müsait zemin lazımdır yada bu zemin yaratılmalıdır. Bu birliği oluşturacak görüşler beyan edilirse kıyamete kadar bu birlik oluşmaz. Bu görüşlerden biri de şöyledir:

Şîî âlimlerinin bazısına göre İslam devleti ve İslam ümmeti sadece beklenen Mehdi'nin gelmesiyle, İran İslam Cumhuriyeti'nde oluşacaktır. Dünyada kurulmuş, kurulan ya da kurulacak İslam devleti sadece Masum İmam'ın veya Şîî fakihlerinden İmam'ın naibinin idaresiyle kurulacak.³⁴²

Kuşkusuz Şîîler'den mezhepler arasında fark görmeyen ve mezhepler arası birleşme olabileceğini kabul edenler vardır. Lakin bu birleşmenin tekfir, telin ve imametin Sünnîler tarafından kabul edilmemek gibi hususlar sebebiyle bunun mümkün olmayacağını beyan edenler de vardır.³⁴³

Birleşme meselesinde Ehl-i sünnet'in üsulu, hep beraber Allah Teâlâ'nın ipine sarılmaktır. Akidesini kitap, sünnet ve icmadan alır. Kim Allah Teâlâ'ya, peygamberine ve sahâbeye güzellikle tabi olursa imanı güçlenmiş olur. Ehl-i sünnet,

³³⁹ Sebzvârî, **a.g.e.**, s. 155.

³⁴⁰ Hucurat, 49/10.

³⁴¹ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 484.

³⁴² el-Gifarî, Dr. Nâsır b. Abdullah b. Ali, **Meseletü't-Takrib Beyne Ehli's-Sünneti ve's-Şiâti**, Daru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi' Yay., 2. Baskı, Riyad, 1993, c. II, s. 249.

³⁴³ el-Gifarî, **a.g.e.**, c. II, ss. 136-137.

Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi başka inançları kabul etmemiş ve dalalet üzerine birleşmemiştir.

İbn Teymiyye bu konuda diyor ki: “Ehl-i sünnet kendilerinden hak sâdir olmaz da demiyorlar, onlardan bir kimse hata etmez de demiyorlar. Onlar Ehl-i sünnet’ten bir kısmı hata edebilir ancak dalâlet üzere birleşmezler diyor.”³⁴⁴

Batının hedefi de Müslümanlar arasındaki şûrayı kaldırmaktır. Bunun için en iyi vesile olan mezhep kavgalarını ortaya atmışlardır. Daha Hz. Ali döneminden meyvesini vermeye başlayan mezhep kavgaları gün geçtikçe daha da şiddetlenmiştir. Baküvî bu sorunun farkında olan âlimlerden biridir ki, ümmeti ayrılıkçı fikirlerden uzak durmaya ve ilimle ve Kur’ân-ı Kerîm’le uyanmaya davet ediyor. Ayrılıktan fitne, kan ve şiddet meydana gelirken birlikten ise güç doğar. Bunun için Şîf ve Sünnî kavgalarına son vermek lazımdır.

Bugün Müslümanların durumu tefsirin yazıldığı dönemden daha vahimdir. Bugün Müslümanlar sadece öldürülmüyor. Müslüman devletler topyekun mahvediliyor. Ama birlik konusunda Baküvî’nin arzusu olan birleşme ve dirilişin ayak sesleri de gelmektedir.

2.2.5. *Keşfü’l-Hakayik’te Diriliş, Cihad, İlimi ve Siyasi İnkışaf*

Tarihte yükselen tüm medeniyetlerin ilim ve siyasetle yükseldiğini görüyoruz. İslam alemi de ilme değer verdiği müddetçe diğer milletler onlara tabi olmuşlar. Kâfir olan düşman, ümmetin iyiliğini istememekte ve onun geri kalması için daim hile kurmaktadır.³⁴⁵ Konuyu örnekle değerlendirelim.

﴿إِنْ تَمَسَّكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصَبَّرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾

*Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olursanız, Allah Teâlâ’ya karşı gelmekten sakınırsanız onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah Teâlâ onların işlediklerini kuşatmıştır.*³⁴⁶

³⁴⁴ el-Gifarî, *Meseletü’t-Takrib Beyne Ehli’s-Sünneti ve eş-Şiâti*, c. II, s. 135.

³⁴⁵ Baküvî, *a.g.e.*, c. I, s. 204.

³⁴⁶ Ali İmran, 3/120.

Ayetin tefsiri hususunda Baküvî şöyle demiştir: “*Ey Müminler, eğer dünyada size bir hayır ve iyilik ulaşırsa, bu menfaatin size ulaşması Yahudi ve münafıkları derinden üzer. Size bir zarar ulaşırsa bundan dolayı sevinirler. Siz onların eziyetlerine sabredip Allah Teâlâ'nın haramlarından çekinseniz, onların hilesi size zarar vermez. Yahudiler'in yaptıklarından Allah Teâlâ haberdardır.*” Allah Teâlâ bu ayette düşmana galip olmanın yolunu en güzel bir şekilde ve incelikleriyle beyan etmiştir. Zira düşmanına galip olmak isteyen bir millet, kendi şan ve gücünü, üstünlük ve kuvvetini kendi zamanına göre inkişaf ettirmelidir. Bir milletin gücü ve şanı artsa başka milletler ona tabi olur ve karşısında diz çöker.

Dahası ayette geçen, “*düşmanı üzen*” şeyleri elde ederek onlardan üstün duruma gelebileceğimizi Allah Teâlâ bize bildiriyor. Ne yazık ki, müslümanlar Kur’ân-ı Kerim’in siyasi ahkâmından gafil durumdadırlar.”³⁴⁷

Taberi ayeti şöyle tefsir eder: Ayette geçen durum kafirlerin müslümanlara olan düşmanlığının şiddetine delildir. Müslümanlara bir iyilik, destek gelse ve bir biriyle yardımlaşsalar bu durum münafıkları üzer. Eger müslümanlara bir yenilgi, kötülük ve düşman saldırısı baş verse bu durum onları sevindirir. Allah müslümanları onların şerrinden korumak için irşad ediyor. Allah’ın izni olmasa onlar hiçbir zarar veremezler.³⁴⁸ Müfessirin açıklamalarının Baküvî’nin açıklamalarıyla ortak yönlerinin çok olduğunu görüyoruz. Ama Baküvî ayetin açıklamasına geniş yer vererek müslümanların ne yapması gerektiğini de beyan etmiştir.

Şif müfessir Muhammed Bakir ise ayeti şöyle tefsir etmiştir: Ayet işaret ediyor ki müslümanlara bir iyilik gelse bu kafirleri üzer. Bu iyilik az bile olsa durum aynıdır. Aynı zamanda müslümanlara az da olsa kötülük isabet etse kafirler bu sebeple çok sevinirler. Eğer onları sırdaş tutmadan onlardan gelen zararlara sabretseniz size zarar vere bilmezler. Sabr da Allah’ın tüm emir ve tavsiyelerini yerine getirmekte olan sabırdır. Dahası ayetten şu anlaşılır ki, Allah Teâlâ sabırlı muttaki kullarını onların hile ve tuzaklarından emanda kılar.³⁴⁹

³⁴⁷ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 203-204.

³⁴⁸ Taberî, a.g.e., c. 3, s. 169.

³⁴⁹ Muhammed Bakir, Ayetullah eş-Şeyh el-Melikî el-Meyancî, **Minhâcü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur’ân**, Tashih ve Tanzim, Muhammed el-Biyabanî el-Eskunî veb. Müessesetü Nebe Sekafiyye Yay., Tehran, 2013, c. IV, s. 51

Şîî ve Sünnî müfessirlerin de Baküvî gibi ayete nerdeyse aynı anlam verdiklerini görüyoruz. Lakin bu gün müslümanlar Baküvî'nin de dediği gibi bir olup kafirleri üzecek şeyler etmek yerine kafirlerin yanında yer almaktalar. Bu durumun kendilerine iyilik getireceğini ummaktalar. Lakin ayet onlardan bize bir hayır gelmeyeceğini açık beyan ediyor.

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يُجَاهِدُونَ النَّاسَ كَخَشِيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشِيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظَلِّمُونَ فَتِيلاً﴾

Daha önce kendilerine, "(savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin" denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah Teâlâ'dan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve "Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyeseydin ya!" derler. De ki: "Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah Teâlâ'ya karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez."³⁵⁰

Bakuvi ayeti şöyle tefsir etmiştir: Medineye hicretten sonra, müslümanlara cihat vacip oldu. Müslümalardan bir grup Allah Teâlâ'dan korkar gibi müşriklerden korktu. Korkuya ilaveten hem de şöyle dediler: "Ey rabbimiz, cihadı niçin erken vacip ettin, onun vaktini biraz tehir etsen olmaz mı? Ey Peygamber onlara de ki, siz dünyayı arzu ediyorsunuz, dünya malı az ve fanidir. Cihad etmekte ise ahiret nimeti vardır. Cihada isteksiz olmadan, şevkle gidin."

Bu şekilde Allah cihadı emretmiş oldu. Her ne kadar cihatta ölüm varsa da, bu durum din ve ümmetin terakkisine sebeptir. Mümin din ve ümmet yolunda canından geçmeyi büyük bir saadet bilmelidir. İlk dönemler müminler bu yolda canından geçmeseydi din bu kadar yayılmazdı.

Dahası cihad dil ve mal ile de olur. Özellikle bu dönemde cihat maldan geçmekle mümkündür. Zenginler malları ile ümmetin çocuklarına devrin ilmini elde etmesi için yardımcı olmalıdır. Bu devir vurup kırmak ve zor kullanma zamanı

³⁵⁰ Nisa, 4/77.

değildir. Devrin silahı ilimdir. Müslüman, her devrin şartına göre cihad etmeli ve islamı yaymak fikrinde olmalıdır.³⁵¹

İbn Arabî ayetin tefsirinde şunları der: Eger müslümanlar Hz. Peygamber’le savaşmasaydı Hz. Peygamber yalnız savaşır ve Allah, Elçisi’ne yardım ederdi. Daha sonra müfessir Hz. Peygamber’den bir hadis (s.a.s.) nakleder: “Allah Teâlâ Kureyş’i yakmayı bana emretti. Dedim: Ey Rabbim! Kafam kesilse bilemi? Allah buyurdu: Onlar seni çıkardığı gibi sen de onları ordan çıkar. Sen onlarla savaş biz de sana yardım edelim. Sen infak et biz de sana infak edeceğiz. Sen bir ordu götür biz beşini verelim. Sana itaat edenlerle birlikte sana karşı gelenlerle savaş.”³⁵² Hz. Ebu Bekir de şöyle demiştir: Allah’a yemin olsun ki, sağ tarafım bana karşı çıksa sol tarafımla savaşırdım.³⁵³ Müfessir burada cihadın önemini arzetmeğe çalışmıştır. Lakin cihad hakkında Baküvî gibi başka konulara deyinmemiştir.

Şiî müfessir Şirazî ayeti şöyle tefsir eder: Müslümanlar cihada karşı çıkarak ertelenmesini umuyorlardı. Kur’ân da Allah’tan korkmaları gerektiğini beyan ederek onlara cevap vermiştir. Sonra Allah Teâlâ korkmayan mücahitler için dünya hayatının kısa ve deyersiz olduğunu, ahiretin ise ebedi olduğunu beyan etmiştir.

Ayette namaz ve zekatın zikrolunmasının sebebi şudur: Namaz Allah’la iletişimin sırrıdır. Zekat ise Allah’a ibadet için iletişim kapısının açarındır. Bu esasla müslümanların nefislerini ve ruhlarını cihada hazırlamaları emredildi. Namaz ve zekatla kullar ve Allah Teâlâ arasında sağlam bir bağ kurulur ki, cihadda bunsuz galebe hasıl olmaz. Namazla insan canını feda etmeye hazırlanır. Zekatla da tüm ictimaî sorunlar hallolur ve cihada tam hazır hale gelinir.³⁵⁴ Şirazî de Baküvî gibi cihadın ve zekatın bir biriyle bağlantısında ve bu bağlantının öneminden bahsetmiştir.

Dahası cihad hakkında Baküvî şöyle demiştir: Kur’ân-ı Kerîm’in her bir ahkâmı, içinde birçok hikmeti barındırmaktadır. Cihad başda olmakla bu ahkâmın terk edilmesi de birçok belayı arkasından getirir. Zira İslam ümmeti cihadı

³⁵¹ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 263-264.

³⁵² Müslim, Cennet, 63.

³⁵³ İbn Arabî, **a.g.e.**, c. I, s. 86.

³⁵⁴ Şirazî, Nasır Mekarim, **el-Emsile fi Tefsiri Kitabillahi’l-Münezzel**, I-XX, Emiri’l-Müminin Yay., Kum İran, 2000, c. III, ss. 331-332.

terkederek Kur'ân-ı Kerîm'in ruhuna ters düşmüşler. Allah Teâlâ ise cihadı emretmektedir.³⁵⁵

Baküvî, diriliş için cihadı kaçınılmaz gerçek olarak görüyor. Hakiki müslüman yeri geldiğinde dini yaymak uğrunda canından geçce bilmelidir. Aynı zamanda eğer din yayılacaksa din âlimlerinin samimi olması ve zenginlerin bu yolda cömert olmasıyla olacaktır. Müslümanların bu günkü durumu her türlü cihadı terketmesinden kaynaklanıyor. İlim, siyaset ve yeri geldiğinde canla İslam yolunda cihad etmek gerekir. İlk müslümanlar bu yolda canını feda etmeseydi İslamı bizim topraklara kadar gelmezdi.

2.2.6. Keşfü'l-Hakayik'te Hilafet Meselesi

2.2.6.1. Hilafet ve Şûra

Hilafet ve şûra meselesi Şîî ve Sünnîler arasında en önemli ihtilaf sebebidir. Bu meseleyi örneklerle ele alalım:

﴿يَجْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾

*Bir şey söylemediklerine dair Allah Teâlâ'ya yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü söylediler ve (sözde) müslüman olduktan sonra inkar ettiler. Ayrıca başaramadıkları şeye (peygamberi öldürmeye) de yeltendiler. Sırf, Allah Teâlâ ve Resûlü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar. Eğer tevbe ederlerse kendileri için hayırlı olur. Şayet yüz çevirirlerse Allah Teâlâ onları dünyada ve ahirette elem dolu bir azaba çarptıracaktır. Artık onlar için yeryüzünde ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.*³⁵⁶

Yukarıda verilen ayetin tefsirinde Baküvî sahâbîden Sa'lebe b. Hatip'ten bahseder. Sa'labe Hz. Peygamber'den (s.a.s.) çok mal sahibi olması için dua ister. Hz. Peygamber de çok ısrardan sonra dua eder ve Sa'lebe zengin olur.

³⁵⁵ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 112, 263, 320.

³⁵⁶ Tevbe, 9/74.

Daha sonra Sa'lebe zekat memurunu geri çevirir. Sa'lebe zekâtını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra Hz. Ebu Bekir'e, Ömer b. Hattab'a ve Osman b. Affan'a getirirse de onlar da kabul etmediler.³⁵⁷

Burada Baküvî halifelerden sırasıyla ve saygıyla bahsetmektedir. Hiçbirine haksız yere halife olduğundan ve Hz. Ali'nin imamet hakkını gaspettiğinden bahsetmemiştir.

﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾

*Allah Teâlâ, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.*³⁵⁸

Baküvî yukarıda verilen ayetin tefsirinde şunlardan bahsetmiştir: “Allah Teâlâ, sizden kendisine iman edip salih amel işleyenlere va'd ediyor ki, yeryüzünde (onları kafir ve müşriklerin yerine) varis etsin...” Bu ayette Allah Teâlâ derin hikmetlere sahip kelamıyla müminlere şöyle vaat ediyor: Bundan sonra büyük hükümdarlara galebe çalıp, onlara hakim olacaksınız. Zira Allah Teâlâ'nın bu vadi gerçek olup, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra halifeler zamanında ümmet doğu ve batıya, Rum ve İran padişahlarının hazinelerine sahip oldular. Râşit halifelerden sonra gelenler kendilerini halife ilan ederek öncekilerin yolundan gitmemiştir. Hakkı saptırmış ve çoğu fasıklık etmiş ve bu sebeple de Müslümanlar gerilemiştir.

Sonra müfessir hilafet hakkında bir hadis nakleder: Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Benden sonra hilafet 30 yıldır, ondan sonra kim güçlü olsa, hilafete sahip olur ve onu saltanata çevirir. Ondan sonra yol kesip kan dökmek ve zulümle halkın malını elinden almak adet olur.”³⁵⁹ Şayet hadiste anlatılan durum

³⁵⁷ Baküvî, a.g.e., c. I, ss. 532-533; Taberî, a.g.e., c. XI, ss. 578-580.

³⁵⁸ Nur, 24/55.

³⁵⁹ Tirmizî, Fîten, 48.

Emevi halifeleri zamanında başladı ve Abbasi halifelerinin de ekseriyeti günah ve bozgunculuğa devam ettiler.”³⁶⁰

Ayetin tefsirinde Baküvî halifenin adaletinden tarafsız bir şekilde bahsetmiştir. Onları İslam’ı yüceltmede öncü olan insanlar olarak tefsirinde yazmıştır.³⁶¹ Baküvî’nin hilafet hakkında zikrettiği hadisleri, hilafeti desteklediği sebebiyle Şîler muteber saymazlar. Ama Baküvî bu hadise dayanarak hilafetin adaletinden bahsetmiştir.

Halifeler hakkında Baküvî’nin açıklamalarına baksak Ehl-i sünnet alimleriyle aynıdır. Bu sahabiler hakkında İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Hz. Ebu Bekir’e kimseyi denk tutmazdık. Sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra diğer sahâbîler gelir.”³⁶²

Hilafetle ilgili yazılan Ehl-i sünnet kaynakları bakalım: Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra onun yerine devleti idare edecek bir isme ihtiyaç oldu. Bu yere de Hz. Ebu Bekir seçim ve şûra yoluyla geldi ve halife oldu. Onun “halife” şeklinde adlandırılması, ümmet için Hz. Peygamber’e (s.a.s.) halife olduğu içindir.³⁶³

Şîa’ya göre imam (halife) tayin etmek vaciptir. İmamın tayin olunması için Kur’ân-ı Kerîm’den deliller getirirler.³⁶⁴ Ehl-i sünnet kaynaklarına bakacak olursak Baküvî bu konuda aynen Ehl-i sünnet gibi düşünüyor. İmametini Hz. Ali’nin hakkı olduğunu savunanları da eleştiriyor.

﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لِآرْتَابِ الْمُبِطُلُونَ﴾

*Sen şu Kur’ân-ı Kerîm’den önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.*³⁶⁵

Baküvî ayeti şöyle tefsir eder: “Ey Muhammed, bu müşrikler Kur’ân-ı Kerîm’in sana vahiy olarak indiğini kabul etmiyorlar. Sen, bu kitaptan önce hiç kitap

³⁶⁰ Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 414-415.

³⁶¹ a.g.e., c. III, s. 619.

³⁶² Ebu Davud, Sünnet, 8.

³⁶³ el-Behnesavî, a.g.e., s. 55.

³⁶⁴ Maide, 5/55.

³⁶⁵ Ankebut, 29/48.

okumuş değildin. Sağ elinle de yazmayı bilmezdin. Böylece onlar Muhammed Kur'ân-ı Kerîm'i kendi eliyle yazdı demesinler. Böyle olsaydı bâtula düşen müşrikler şek ve şüphe ederlerdi." Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hak olduğunun ilk delili onun ümmi olmasıdır.

Lakin İslam düşmanları, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmi olmadığını derler. Bunun bir kanıtı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatı sırasında dile getirdiği şu hadisini göstermektedirler: "Bana kâğıt kalem getirin ki, benden sonra dalalete düşmemeniz için size yazayım."³⁶⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.) eğer ümmi olmasaydı Kureyş bunu kullanıp Kur'ân-ı Kerîm'i kendisi yazdı diye iddia ederlerdi. İktidar sahibi birinin, "getirin sizin için yazayım," demesi onun ümmi olmadığına delil olmaz. Bunun anlamı, "getirin ben söyleyeyim siz yazın" demektir. Bizim âlim elbisesindeki cahiller de bunun aksini iddia etmişler ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tüm dillerde yazıp okuduğunu ifade etmişlerdir.³⁶⁷

Mukatil b. Atiyye kırtas olayını nakleden rivayeti zikreder. Sonra Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in kâğıt kalem isteğine itiraz ettiğini ve sahabilerin Hz. Peygamber huzurunda münakaşa ettiğini bildirmiştir. Bu sebeple de Hz. Peygamber onları huzurundan çıkarmıştır.

Mukatil şöyle devam eder: Şunu kesin bilmek lazım ki, Peygamber yalan söylemekten ve hata etmekten masumdur. Burada hata eden Ömer'dir. Dahası Hz. Peygamber'in burada hilafet hakkında yazı yazdıracaktı. Zira Hz. Peygamber burada Kur'ân'a ve Ehl-i beyte itaati emredecekti.³⁶⁸ Konuyu rivayetlerle etraflı şekilde inceleyen âlim imamet konusunda Şiîler'in bakışını ortaya koymuştur.

Baküvî Şiîler'in delil olarak bahsettiği kırtas hadisini ve konuyu tefsirinde hiç hatırlatmadan başka konuya deyinerek üzerinden geçmiştir. Buradan da onun mezhepler içinde olan ihtilafli konulara yaklaşımını değerlendirebiliriz. Dahası müfessir açıklamasında da hilafetin seçim ve şûra yoluyla olduğunu açıkça ifade etmiştir.³⁶⁹

³⁶⁶ Buhâri, Kitabü'l-Merdâ, 17.

³⁶⁷ Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 520-521.

³⁶⁸ Mukatil b. Atiyye, a.g.e., c. I, ss. 314, 324.

³⁶⁹ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 57.

﴿قُلْ لِلْمُحَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدْعُونَ إِلَى قَوْمِ بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا
كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾

Bedevilerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: "Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah Teâlâ size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah Teâlâ sizi elem dolu bir azaba uğratar." ³⁷⁰

Baküvî ayetin tefsirinde şunları demiştir: “*Ey Muhammed, Hüdeybiyye’den geriye kalan bedevi Araplara de ki, bundan sonra sizi kuvvetli ve cesaretli cemaatle savaşa davet ederler. Siz onlarla ya savaşıp öldürürsünüz, ya da itaat edip, İslam’a girip cizye verirler. Eğer cihada gitmeye istekliyseniz o zaman gitmeniz sizin faydanıza olacaktır. Eğer itaat edip cihada giderseniz Allah Teâlâ size güzel ecir ve sevap verir.*” Tefsirciler demişler ki, bu ayet Hz. Ebu Bekir ve Ömer’in hilafetine delildir. Çünkü ayette olan cihada davet Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında gerçekleşmedi. Hz. Ebu Bekir mürted Müseyleme ile cihada davet etti. Hz. Ömer de Bizans ve İran’ın fethi için halkı cihada davet etti. Bunlardan başka davet eden olmamıştır.³⁷¹

Müfessir Ferra (ö.207/822) da bu ayetin tefsirinde şu bilgileri kaydetmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Hafsa’ya bir sır vererek şöyle buyurmuştur: “*Senin baban Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir benden sonra halife olacaktır.*” Hz. Hafsa ise bu sırrı Hz. Aişe’ye anlatıyor ve ayet inerek onu kınıyor.³⁷²

İmam Maturidî’ye (ö.333/944) göre ayette geçen düşman, Müseylemetü’l-Hanefiyyi’l-Kezzap’tır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra Hz. Ebu Bekir müslümanları onlarla savaşa davet etmiştir.³⁷³ Feraa ve İmam Maturidî de tefsirde halifelerden bahsetmiş lakin Baküvî gibi ayetin Hz. Ebu Bekir ve Ömer’in hilafetine delalet ettiğini beyan etmemişler.

³⁷⁰ Fetih, 48/16.

³⁷¹ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 341.

³⁷² el-Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad (ö.207/822), **Meani’l-Kur’ân**, I-III, 3. Baskı, Alemu’l-Kütüb, Beyrut, 1983, c. III, s. 165; ez-Zeccâc, Ebi İshâk İbrahim b. es-Sirri (ö.311/923), **Meani’l-Kur’ân ve İ’rabuhu**, I-V, Şerh ve Tahkik, Abdulcelil Abduh Şelbi, 1. Baskı, Âlemü’l-Kütüb Yay., Beyrut, 1988, c.V, s. 192.

³⁷³ Mâtürîdî, **a.g.e.**, c. IX, s. 304.

Tabâtabâî'ye (ö.1401/1981) göre ise ayette geçen, savaşılacak grup hakkında ihtilaf vardır. Bunların Rumlar, Farslar olduğu da belirtilmiş, Ebu Bekir'in savaştığı mürtedler olduğu da söylenmiştir.³⁷⁴ Şîî müfessir Tabâtabâî de tefsirde Hz. Ebu Bekir zamanında olan savaştan bahsetmiştir. Ayette bahsedilennin bu savaşlar olduğunu demiştir.

Şîî müfessir Tusî ise ayetin tefsirinde şunları demiştir: İbn Abbasa göre güçlü kavimden maksad Fars'lardır. Bazısına göre de bunlar Rum'lar, Benî Hanife ve Müseylemetü'l-Kezzap'dır. Muhaliflerden bir cemaat bu ayetle Ebu Bekir'in imametine delil getirmişler. Şöyle ki, Ebu Bekir Beni Hanife ile, Ömer de Fars ve Rumlar ile savaşa davet etmiştir. Halbuki Ebu Bekir ve Ömer Peygamber'le (s.a.s.) beraber savaşmaktan Tevbe 9/83 ayetiyle yasaklanmıştır. Ayrıca ayet Peygamber devrindeki savaşlarla ilgilidir. Dahası ayette geçen davetçi ise Hz. Ali'dir ki, Peygamber'den sonra Sıffin ve Cemel savaşlarında savaşmıştır. Ayetten kasdolunan da bu savaşlardır. Bu savaşta Hz. Aliye karşı savaşanlar da müslünam değildir.³⁷⁵

Tusî Baküvî'den farklı olarak Ehl-i sünnete muhalifler diye hitab etmiştir. Aynı zamanda müfessirlerin bahsettiği gibi bahsi geçen savaşların Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in zamanında değil Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zamanında olduğunu isbatlamaya çalışmıştır. Ayrıca bu sahabîlerin Peygamber'le savaşması yasaklandığına dair delil getirmiştir.

Baküvî, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra halife olacağına dair hadisler ve ayetlere ilişkin sebep-i nüzûlleri zikrediyor. Bu da şu anlama geliyor. Baküvî Şîî bir müfessir olmasına rağmen hilafetin nassa dayanarak Hz. Ali'ye ait olduğunu kabul etmiyor. Aksine nassa dayanarak Hz. Ebu Bekir'e ait olduğunu kabul ediyor.³⁷⁶

Hilafetin kime ait olacağına dair bir örnek de şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s.) hanımlarından Hz. Hafsa'ya bir şeyler söylüyor ve gizlemesini tavsiye ediyor. Bu da Mariye'yi kendisine haram etmek ve Hz. Ömer'in ve Hz. Ebu Bekir'in halife olacağı konusudur. Hz. Hafsa Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözünü Hz. Aişe'ye haber verdiğinde

³⁷⁴ Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. XVIII, s. 285.

³⁷⁵ Et-Tusî, **et-Tibyan fî Tefsîri'l-Kur'ân**, c. IX, ss. 324-327.

³⁷⁶ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 341.

Allah Teâlâ Peygamber'ini haberdar ederek şöyle buyurmuştur: “Hafsa senin sözünü Aişe'ye haber vermiştir...”³⁷⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) de bir ay süreyle hanımlarından uzak duracağına yemin etti. Bir ay bittiğinde ilk olarak Hz. Aişe'nin yanına gitti.³⁷⁸

Tusî'ye göre ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Hafsa'ya haber verdiği ve Hz. Aişe'ye söylememesini istediği şey kendisinden sonra Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halife olacağı ile ilgili haberdir. Hz. Aişe'ye müjdelenen haber bir anda yayıldı. Başka rivayete göre de Hz. Hafsa Hz. Aişe'ye ve babasına Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra Hz. Ali'nin halife olacağını haber verdi ve bunun üzerine kınamayı içeren ayet nazil oldu.³⁷⁹ Baküvî Hz. Ali'nin imametinden hiç bahsetmezken Tusî burada Hz. Ali'nin imametinden de bahsetmiştir.

Sonuçta şûra ile ilgili ayet Mekke döneminde, Medine devleti kurulmadan önce inmiş olsa da, müslümanların işlerini şûra ile yapmalarının delilidir. Şûra sadece siyasi devlet esası olmaktan daha derindir. Aynı zamanda şûra her cemaatin esasını teşkil etmelidir. Daha sonra bu cemaatlar devlete dönüşmelidir.³⁸⁰

Hilafet meselesi Şiîler ve Sünnîler arasında en önemli ayrılma noktasıdır. Şiî'ler Hz. Ali'nin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından halife olmasını vasiyet ettiğine inanıyorlar.³⁸¹ Ama aslında Baküvî ve Ehl-i sünnete göre bu iş şûra ve oylamayla çözüme kavuşturulmuştur.³⁸² Maalesef Şiîler Hz. Ali'nin yerine halife oldu deyerek Hz. Ebu Bekir'e ve Hz. Ömer'e son derece olumsuz düşünceler ifade ederler.³⁸³ Baküvî ise bu konuda tarafsız olarak, objektif ve birleştirici tavır sergilemiştir.³⁸⁴

2.2.6.2. Şiî Mezhebinin Hilâfet Anlayışı

Şiîler'e göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Ali'yi davet etmiş ve ona bel kemiğinin üzerine kendisinden sonra olacak imamları yazdırmıştır. Onlara göre imamların ilki Hz. Ali sonra Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve on iki imamdır. Bunu da Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Hz. Cebrail (a.s.) ümmetin ihtilaf ve tefrikaya düşmesini haber

³⁷⁷ Hâkim, *Müstedrek*, c. II, s. 493.

³⁷⁸ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 487.

³⁷⁹ et-Tusî, *et-Tibyan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. X, ss. 45-47.

³⁸⁰ Seyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. V, s. 3160.

³⁸¹ ez-Zencanî, a.g.e., c. I, s. 72.

³⁸² el-Behnesavî, el-Müsteşar Sâlim, *el-Hilafetü ve'l-Hülafâü'r-Râşidûn Beyne's-Şura ve'd-Demokratiya*, ez-Zehrau li 'l'lâmu'l-Arabî Yay., 1. Baskı, Mısır, Kahire, 1991, ss. 95-96.

³⁸³ Humeynî, a.g.e., s. 186.

³⁸⁴ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 57.

verdikten sonra, son nefesi sırasında yazdırmıştır. Bu sahifeye Hz. Selman, Ebu Zer ve Mikdat (r.a.) da şahit olmuştur. Dahası bu imamlara kıyamete kadar itaat vaciptir diyorlar.³⁸⁵

Bundan başka Şîa'nın mutaassıp kolu olan Sebeiyye ve kurucusu olan Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vasîsi olduğunu insanlara telkin etmiştir. Bu düşüncesini yayarken Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a düşmanlığı artırmıştır. Onların, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözünü tutmadıklarını, halife olduklarını ve en büyük zulmü işlediklerini savunmuştur.³⁸⁶

Humeynî'ye göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) son nefesinde, Hz. Ali'yi vasî ve halife ilan etmek için kağıt, kalem istese de Hz. Ömer buna mani olmuştur. Dolayısıyla halifelerin hilâfetinin meşru olmadığını, bu hakkın Hz. Ali'ye ait olduğunu beyan etmiştir.³⁸⁷ Aynı zamanda halifeler'in Hz. Ali'nin hakkını gaspettiğini ve dolayısıyla halifelerin hilafetinin batıl olduğunu da belirtmiştir.³⁸⁸

Yine Şîi âlim Şîrâzî imamet hakkında şöyle yazmışlar: Maide suresi vilayet hakkında önemli ayetleri ihtiva eder. Şöyle ki vasiyet ve hilafet işini icrası tabii olarak komutanın ömrünün sonunda olur. Zira bu sure Peygamber'in (s.a.s.) ömrünün sonuna yakın inmiştir. Buna göre de bu sure imamet ayetlerini içerir. Bu sebepten Maide 5/55. ayeti Hz. Ali'nin vilayetine çok açık delildir.³⁸⁹

Dahası Şîrâzî şöyle der: Maide 5/55. ayetinde geçen “veli” kelimesi birçok anlama gelse de bu ayette kayyum ve ihtiyar sahibi anlamına gelmektedir. Ayette geçen “inneme” kelimesinin hasr içindir. Bu da müminlerin velisini Hz. Ali olmasına işerettir.³⁹⁰

Her ne kadar Baküvî imamet ve hilafet meselesinde olan ihtilaflara deyinmeden konuyu ele almışsa da Şîi âlimlerinin ekseryeti vilayetin Hz. Ali'ye ait olduğu konusunda hemfikirler. Bu mesele böyle devam ettikçe Şîi ve Sünnî arasında olan müşkil meseleler de hallini zor bulur.

³⁸⁵ Selim b. Kays, **a.g.e.**, s. 211.

³⁸⁶ Fığlalı, Ethem Ruhi “Abdullah b. Sebe”, **DİA**, c. 1. s. 133.

³⁸⁷ Humeynî, **a.g.e.**, s. 176.

³⁸⁸ **a.g.e.**, s. 186.

³⁸⁹ El-Şîrâzî, Ayetullah el-Uzmâ Mekârim, **Âyâtü'l-Vilayeti fi'l-Kur'ân**, Tanzim, Ebu'l-Kâsım Aliyan Şejâdî, Kum, İran, s. 51.

³⁹⁰ El-Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 55.

2.2.7. Keşfü'l-Hakayik'te Sahâbî Değerlendirmesi

Baküvî sahâbînin imanı, ihsanı, hicreti ve Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) tâbi olması konularından ayırım yapmaksızın bahsetmiştir. Şiîler'in Hz. Ali taraftarı olmayan sahâbî hakkındaki tutumuna bakarsak Baküvî bu konuda orta yolu turmuştur. Şiîler birçok sahâbîden gelen rivayetleri kabul etmemişler. Özellikle müksirunden olan Ebu Hüreyre'den gelen rivayetleri kabul etmemiş ve hatta onu birçok konuda kınamışlardır.³⁹¹

2.2.7.1. Hz. Ömer'in Doğruluğu ve Adaleti

﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِنَّمَا مُبِينًا﴾

*Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizizi geri alacaksınız?*³⁹²

Baküvî Nisâ 4/20. âyetinin tefsirinde, mehirin miktarından bahseder. Mehirin belirli bir miktarı olmayacağını, gerekçesinin ise Kur'ân-ı Kerîm'de "kantar" (çok mal) kelimesinin geçtiğini ifade eder. Daha sonra Baküvî şöyle devam eder: Hz. Ömer hutbede iken şöyle demiştir: "Kadınlara çok mehir verilmesin. Bu iyi bir şey olsaydı Hz. Peygamber (s.a.s.) hanımlarına çok mehir verirdi." Bunun üzerine bir kadın itiraz eder: "Ey Müminlerin emiri, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de kadınlara bir kantar altın verseniz de caizdir der. Ama sen bunu yasaklıyorsun." Hz. Ömer: "Her kes Ömer'den âlimdir." Sonra yüzünü sahâbîlere çevirir ve şöyle der: "Siz benden bu sözü duyduğunuzda, niçin karşılık vermiyorsunuz? Halbuki, bir kadın çok da âlim olmadığı halde bunu reddediyor."

Devamında Baküvî Hz. Ömer'den övgüyle bahseder: İnsafsızlar Hz. Ömer'in insaf ve mürüvvetine baksınlar! Yanlışını ikrar eden büyük karhamadır.³⁹³ Hz. Ömer adâletli, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) seven biriydi ve asla kavmiyetçi ve akraba tarafını

³⁹¹ Mukatil b. Atiyye, **Ebhe'l-Midâd fi Şerhi Mütemeri Ülemâ'i-Bağdad Muhaveratün Hayle'l-İmameti ve'l-Hilafeti**, Şerh ve Tahkik, Muhammed Cemil Hammud, Takdim, Şihabuddin el-Meraşi en-Necefî, 1. baskı, Müessesetü'l-İ'lami li'l-Matbûât Yay., Beyrut, 2002, c. II, ss. 97-100.

³⁹² Nisa, 4/20.

³⁹³ Baküvî, **a.g.e.**, c. I. ss. 241-242.

tutan biri değildir.³⁹⁴ Her ne kadar Baküvî burada Hz. Ömer'in adaletinden ve yanıldığı zaman onu düzeltere bilme erdeminden bahsetse de Şîî âlim Mukatil b. Atiyye kitabında yüz sayfayı aşkın Hz. Ömer'in kınandığı konuları ele almıştır.³⁹⁵

Hz. Ömer'in isminin duyulmasına bile tahammülü olmayan bir topluluğun içinde bu açıklamaları yapmak cesaret ister. Şîî bir ailede yetişen ve Şîîler'in kadısı olan bir müfessirin Hz. Ömer hakkında böyle adaletli değerlendirmesi bizlere örnek olmalıdır.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ

بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾

*Ey iman edenler! Allah Teâlâ'ya itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah Teâlâ'ya ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah Teâlâ ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.*³⁹⁶

Baküvî Nisâ 4/59. âyetinde, “ulu'l-emir'i” tefsir ederken, “onlar eğer adil olursa onlara itaat vaciptir” demiştir. Devamında ise şöyle tefsir etmiştir: Ama zâlime itaat vacip değil ve zâlim işten ihraç edilmelidir. Dahası padişaha itaat edilmezse saltanat devam etmez. Saltanat olmayan yerde de din kalmaz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuştur ki; “Kim benim emrime ve hâkimime itaat ederse bana itaat etmiştir.”³⁹⁷ İkinci Halife Ömer b. Hattap ise şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar, adâletli davrandığım müddetçe bana itaat edin, adâletten uzaklaştığımda bana itaat size vacip değil.”³⁹⁸

Baküvî ihtilaf edilen konuları âyet ve hadise havale edilmesinin gerekli olduğunu belirtir. Şöyle ki, Medine ehlerinden Bişr adlı bir münafık Yahudi olan biriyle bir konuda tartıştı. Yahudi, Hz. Peygamber (s.a.s.) gitmek istese de Bişr Yahudiler'in reisi Ka'b b. Eşref'in yanına gitmek istedi. Yahudi razı olmayınca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına geldiler. Hz. Peygamber, Yahudi'nin lehine hüküm etti.

³⁹⁴ Baküvî, a.g.e., c. III. s. 673.

³⁹⁵ Mukatil b. Atiyye, a.g.e., c. I, ss. 314-465

³⁹⁶ Nisa, 4/59.

³⁹⁷ Buhâri, Cihad, 109; Müslim, İmare, 32-33.

³⁹⁸ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 258.

Bişr bu hükme razı olmayıp dedi: “Gel Hz. Ömer’in yanına gidelim.” Hz. Ömer’in yanına geldiler. Yahudi dedi: “Hz. Peygamber (s.a.s.) bizim hakkımızda hüküm verdi ama bu razı olmuyor.” Hz. Ömer münafıktan meselenin doğru olup olmadığını sordu. O, “doğrudur” dedi. Hz. Ömer “bekleyin geliyorum!” dedi ve evine girip kılıcını aldı geldi ve o münafığın başını vurdu ve dedi ki, kim Allah Teâlâ ve Resûl’ünün (s.a.s.) hükmüne razı olmasa ben onun hakkında böyle hüküm veririm.

Bu sebeple Nisa 4/59. ayeti nâzil oldu ve Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Ömer’e dedi ki; “Sen Faruk’sun.” Bundan sonra onun lakabı “Faruk” oldu. Bişr’in akrabaları kısas isteseler de Nisa 4/60 ve 61. ayetleriyle bu istekleri reddedildi.³⁹⁹

Şiîler’in ekseriyeti her ne kadar Hz. Ebu Bekir ve Ömer’in hilafetini batıl sayıp, Hz. Ali’nin imamlığına inanmayan herkesi kâfir sayarsalar da⁴⁰⁰ Baküvî tefsirinde bu fikirleri reddetmiştir. Aksine Baküvî Hz. Ömer’in adaletli olduğunu ve ayetlerle desteklenmiş ikinci halife olduğunu yazmıştır.

2.2.7.2. Baküvî Hz. Âişe’nin Rivayetlerine Yer Vermiştir

Şiîler genelde Hz. Âişe’yi (r.a.) kınarlar, ondan hadis rivayet etmezler. Bunun başlıca sebeplerinden biri Sıffin savaşında Hz. Aliye karşı çıkmasıdır. Halbuki Hz. Ali bu savaşta ona adâletli davrandığını Baküvî tefsirinde belirtmiştir.⁴⁰¹

﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾

*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*⁴⁰²

Müfessir Kalem 68/4. âyetinin tefsirinde Hz. Âişe’den şu hadisi rivayet eder: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ahlakı Kur’ân-ı Kerîm’den ibarettir. Peki Müminun 23/1. ayetini “*Hakikaten, müminler kurtuluşa ermişler...*” okumadınız mı?”⁴⁰³ Baküvî aynı sayfada bir hadis daha Hz. Âişe’den rivayet etmektedir.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Baküvî, a.g.e., c. I. ss. 258-259.

⁴⁰⁰ el-Gifarî, **Usulü Mezhebi’s-Şiati’l-İmamiyyeti’l-İsna Aşeriyye A’rz ve Nagd**, c, II, s. 738.

⁴⁰¹ Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 734-736.

⁴⁰² Kalem, 68/4.

⁴⁰³ Müslim, Salâti’l-Misafirin, 139.

⁴⁰⁴ Baküvî, a.g.e., c. III. s. 501.

2.2.7.3. Hz. Âişe'ye Atılan İftira

﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ﴾

*Allah Teâlâ'nın size lütfu ve merhameti olmasaydı ve Allah Teâlâ tevbeleri kabul eden, hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?*⁴⁰⁵

Müfessir, Nur 24/10. âyetinin tefsirinde Hz. Âişe'ye atılan iftira ve Hz. Âişe'nin sahâbîye karşı saygısından şöyle bahseder: Hz. Âişe kervandan geri kalır ve sonradan kervana katılır. Ordu Hz. Âişe'yi bu halde gördüğünde, münafıkların eline fırsat geçer ve ona iftira atarlar. Ona ilk iftira eden münafıkların reisi Abdullah b. Ubey idi. Dahası birçok insan da bu iftiraya katıldı.

Hz. Âişe bu sebeple hastalandı. Ona Mistah b. Üsase'nin anası hizmet ederdi. Bir gün ayağı takılıp yere düştü ve “lanet olsun Mistaha” dedi. Hz. Âişe ona dedi: “Ne kötü söz dedin. Bir kişi, Bedir savaşına katılmış birisidir, ona lanet mi ediyorsun?” Mistah'ın annesi, onun da iftira edenlerin arasında olduğunu ifade ettiğinde Âişe'nin hastalığı biraz da arttı. En son Allah Teâlâ Hz. Âişe'nin pak olduğuna dair Nur 24/11-26. âyetlerini indirdi.⁴⁰⁶

Maalesef Şifler Hz. Aişe'yi Ehl-i beytten saymaz ve ona iftira atarlar. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Lut ve Nuh'un karısını Aişe ve Hafsa için örnek vermişlerdir.⁴⁰⁷ Baküvî ise Hz. Aişe'ye gereken saygıyı göstermiş ve ona atılan iftiraldan uzak olduğunu yazmıştır.

2.2.7.4. Sıffin Savaşı ve Hz Âişe

﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾

*Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin.*⁴⁰⁸

Baküvî'nin Hz. Ali ile Hz. Âişe'nin münasebetine bakış açısını Hucurat 49/ 9. âyetini açıklarken görebiliriz: Müminler arasında anlaşmazlık çıksa sulhla araları düzeltilir, olmazsa savaşla düzeltilir. Hz. Ali (r.a.) Cemel savaşında müminlerin

⁴⁰⁵ Nur, 24/10.

⁴⁰⁶ Baküvî, a.g.e., c. II. ss. 398-400.

⁴⁰⁷ el-Gifarî, *Usulü Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye A'rz ve Nagd*, c. II, ss. 736-737.

⁴⁰⁸ Hucurât, 49/9.

annesi Hz. Âişe'nin ordusuna galip geldi. Ordunun iki komutanı Talha ve Zubeyir öldürülüp. Hz. Âişe'nin ordusu mağlup edildikten sonra Hz. Ali'nin askerleri şöyle dediler: “Bunlara karşı biz cihad etmişiz. Onları köle ve cariye etmemiz, mallarını da ganimet olarak almamız gerekir.”

Bunun üzerine Hz. Ali şöyle buyurdu: “Bunlar müslümandır ve müslümandan köle ve cariye olmadığı gibi malları da ganimet olarak alınmaz.” Asklerler dediler: “Peki niçin bunlarla savaştık? Hz. Ali: “Şu âyet’in hükmü ile savaştım. Önce sulha davet ettim. Sulha razı olmadılar ben de savaşmaya mecbur kaldım. Şimdi sulha razı oldukları için onlarla müşrik gibi davranmak caiz değildir.”

Halk bunu kabul etmek istemediklerinde ise, Hz. Ali şöyle dedi: “Esirlerden biri müminlerin annesi Âişe'dir. Onu kendine cariye olarak almak isteyen varmı?” Askerler: “Hz. Âişe'yi esir etmek olur mu?” Hz. Ali: “O da bu esirlerdendir. Ondan başkasını cariye yapmak caiz olsa, onun için de caiz olur. Dolayısıyla onu cariye olarak almak caiz olmadığı gibi diğerleri de cariye olarak alınmaz.” Herkes susarak, sözlerini geri götürdüler. Hz. Ali'nin düşmanlarına karşı şu davranışına bakarak onun her işini Allah rızası için yaptığını bilebiliriz.⁴⁰⁹

Şifler'in ise bu savaşa bakışı şöledir: Cemel savaşının sebebi Hz. Osman'ın katillerinin bulunması için Hz. Aişe, Talha ve Zübeyir'in Hz. Ali ile savaşmasıdır. Talha ve Zübeyir Hz. Ali'yi kınamış, Hz. Ali ise bu göreve kendisi istemeden onların getirdiğini ifade etmiştir. Zira Talha ve Zübeyir kendilerini bu göreve layık görüyorlardı.⁴¹⁰

Dahası Hz. Ali, Ehl-i beyt ve ona tabi olan ensar ve muhacirler hak üzereydiler. Lakin onların kanı bu savaşta helal kılınmıştı. Hz. Ali'ye bu savaş sorulduğunda demiştir: “Onlarla savaşmaktan başka yol bulamadım. Savaşmasaydım Hz. Muhammed'e indirilenleri inkaretmış olurdum.”

Ammar b. Yasir ise Hz. Aişe ve taraftarlarına şöyle demiştir: “Ey insanlar! Allah Teâlâ'ya yemin olsun ki, onlar müslüman olmadılar lakin teslim oldular ve

⁴⁰⁹ Baküvî, a.g.e., c. III. s. 357.

⁴¹⁰ Bahrânî, Kemâlüddîn Meyser b. Ali b. Meyser (ö.679/1280), Şerhu Nehci'l-Belağa, I-V, 2. Baskı, Mektebeti Hidamati Çap Yay., 1983, c. IV, ss. 9-10.

küfürlerini gizlediler. Küfürleri için yardımcıları bulduklarında ise onu izhar ettiler.”⁴¹¹

Hz. Âişe ve taraftarlarının küfürle itham konusunda ise şunu derler: Hz. Ali'ye karşı savaşanlar küfründe ittifak edilmiştir. Lakin bu küfür onları İslam dininden, şahadet kelimesinden çıkararak bir küfür değildir. Lakin bu küfür onları imandan çıkararak, lanet ve ateşte ebediliği kazandıran bir küfürdür.⁴¹²

Hz. Ali savaştan sonra Aişe'yi affetmiştir. Daha sonra Hz Aişe Medine'ye döndüğünde Muaviye'ye Hz Ali'ye karşı çıkması için mektub yazmıştır. Hz. Aişe'ye niçin Hz. Ali'ye karşı savaşa çıktığı sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir: “Bu Allah Teâlâ'nın kaderidir.”⁴¹³

Bugünkü Şiîler de bu meseleleri kendilerine şiar edinerek Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımlarına ve sahâbîlere yakışmaz sözler söylemekte hatta iftira derecesine varan hakaretler etmektedir.⁴¹⁴ Lakin Baküvî Hz. Âişe'yi ve taraftarlarını küfürle itham etmeden olayı Hz. Ali'nin diliyle güzellikle bağlamıştır.

2.2.7.5. Aşere-i Mübeşşere

Şiîler'de aşere'i mübeşşere anlayışı yoktur. Onlar Hz. Ömer hakkında “Ümmet içerisinde ilk dalaleti tesis eden Ebu Bekir ve Ömer'dir” iddiasında ısrar ediyorlar.⁴¹⁵ Bu sözleri sarfeden insanları Baküvî cahil, ayrılıkçı ve fitneci olarak adlandırmıştır. Cehaletin insanı haşarat gibi yaptığını ifade etmiştir.⁴¹⁶

Baküvî ise Ehl-i sünnet kaynaklarından, Buhârî, Müslüm'den çokca istifade etmiştir. Aynı zamanda Baküvî bu kaynakları hiç yadırgamamış ve bu kaynaklarda geçen sahâbî anlayışını benimsemiştir.⁴¹⁷

Konuyu örnekle değerlendirelim:

⁴¹¹ Şeyh Müfid, Ebi Abdullah Muhammed b. Muhammed b. en-Nümen el-U'kberî el-Bağdâdî, (ö.413/1023), **Mevsûatü Şeyhu'l-Müfid**, I-XIV, Tahkik, es-Seyyid Ali Mir Şerifi, 1. Baskı, Daru'l-Müfid Daba'tü'n-Neşr ve Tevzi' Yay., Kum, 1431, c. I, ss. 49-50.

⁴¹² Şeyh Müfid, **a.g.e.**, c. I, s. 70.

⁴¹³ Muhammed Bâkir, **Bihâru'l-Envâr**, c. VIII, ss.112-118.

⁴¹⁴ el-Gifarî, **Usulü Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye A'rz ve Nagd**, c. II, ss. 736-737.

⁴¹⁵ Selim b. Kays, **a.g.e.**, s. 418.

⁴¹⁶ Baküvî, **a.g.e.**, c. I. s. 91.

⁴¹⁷ **a.g.e.**, c. I. s. 108.

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾

*Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olacaksınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.*⁴¹⁸

Baküvî, Bakara 2/143. âyetini tefsir ederken şöyle der: Kıyamet günü önceki ümmetler, peygamberlerinin onlara dini tebliğ etmediklerini iddia eder. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetini onlara şahit getirir. Ümmet peygamberlerin hakkı tebliğ ettiğine şahitlik ederler. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ümmeti önceki ümmetlere şahitlik ettiği zaman, Hz. Peygamber de ümmetin doğruluğuna şahitlik eder. Ümmet peygamberlerin doğruluğuna şahadet ettiğinde Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sorarlar: “Peki senin ümmetin adil ve sözünde sâdık mı?”⁴¹⁹ Yüce Peygamber ümmetinin tertemiz olup, onların adâletine şahitlik ediyor.⁴²⁰

Devamında Baküvî şöyle der: Müslümanlar şu âyete bakarak övünmesinler. Âyetteki ümmetten maksat bu devirdeki yalancı, fitneci, cahil, Kur'ân-ı Kerîm'e zıt amelleri olan ve İslam ümmeti arasında ihtilaf ve nifak salanlar değildir. Bilakis, ayetteki müminlerden maksat İslam'ın ilk devrindeki insafli olanlardır. Bunlar din ve ümmetine sâdık, birlik içinde olup, ittihadı sevip ve Kur'ân-ı Kerîm'e bağlı olan sahâbîlerdir. Eğer onlardan birinin imanını diğer müslümanların imanı ile ölçülürse diğer müslümanların imanından daha ağır gelir. Bu sahâbîlerden maksat cennetle müjdelenen on sahâbî, aşere-i mübeşşere gibi olanlardır.”⁴²¹

Cennetle müjdelenen on sahâbînin kim olduğu hadis kaynaklarında belirtilmiştir.⁴²² Bunların içinde 4 halife vardır. Baküvî bazı Şîî âlimlerinin aksine bu sahâbîlerin adil olduklarını, kıyamette şahit olacaklarını ve sonuçta cennete gireceklerini belirtmiştir.

⁴¹⁸ Bakara, 2/143.

⁴¹⁹ Buhâri, Tefsîr, 2/13; Tirmizi, Tefsîr, 2; İbn Mâce, Zühd 34.

⁴²⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c. I. s. 89.

⁴²¹ **a.g.e.**, c. I. s. 89.

⁴²² bk. Tirmizi, Menakib, 99.

2.2.7.6. Kesfû'l-Hakayik'te Hz. Ali'ye Yaklaşım

﴿فَبَشِّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ﴾

*Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik.*⁴²³

Müellif Saffat 37/101. âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: Hz. İbrahim'e (a.s.) rüyasında oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi bildirildi. Hz. İsmail de babasını Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmesi için cesaretlendirdi ve teşvik etti.⁴²⁴

Hz. İbrahim'in kurbanlık oğlu Tevrat'ta İshak (a.s.) olarak geçmektedir. Sahâbî ve İslam âlimleri arasında bu konuda ihtilaf vardır. Sahâbî'den Hz. Ali, Ömer, İbn Mesud ve Abbas b. Abdulmüttalib (r.a.), tâbiundan Ka'bul Ahbar (ö.31/652), Sa'd b. Cübeyir (ö.95/713), tefsircilerden İkrime (105/723), Katâde (ö.117/735) ve es-Süddi (ö.127/745) kurban edilmesi gereken kişinin İshak olduğunu bildirmişlerdir.⁴²⁵

İbn Abbas, Abdullah b. İslam, Abdullah b. Ömer, Şa'bi (ö.20/641), Sa'd b. Müseyyeb (ö.94/713), Mücahit (ö.103/721), Hasan Basri (ö.109/728) veb. Hz. İbrahim kurban edeceği çocuğunun İsmail olarak açıklamışlardır. İkinci görüş hem mantıken hem de rivayetler çerçevesinde daha doğru ve âşikârdır.

Zira bu olay Mekke'de olmuş, Hz. İsmail'in de Mekke'de olduğunu biliyoruz. Bu olayın yaşandığı sıralarda Hz. İshak ise Mekke'de bulunmuyordu ve Mekke'ye hiç gelmemiştir. Esmâî (ö.216/831) şöyle diyor: “Ben Ebu Emr b. el-Ala'dan (ö.204/819) sordum: “Acaba Allah Teâlâ'ya kurban edilen İshak mı yoksa İsmail mi?” dedi: “Aklın niçin şaşırır? Ne zaman İshak Mekke'de olmuş? Mekke'de İsmail babası İbrahim'le Beytullah'ı birlikte bina etmiş, bu olay da Mekke'de gerçekleşmiştir.”

İshak hakkında Hz. Ali ve diğer sahâbîlerden nakil olunan rivayetlerin Yahudiler tarafından onlara isnat edilmesi şüphesizdir ve israiliyat kabilindedir. Tevrat'ta Hz. İsmail yerine Hz. İshak'ın geçmesi de onların işidir.⁴²⁶

⁴²³ Saffat, 37/101.

⁴²⁴ Baküvî, a.g.e., c. III. s. 160.

⁴²⁵ a.g.e., c. III. s. 160.

⁴²⁶ a.g.e., c. III. ss. 160-161.

Baküvî Hz. Ali'ye son derece saygılı olsa da doğru bildiği konularda Hz. Ali'nin görüşünü tercih etmemiştir. Bu da konulara tarafsız yaklaştığını ortaya koyar.

﴿أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ
إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ﴾

İyi bilin ki, halis din yalnız Allah Teâlâ'nındır. Onu bırakıp da başka dostlar edinilenler, "Biz onlara sadece, bizi Allah Teâlâ'ya daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah Teâlâ ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah Teâlâ yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.⁴²⁷

Orta yolu tutan Baküvî konuyla ilgili yukarıdaki ayeti şöyle tefsir eder: “Biz o putlara sadece bizi Allah Teâlâ'ya yaklaştıırıp, bizim için şefaet etmeleri için ibadet ediyoruz...” Ümmet her ne kadar zahirde olmasa da, millet ve mezhep reislerini, ihtiyaç anında kendilerine şefaatchı sayıp, ahirette kurtuluşlarını onların şefaatine nispet etmek şirk değil mi? Sadece reisler değil, aynı zamanda seyide, zahide ve sufiye şefaet umuduyla bağlanıp, Allah Teâlâ'yı unutarak, Kur'ân hükmünden habersiz kalmışlar.

Kuşkusuz mahşerde onlara ilk düşmanlık edenler bu reislerin kendileri olacaktır. Müslümanlardan bir grup Hz. Ali konusunda taassup ederek, onun imamlığı için deliller getiriyorlar. Ondan başkasının imam olduğunu savunanları tekfir edip, zındık ve mürtet addediyorlar. Ama kendilerini kurtuluşa eren fırka olarak görüyorlar. Dahası bu gruplara iyice bakıldığında, Hz. Ali'nin ahlakından bir iz görülmediğini farkedemiz.

Bir diğer grup ta birinci halife Hz. Ebu Bekir'i Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra en faziletli şahıs sayarak ona muhalif olanları, ya da onu en faziletli saymayanları, ya da imamlık (hâkimiyet) nas iledir diyenleri İslam dışı sayıyorlar. Kendilerini kurtuluşa eren fırka zannediyorlar. Dikkat edilirse onların da davranışlarında Hz. Ebu Bekir'in ahlakından hiçbir eser göremeyiz.

⁴²⁷ Zümer, 39/3.

Bu insanlar İslam ümmeti esas hedefini unutup, kendi aralarında çekişmektedirler. Bozulmuş İslam binasını yeniden tamir etmek gerekir. Bunun için de ilk günden bozguncu ve ihtilaf üreten reislerin ve âlimlerin kendi nefisleri için yazdığı kitaplarını yakmak, yerine Kur'ân ahkâmını koymak gerekir. Zira İslam'ı zelil eden dâhili mücadeleden başka bir şey değildir. Bu mücadeleyi araştırıp sebeplerini yok etmek gerekir. Bu işte de gayretli âlimlere büyük görevler düşmektedir.”⁴²⁸

Selefiyle övünmenin hiçbir fırkaya fayda vermeyeceğini ifade eden Baküvî önemli olanın selefiyle iftihar değil, onların işlediği amelleri yapmak olduğunu ifade eder.⁴²⁹ Onların döneminde mezhep yoktu,⁴³⁰ istişare, birlik ve beraberlik vardı.⁴³¹

Gulat-i Şîa'dan, Hz. Ali'ye Allah diyenler de olmuştur. Bundan başka hilafetin kayıtsız şartsız Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia etmişler ve tarih boyunca bu söylemi sürdürmüşlerdir. Dahası Hz. Ali'nin vefatından sonra tekrar dünyaya geleceğine veya öldürülmediğine bulutta gizlendiğine inanlar da olmuştur. Hatta Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra peyamber olarak gönderileceğini iddia edenler de olmuştur. Hz. Ali, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) aynı nurdan yaratılmıştır. Kim ki, onun insanların en hayırlısı olduğuna inanmazsa dinden çıkar, demişler.⁴³²

2.2.7.7. Hz. Ali ve Kahramanlığı

Hz. Ali gözü pek, cesur ve güçlü olduğu birçok savaşta kahramanlık gösterdiği herkes tarafından malumdur. Lakin Şîiler onu gereğinden fazla, akla, mantığa sığmaz güç ve kahramanlıklarla vasıflandırmaya çalışmışlar.⁴³³ Baküvî ise bunlardan kaçınmış ve orta yolu tutmuştur.

⁴²⁸ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, ss. 193-194.

⁴²⁹ **a.g.e.**, c. I, ss. 474-475.

⁴³⁰ **a.g.e.**, c. I, s. 396.

⁴³¹ **a.g.e.**, c. III, ss. 11-12

⁴³² Kandemir, Yaşar, “Ali”, **DİA**, c. II, s. 376.

⁴³³ en-Necdî, el-Allâme el-Hemâm eş-Şeyh Ca'fer en-Nekdî (ö.1370/1951), **Ğazevâtü Ali b. Ebi Tâlib ve Eşi'a'tü'l-Envar fî Fedâili Haydari'l-Kerrâr**, 1. Baskı, Matbuatü Daru'l-Endülüs Yay., Beyrut, Lübnan, 2009, ss. 11-15.

﴿وَعَدُّكُمْ اللَّهُ مَغَامِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا﴾

*Allah Teâlâ size, elde edeceğiniz birçok ganimetler vaad etmiştir. Şimdilik bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir. (Allah Teâlâ böyle yaptı) ki, bunlar mü'minler için bir delil olsun, sizi de doğru bir yola iletsin.*⁴³⁴

Baküvî Fetih 48/20. âyeti tefsir ederek Hayber'in fethinde Hz. Ali'den bahseder: Hz. Peygamber (s.a.s.) Hayber'in fethi için Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i gönderse de mağlup olup geri döndüler.

Hiz. Ebu Bekir ve Ömer hakkında İbn Ebu'l-Hadid (ö.412/1022) "Feth-i Hayber" kasidesinde şöyle diyor:

"Her neyi unutsam, unutmaram ben,
Kaçmak günah iken kaçdınız sahneden."⁴³⁵

Daha sonra Baküvî şöyle diyor: "Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu: "Yarın fetih ve galebe bayrağını öyle bir kişiye vereceğim ki, o, Allah ve Resûlü'nü sever, Allah ve Resûlü de onu sever, cihatta galib olana kadar oradan dönmez." Sabah oldu Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu: "Ali nerde?" Dediler: "Gözleri ağrıyor." Efendimiz: "Ya Ali hiçbir şeyi düşünmeden fetih müyesser olana kadar ilerle!"

Hiz Ali'nin karşısına Merheb, kafasında taştan bir miğfer olduğu halde şiir okuyarak çıktı. Savaşta Hz. Ali kılıcı Merheb'in kafasına indiriyor ve dişlerine kadar kafasını kesiyor. Böylece Hayber fethediliyor."⁴³⁶

İbn Ebu'l-Hadid kâsidesinde şöyle diyor:

"Kırk dört elin açta bilmediğini
Ey koparıp atan kahraman Ali ."⁴³⁷

İbn Ebu'l-Hadid Mutezile âlimlerinden olup Hz. Ali'ye olan muhabbetini mübalağalı bir dille anlatanlardandır. Bu savaşta Hz. Ali'nin Hayber'i fethetmesi kahramanlık göstermesi gerçektir. Ama İbn Ebu'l-Hadid'in Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i

⁴³⁴ Fetih, 48/20.

⁴³⁵ Baküvî, a.g.e., c. III. ss. 342-343.

⁴³⁶ a.g.e., c. III. s. 343.

⁴³⁷ a.g.e., c. III. s. 343.

kınaması anlamsızdır. Çünkü Hz. Ali’de olan kahramanlık onlarda olmayıp, Merheb’in karşısında duramadan kaçmaya mecbur kalmışlardır.⁴³⁸

Baküvî Hz. Ali’nin kahramanlığından bahsetse de gerçek dışı rivayelere yer vermemiş ve Hz. Ali’ni sevgisinden dolayı fazla büyütenleri de kınamaktadır.

Şif âlimi Necdî ise Hayber savaşını şöyle anlatmış: Hayber savaşında Hz. Ebu Bekir ve Ömer Merheb karşısında mağlup oluyor ve korkup geri çekiliyorlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ise Hz. Ali’ye dua ederek savaşa gönderiyor. Hz. Ali’yi gören Merheb kaçmaya başlıyor. Şeytan Yahudi hahamı suretinde ona gözüküyor ve ona cesaret verip geri çeviriyor. Hz. Ali Merheb’e bir darbe indiriyor ve kılıcı taş miğferi yararak dişlerine kadar iniyor. Hz. Ali hayber kalesinin kapısını kendisi alarak kazdıkları hendeğin üzerine koyuyor. Daha sonra bu kapıyı 70 kişi zor kaldırıyor.⁴³⁹

Baküvî Hz. Ali’den birçok yerde bahseder. Ona diğer sahâbîlere verdiği değeri verir. Hz. Ali hakkında uydurulan hurafeleri yalanlar. Hilâfet konusunda bir iddiada bulunmaz, bulunanları da cahil adlandırır.⁴⁴⁰ Bazı yerlerde de Hz. Ali’nin yanıldığını beyan eder.

2.2.7.8. Baküvî ve Şifler’in Sahâbî’ye Yaklaşımı

﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾

Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.”⁴⁴¹

Baküvî Haşr 59/10. âyetini tefsir ederken şunları nakletmiştir: Urve b. Zübeyr rivayet eder ki, Hz. Âişe (r.a.) bana dedi: “Yeğen, Allah Teâlâ müslümanlara Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sahâbîlerinden ötürü bağışlama dilemelerini emretmiştir. Lâkin bağışlama dileme yerine onlara sövüyorlar.”

⁴³⁸ Baküvî, a.g.e., c. III. s. 344.

⁴³⁹ en-Necdî, a.g.e., ss. 219-221.

⁴⁴⁰ Baküvî, a.g.e., c. III. ss. 193-194.

⁴⁴¹ Haşr, 59/10.

Bir başka rivayette Malik b. Miğver Şa'bi'den rivayet ederek diyor: Ya Malik, Hıristiyan ve Yahudiler bir huyları sebebiyle Rafiziler'den (radikal Şiîler'den) faziletli. Yahudiler'e, "sizin milletinizin en faziletlisi kimdir?" diye sorulduğunda, Onlar, "Musa (a.s.) Peygamber'in sahâbîleridir," derler. Hristiyanlar'a, "sizin milletinizin en faziletlisi kimdir?" diye sorulduğunda, Onlar, "İsâ'nın (a.s.) havarileridir" derler. Ama Rafiziler'e, "Sizin ümmetinizin şerhileri ve kötülere kimdir?" diye sorulduğunda, Onlar, "Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sahâbîleridir" derler. Halbuki, onlardan ötürü Allah Teâlâ'dan af dilemeleri emredilmiştir. Bunun yerine sövüyorlar.

Dahası Abdullah b. Muzaffer Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet ederek şöyle der: "Allah Teâlâ'yı düşünüp benim sahâbîlerim hakkında kötü sözler demeyin! Kim ki, benden sonra sahâbîlerimi severse, onlar beni sevmiştir. Kim ki, onlara düşman olursa, yine bana düşman olmuştur. Kim ki, benim sahâbîlerime eziyet ederse, bana eziyet etmiş gibidir ve kim ki, bana eziyet etse, Allah Teâlâ'ya eziyet etmiş gibidir.⁴⁴² Böyle birisine de Allah Teâlâ derhal azap eder."⁴⁴³

İbn Abbas bir gün birinin sahâbîleri sövdüğünü görüp şöyle buyurdu: Sen ilk mühacirler'den misin? O şahıs: "hayır" dedi, Daha sonra: "Ensâr'dan mısınız?" diye sorunca "Hayır" dedi: İbn Abbas: "Ben şahitlik ederim ki, sen onlara güzel şekilde tâbi olanlardan değilsin."

Dahası Zeyd b. Ali b. Hüseyin Kufe'de isyan edip, Kufe ehlini kendisine yardım etmeye davet etti. Kufe'liler şöyle dediler: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbîsinden Ebu Bekir ve Ömer'e sövmen şartıyla sana yardım ederiz. Bunun üzerine Zeyd şöyle dedi. Ben hiçbir zaman dedemin iki vezirine sövmem. Kufe ehli ona yardım etmediler ve bu sebepten "Rafizi" olarak adlandırıldılar. "Rafizi" terkeden manasınadır, yani Zeyde yardım etmeyi terk edenler anlamında gelmektedir.⁴⁴⁴

⁴⁴² El-Hindî, Alâuddin Ali el-Muttaki b. Hisamuddin el-Burhan Fevri (ö. 364/975), **Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Efâl**, I-XVIII, Tashih, Safve Essika, Müessesetü er-Risale Yay., c. XII, s. 103.

⁴⁴³ Baküvî, **a.g.e.**, c. III. s. 448.

⁴⁴⁴ **a.g.e.**, c. III. s. 448.

Kuşkusuz Baküvî her fırsatta sahâbîye olan sevgisini beyan etmiştir. Bazı orta yolu tutmuş sahâbîler’i hiçbir konuda kınamamıştır. Aksine onların yaptıklarından övgüyle ve örnek alınması gerek bir nesil olarak bahsetmiştir. En ihtilafli konulardan olan hilâfet konusunda da, hiç böyle ihtilafli konu yokmuş gibi tavır tutunmaktadır.⁴⁴⁵

Tüm bu örneklerde Baküvî sahabiye sövmenin ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatıyor. Müfessir daha çok Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’i örnek vererek konuya Şiîler’in dikkatini çekiyor.

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَرَزَجٍ أُخْرِجَ شَطَآءُ فَازَرَهُ فَاسْتَغَلَّطَ فِاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سَوْقِهِ يُعْجِبُ الرُّزَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾

*Muhammed, Allah Teâlâ'nın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah Teâlâ'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah Teâlâ kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah Teâlâ, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.*⁴⁴⁶

İmam Taberi (ö.311/923) Fetih 48/29. âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: “Filizini çıkarıp güçlenen, gövdesinin üstüne dikilen ve bütünlüğü ile bitkisinin güzelliği yetişip olgunlaşmasıyla, onu ekenlerin hoşuna gider. Onlara karşı, kâfirleri de öfkelenirir.” Yani, işte Muhammed (s.a.s.) ve arkadaşlarının durumu ile onların sayısının artması bunun gibidir. Öyle ki arttılar, çoğaldılar ve işte bu ekin gibi gelişip büyüdüler. Allah Teâlâ önce onların vasfını belirtmekte sonra da onlara karşı kâfirler öfkelenir, demektedir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 341.

⁴⁴⁶ Fetih, 48/29.

⁴⁴⁷ Taberî, a.g.e., c. XXI, ss. 320-325.

Tabâtabâî'ye göre ise sahâbîler kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametliler. Onları çok secde ve rükû edenler olarak görürsün. Onların gücü, kuvveti ve izzeti her gün artar.⁴⁴⁸

Şîî ve Sünnî müfessirlerin ayetin tefsirinde sahâbîye saygısı aynıdır. Sahâbîye karşı ancak kâfirlerin öfkeleneyeceğini beyân eden müfessirler, onları sövenlerin âkibetinin hayırlı olmayacağını beyân etmişler.⁴⁴⁹

Hadislerde de sahâbîye hakettiği değeri vermemiz için Allah Resûlü (s.a.s.) de bizlere tavsiyeler etmişler. Hz. Peygamber (s.a.s.) ashapla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Ashâbıma sövmeyiniz. Canım elinde olan Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altın sadaka olarak verse, ashâbımın infak ettiği bir müd (küçük bir hacim ölçüsü, 2,93 kg) veya onun yarısı kadar bile sevap alamazsınız.”⁴⁵⁰

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim ashâbıma söverse Allah Teâlâ'nın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun.”⁴⁵¹

Şîî âlimlerden olan el-Müfid sahâbîye dair şöyle örnek vermiştir: el-Müfid rüyasında Hz. Ömer'i bir mecliste ilim öğretirken görüyor ve sözünü keserek ona, Hz. Ebu Bekir'in, “ikinin ikincisi” olarak bahsedilen ayetteki faziletinin delaletinden soruyor.

Hz. Ömer de altı konuda bu ayet Hz. Ebu Bekir'in faziletine delil olduğunu şöyle anlatıyor:

-Allah Teâlâ, Peygamber ve Ebu Bekri beraber zikrediyor ve onu “ikinin ikincisi” olarak kabul ediyor.

-Allah Teâlâ o ikisini mağarada aralarını iyileştirmek için toplamıştır.

-Allah Teâlâ Hz. Ebu Bekr'e Hz. Peygamber'le (s.a.s.) arkadaşlık rütbesi vermiştir.

⁴⁴⁸ Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. XXIII, ss. 303-304.

⁴⁴⁹ Baküvî, **a.g.e.**, c. III. s. 448.

⁴⁵⁰ Tirmizî, Menakıb, 59.

⁴⁵¹ Tabarânî, el-Hâfız Ebi'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (ö.360/971), **el-M'ucemu'l-Kebîr**, I-XXV, Tahkik ve Tahriç, Hamdî Abdulhamid es-Selefi, 2. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye Yay., Kahire, 1983, c. XII, s. 142.

-Allah Teâlâ “üzülme” diyerek peygamberin ona olan şefkatinden ve arkadaşlığından bahsetmiştir.

-Allah Teâlâ yardım edici ve kötülüğü defedici olarak onlarla olduğunu haber vermiştir.

-Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve Hz. Ebu Bekr'in üzerine sekinet indirdiğini haber vermiştir.

Rüyasında el-Müfid buna karşı çıkararak Hz. Ömer'in dediklerinin aksine delil getireceğini ve bu sözlerin rüzgar karşısındaki çerçöp gibi savrulacağını bildiriyor.

-İkinin ikincisi olma sadece adet ihbarıdır ve burada bir fazilet yoktur. Bir müminle bir kâfir de iki yapar.

-Bir mekân cem olmada fazilet yoktur, zira mekân mümin ve kâfiri bir araya getirir. Mescid-i Nebevi'de munafıklar da vardı.

-Sohbet ismi kâfir ve mümini içine alır. Aynı zamanda hayvanla olan arkadaşlığa da sohbet denir.

-Üzülme kelimesi ise ona bir vebal ve noksandır. Çünkü bu bir nehiydir, nehiy ise masiyette vâki olur.

-Allah Teâlâ'nın onlarla beraber olması ise Hz. Ebu Bekir'e ait değildir. Hz. Peygamber (s.a.s.) üzülme dediğinde “ben kendim için değil Ali için üzülüyorum” demişti. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, “Allah Teâlâ bizimle beraberdir” demiştir.⁴⁵²

Bu rüya Şifler'in Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Ali'ye bakışlarını özetler niteliktedir. Ayrıca rüya ile yola çıkarak Peygamber'in sahâbîlerini bu şekilde zikretmek de ne kadar doğrudur acaba? Baküvî ise bahsi geçen sahâbîlere saygısı sonsuzdur. Bunu tefsirin her tarafında göre biliriz.

Birçok mezhep tarafından tarih boyunca sahâbîye hakaret edilmiştir ve sövülmüştür.⁴⁵³ Bu saygısızlığı müellif de kınamaktadır. Bugün de bu menfur hal

⁴⁵² Muhammed Bâkir, eş-Şeyh Meclisî, **Bihâru'l-Envâr el-Câmiatü li Dürari Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athâr**, I-XXIV, Tahkik, Müessesetü İhyâü kütübi'l-İslamî, 1. Baskı, Defterü Teblîğât Yay., Kum, İran, 1430, c. VII, s. 821.

⁴⁵³ el-Gifarî, **Usulü Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye A'rz ve Nagd**, I-II, c. II, ss. 715-717

devam etmektedir. Baküvî bunlardan farklı olarak sahâbîye herhangi bir olumsuz tavır takınmamıştır. Sahâbî hakkında zerre kadar saygısızlık etmemiştir, bunu yapanlara karşı uyarıda bulunmaktadır.⁴⁵⁴

Şiî kitapları Allah Teâlâ'nın razı olduğu Muhacir ve Ensar'dan olan sahâbîye layık olmayan sözlerle doludur. Bu muameleden elin parmaklarını geçmeyecek kadar sahâbî istisna tutulmuştur. Nevevi'nin (ö.675/1277) şerhinde geçtiğine üzere sahâbîlerin hepsi kâfir olmamakla beraber Hz. Ali'den başkasını İmam seçtikleri için hataya düşmüşler. İmamiyye'ye göre on iki imam nas ile sabittir bunları kabul etmeyen tekfir edilir.⁴⁵⁵

Fıkıhta sahâbîye karşı hakaretin cezasına geldikte ise: İmam Malik'e göre kim Hz. Aişe'ye söverse öldürülür. Kim ki, ona iftira ederse Kur'ân-ı Kerîm'e muhalif davranmış olur ve kâfir olur. Kim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) diğer hanımlarına söverse, bir görüşe göre öldürülür, çünkü o kimse Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sövmüş kabul edilir. Diğer bir görüşe göre ise müfteriye celde cezası uygulanır. Sahâbîlere sövene ittifakla celde cezası uygulanır. Ahmed b. Hanbel'e göre sahâbîyi söven öldürülmez, caydırıcı şekilde dövülür. Şafiler'e göre ise Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i sövenler kâfir veya fasık olur.⁴⁵⁶

Sahabiler hakkında fıkhi açıklamalar onlar hakkında pek cesur olmamıza meydan vermemektedir. Baküvî ise tefsirinde sanki tüm bu ihtilaflara ve saygısızlıklara son vermeğe çalışmıştır. Baküvî halifeler hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Hâlbuki Hz. Pegamber sahâbîlerin ekseriyetini güzel lakablarla çağırmıştır. Örneğin Hz. Ali'ye, "Canım", Hz. Ebu Bekr'e, "Sıddık" ve Hz. Ömer'e, "Faruk" demiştir.⁴⁵⁷ Müfessirin bu tutumu tüm müslamanlara örnek niteliğindedir.

2.2.8. *Keşfü'l-Hakayik'te İlim ve Cehalet Değerlendirmesi*

Kur'ân-ı Kerîm oku emriyle başlar. İlme, âlime ve düşünmeye eşsiz değer verir. Allah Resûlü (s.a.s.) de ilme son derece önem vermiştir. Devrine uygun

⁴⁵⁴ Baküvî, **a.g.e.**, c. III. s. 448.

⁴⁵⁵ el-Gifarî, Nâsır b. Abdullah b. Ali, **Usulü Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye A'rz ve Nagd**, Basılmış Doktora Tezi, c. II, ss. 715-717

⁴⁵⁶ Sübkî, Takıyyüddin Ali b. Abdulkafi eş-Şâfi (ö.856/1452), **Seyfu'l-Meslül alê Men Sebbe'r-Resül**, Tahkik ve Talik, İyyad Ahmet el-Ğavc, 1. Baskı, Daru'l-Feth li'n-Neşr Yay., Amman, Ürdün, 2000, ss. 417-422.

⁴⁵⁷ Baküvî, **a.g.e.**, c. III. s. 358.

medreseler kurmuş ve semavi ilimleri sahâbîlerine tâlim etmiştir. Bunun sonucunda zulmeden cahil toplumu eğiterek birçok insanı güzide ve örnek insanlar olarak ortaya çıkarmıştır.⁴⁵⁸

2.2.8.1. İslam Âlimi

﴿لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّخْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾

*Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!*⁴⁵⁹

Baküvî Mâide 5/63. âyetini tefsir ederken Yahudi ve Hıristiyan âlimleri halkı onlara yalan söylemeyi ve haram yemeyi yasaklamadığı için yanlışa düştüğünü belirtmiştir. Şöyle ki, şu âyet İslam ulemâsının da kulaklarını açmaları için bir ok gibidir ki, iyi belleyip din ahkâmını halka ulaştırınsınlar. Tembellik ve taassup etmesinler. Allah Teâlâ'nın ahkâmını halka ulaştırmakta nefislerine uymasın ve kendi çıkarlarını düşünmesinler. Kuşkusuz mahlûkatın fesadı ulemâdandır. Ne zaman ki âlim bozular, âlem bozular. Âlimler kendi aralarında mezhebi ihtilaflara son vererek hüküm ve amellerini Allah rızasına ve Kur'ân-ı Kerîm'e uygun yapmaları gerekmektedir.⁴⁶⁰ Müfessir bu yorumlarında İslam âliminin toplumdaki yerinin önemini beyan etmiştir. Toplumda ve mezhepler arasında olan ihtilafların halli yolunda bu âlimlerin önemli rol oynadığından bahsetmiştir.

﴿قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبَدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعَلِمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ﴾

*De ki: "Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kağıtlar haline koyup ortaya çıkardığımız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) ne sizin, ne babalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab'ı kim indirdi?"*⁴⁶¹

Baküvî ayeti tefsir ederken şu yoruma yer vermiştir: Yahudi din âlimlerinin Tevrat'ı parçalara ayırıp bir kısmını insanlara talim edip, bir kısmını ise onlardan saklıyorlar. Her milletin arasında ilk ihtilaf salanlar o milletin âlimleridir. Onun için

⁴⁵⁸ Buhâri, Rıkak, 17.

⁴⁵⁹ Maide, 5/63.

⁴⁶⁰ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 332.

⁴⁶¹ Enam, 6/91.

âlimler arasında birlik olmalıdır.⁴⁶² Müfessir Yahudi âlimlerini örnek vererek İslam âlimlerini uyurmağa çalışmıştır. Daha doğrusu İslam âlimlerinden dini menfaatlerine alet edenleri uyarmıştır.

Konuyla ilgili Buhari hadisinde şöyle buyuruluyor: “Allah Teâla kullarından ilmi çekip almaz lakin ilmi âlimleri ortadan kaldırmakla alır. Ta ki hiç âlim kalmaz insanlar da cahilleri rehber seçerler ve onlara sorularını sorarlar, onlar da ilimsiz fetva vererek kendileri de saparlar ve onları da saptırırlar.”⁴⁶³

Baküvî âlimleri ilmi esaslara dayanarak görüş beyan etmeğe davet etmiştir. Daima ilimden, ümmetten ve birlikten yana fikirler ortaya koymuştur. Yeri geldiğinde şiddetle şirke karşı çıkmış, hakkı savunmuş, ilme ve âlimlere değer vermiştir.

2.2.8.2. Camilerde Cehalet

﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَخْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾

*Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah Teâlâ ve Resûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, "Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok" diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah Teâlâ şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır.*⁴⁶⁴

Baküvî ayeti şöyle tefsir etmiştir: Beni Ğunm b. Afv kabilesinin Mescid-i Dirâr'ı yapmaktaki maksadı Müslümanlara zarar vermek, küfür ve nifakın yayılması ve müminlerin arasına ihtilaf salmaktı. Bu mescidin yapımında maksad Kuba ehli: “Bizim mescidin fazileti var, çünkü Rasûlullah (s.a.s.) burada namaz kılmıştır” dediklerinde, şu cevabı vermek idi: “O mescidin fazileti yoktur olsaydı bizim mescitte namaz kılmazdı, hâlbuki biz iman etmemişiz.” Ayetin işaret ettiği konu şudur ki, Allah rızasından başka maksadla ve riya için kurulan her mescit Dirâr mescidi gibidir.

⁴⁶² Baküvî, a.g.e., I. s. 386.

⁴⁶³ Buhârî, İlim, 34.

⁴⁶⁴ Tevbe, 9/107.

Hız. Ömer fethedilen topraklarda mescit inşa edilmesini emretti. Lâkin bir mescidin yapılması diğer mescit cemaatine zarar verirse bu caminin inşa edilmesi uygun değildir.

Bugün şehir ve köylerde yapılan mescitlerin çoğu ibadet için değil yalancılara ve sahtekar mollaların yalanlarını dinlemek için yapılmıştır. Âşûrâ günlerinde Ehl'i beytin musibeti bahanesiyle mescitlerde konuşulan yalanların, cahillerin işlediği pis amellerin ve vahşicesine seslerle feryat edip, o imamların pak ruhlarına eziyet ediyorlar. Bu düşünüldüğünde bu mescitlerin Mescid-i Dırâr'dan daha kötü hatta puthânelerden de daha kötü olduğu malum oluyor.⁴⁶⁵

Bu açıklamalardan Baküvî'nin müntesibi olduğu mezhebin cahil din adamlarını ve yanlış hareketlerini çekinmeden dile getirecek kadar objektif birisi olduğu ortaya çıkıyor. Baküvî Şifler'in cehalet yuvasına çevirdikleri mescitlerin haline acımaktadır.

2.2.8.3. İlme Hizmet ve Sahte Âlimlerden Kurtulmak

﴿إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ﴾

*Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) bir bir kaydetmişizdir.*⁴⁶⁶

Baküvî, Yâsin 36/12. âyetini şöyle tefsir etmiştir: Rehberlerin ve zenginlerin kendilerinden sonra hayırlı amel bırakmaları gerekiyor. Bu hayırlı amellerin de en faziletlisi ümmet çocuklarını cehaletten ilme yönlendirmektir. Zira âlimler ümmeti cehalet ve taassuptan kurtaran kitaplar yazması gerekir. Cehalete ve ayrılığa sebep olan kitapları ise yazmalı değiller. Ümmet arasında son 200 yıl içinde yazılan kitaplar tamamen yok edilmelidir ki, ihtilaf tohumları yok olsun ve ümmet cehaletten kurtulsun. Bu kitaplar ümmeti cehalete, ihtilafa ve küfre sürüklüyor.

Ramazan ayında veya muharrem ayında Kur'ân-ı Kerîm'le halkı hakka davet eden bir şahsı terkediyorlar. Buna mukabil, kendini mersiyeler okuyan biri olarak

⁴⁶⁵ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 543.

⁴⁶⁶ Yâsîn, 36/12.

tanıtın sahtekar ve yalancı maymunun etrafında toplanıyorlar. Onun dediklerini vahiy gibi kabul edip kendilerini cennette hurilerle beraber olduklarını hissediyorlar.

Zira bunlar Ehl-i beyti kullanarak, hürmetini bozmalarını kendilerine kazanç sayıyorlar. Habîs, sahtekâr ve pis boğazlardan çıkan fesatçı ilahiler ve ona aldananların gözünden çıkan bir damla yaş sebebiyle cenneti satın aldıklarını zannediyorlar. Ama şu âyeti unutuyorlar “karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür...”⁴⁶⁷

Dahası şu fesadçı grubun kökünü kazıyarak şu âyeti okumak lazım: “Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ’ya mahsustur.”⁴⁶⁸ Kuşkusuz şu aldanmış cemaatten de daha beter kendilerini Hanif dininin âlimleri adlandıran İslam düşmanlarıdır. Maalesef Allah Teâlâ ümmeti sahipsiz koyun sürüsü gibi yapmıştır. Bu sebeple de herkes onları parçalıyor.

Bugün İslam ümmetinin, özellikle bir grubun davranış ve amellerinin hepsi yalan üzere kuruludur. Hiçbir amelleri Kur’ân-ı Kerîm’e göre değildir. Bu meseleye beni kınamadan tarafsız bir nazar ile bakmanızı rica ediyorum. Bu cehaletin ortadan kalkması için zenginler de çaba harcamalı. İlmin yayılması için medreseler yaptırmalı ve talebeler okutmalılar.⁴⁶⁹

Baküvî ihtilafa sebep olan sahte kitap ve âlimleri temizlemek gerektiğini ifade eder. Dahası zenginlerin de yardımıyla yeni nesli doğru ilimle donatmak gereklidir. Aksi taktirde bu ümmetin dirilmesi ve zulümden kurtulması mümkün olmayacağını beyan eder.

2.2.8.4. İlimle Dünya ve Ahiret Saâdetine Kavuşmak

﴿فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾

*Gerçek hükümdar olan Allah Teâlâ yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’ân-ı Kerîm’i okumakta acele etme. "Rabbim! İlmimi arttır" de.*⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Bakara, 2/102.

⁴⁶⁸ En’âm, 6/45.

⁴⁶⁹ Baküvî, a.g.e., c. III. ss. 127-129.

⁴⁷⁰ Tâhâ, 20/114.

Baküvî Tâhâ 20/114. âyetini şöyle tefsir etmiştir: “Allah Teâlâ Elçisine (s.a.s.) ancak ilim için dua etmesini emrediyor. Nurlu Kitabı terk ederek uydurma rivayetlere uyup mezheplere ayrılan müslümanlara yazıklar olsun.

Bu sahte âlimler Hz. Mehdî hakkında kitaplar yazarak uydurma sözleri yaymaktalar. Bu uydurmalarından biri şöyledir: Biri doğuda, biri de batıda iki şehir var, birinin adı Cablika, o birinin adı Cablisadır, o şehirlerde Mehdîye tâbi olanlar ve onun evlatları var. Her zaman Mehdî onların arasına giderek onlara nasihat ve vaaz etmektedir. Bu şehirlerin nerede yer aldığını sorduğumuzda. Diyorlar ki: Hâşâ sen Allah Teâlâ’nın kudretine şüphe mi ediyorsun? Allah Teâlâ Mehdî’yi nasıl gizlediyse o şehirleri de gizlemiştir.

Diğer bir iddialarını şöyle dile getiriyorlar: Mehdî’den önce deccal gelecektir. Deccalın bir eşeği olacak ve ona binecektir. Bu eşek de şu anda Mazenderan ormanında deccalın gelmesini beklemektedir. Eşeğin uzunluğu da 30 fersahtır. Böyle cahil Müslümanlardan ne beklenir ki? Bunları dinleyen halk ta avam ve cahil insanlardır.⁴⁷¹

Şîî akidesinde İmam Mehdi’nin kayıp olduğuna inanılmaktadır. Bir zaman gelecek zuhur edecektir. Bu konuda batıl üzere herkes olan şüphe eder. Mehdinin kayıp olmasının hikmetlerini Allah Teâlâ’nın Hızır’a verdiği işlerin zamanı geldiğinde hikmetini ortaya çıkardığı gibi, ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Onun kayıp olması Allah Teâlâ’nın sırrı ve izniyledir. Onu kayıp olmasındaki hikmetler şu an belli değildir.⁴⁷²

Şîîler’de rec’at akide konusudur. Rec’at, Şîî kollarından bazısına göre İmamın öldüğünden veya gayb olmasından sonra zuhur etmesidir. İmamiyye kolunun akidesinde ise rec’at: İmamların kıyamet kopmadan önce, düşmanlarıyla birlikte dünyaya gelmeleridir. Rec’at fikrini ilk dile getiren ise Abdullah b. Sebe’dir.⁴⁷³

Ehl-i sünnet, Mu’tezile ve Zeydiyye âlimlerine göre Rec’at’ın sahih İslam akidesinde yeri yoktur. Şîî kelam ve tefsir âlimlerine göre ise bu sahih akidedir ve bu

⁴⁷¹ Baküvî, **a.g.e.**, c. II. ss.316-317.

⁴⁷² ez-Zencanî, **a.g.e.**, c. I, ss. 239-340.

⁴⁷³ Üzüm, İlyas, “Rec’at”. **DİA**, c. 34, s. 504.

konuyu âyetlerle delillendirmişler. Ayrıca Ehl-i beyt âlimlerine isnat edilen iki yüzden fazla hadis mevcuttur.⁴⁷⁴

Baküvî âyette Mehdîn'in rec'at meselesinden bahsetse de bu konuda olan görüşlerini burada ve tefsirinin diğer yerlerinde açıklamamaktadır. Sadece bazı yerlerde imam olmadan Kur'ân-ı Kerîm anlaşılmasın diyenleri kınamaktadır.⁴⁷⁵ Müellif ilmi savunurken Şifler'de olan yanlışları eleştirmiştir. İlmî ümmet arasında kalmamasından, hurafelerin yayılmasından ve din adına cahil mollaların, imamların ahkâm kesmesinden son derece endişeli olduğunu ve bu durumun tehlikeli olduğunu belirtmiştir.

2.2. 9. Kesfü'l-Hakayik'te Sahte Seyitler Eleştirisi

2.2.9.1. Yalanla Ümmete Yük Olmak

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾

*Ey iman edenler! Allah Teâlâ'nın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah Teâlâ'nın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah Teâlâ haddi aşanları sevmez.*⁴⁷⁶

Müellif Mâide 4/87. âyetini tefsir ederken Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbîleri kıyametle korkuttuğunu açıklıyor. Bu sebeple sahâbî ise dünyadan el etek çekme kararı alıyorlar. Bunu duyan Allah Resûlü (s.a.s.) onları toplayarak şöyle buyurur: “Ben terk-i dünya olmaya emrolunmadım, ben hem oruç tutar, hem iftar ederim, et ve yağ yer, bayanlarla da birlikte olurum. İslam'da ruhbanlık yoktur, sizin de bana tâbi olmanız gerekir.”⁴⁷⁷ Bu sebeple bu âyet nâzil oldu. “Allah Teâlâ'nın helal ettiği şeylerde haddi aşıp, haram olanlara geçmeyin. Allah Teâlâ helali terkedip harama yönelenleri sevmez.” İslam'da terk-i dünya olmak haramdır.⁴⁷⁸

Kuşkusuz ümmet Allah Resûlü'nün (s.a.s.) hikmetli amellerine bakmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) dünya ve âhiret için birlikte çalışmayı emrediyor. Ümmetinin dilencilik yaparak milletler arasında yüzü kara olmasını istemiyor.

⁴⁷⁴ Öztürk, Mustafa, **Tefsîrde Ehl-i Sünnet ve Şiâ Polemikleri**. Ankara Okulu Yay., Ankara, s. 97.

⁴⁷⁵ Baküvî, **a.g.e.**, c. III. ss. 394-395.

⁴⁷⁶ Mâide, 5/87.

⁴⁷⁷ Buhâri, Nikâh, 1.

⁴⁷⁸ Baküvî, **a.g.e.**, c. I. s. 341.

Biz İslam ümmeti ise kendimizi dünyada yüzü kara çıkarmışız. Özellikle kendilerini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnat ederek kendilerini onun evladı (seyit) sayanlar böyle yapmaktadır. Ama dilenmeyi kendilerine şiar ederek, ganimetten olan humusün⁴⁷⁹ kendilerine verilmesini teklif ederek utanca sebep olan davranışlar yapıyorlar. Peki, şariat sahibi buna razı olur mu? Böyle şahısları kendine evlat ya da ümmet olarak kabul eder mi? Kesinlikler etmez.⁴⁸⁰

Baküvî Ehl-i beyt'e olan saygısını ona saygısızlık edenlere itiraz ederek göstermiştir. Helal kazancı terkederek Seyit isminden yararlanıp insanlara yük olmayı doğru bulmamıştır. Zira günümüzde bu olaylara çok rastlanmaktadır.

İster helali haram kılarak haddi aşmak isterse de Baküvî'nin tefsir ettiği gibi haramı helal ederek haddi aşmak caiz değildir. Hele bunu Ehl-i beyt adına yapmak daha büyük bir günahdır. Seyit Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetle amel eden ve imamların yolundan giden kimsedir. Şüpheye sebebiyet veren unsurlardan biri de bu insanların para toplamak için her yola başvurmasıdır.

2.2.9.3. Ehl-i Beyt'i Geçim Kaynağı Yapmak

Şîî ve Sünnî akidesinde Ehl-i beyt'e dair görüşlere bakalım: Şîîler'e göre Ahzab 33/33 ayetinde geçen "tathîr" kelimesi, Ehl-i beyt'in günah işlememesine ve masum olduğuna delildir. Ehl-i beyt diğer müminlerden farklıdır. Zira müminler günah işlerler, Ehl-i beyt ise günah işlemmez. Allah Teâlâ onları her türlü akide ve amel eksikliğinden korumuş ve hakkı ve gerçeği onlara göstermiştir. Hz. Ali de diğer onbir imam da tüm peygamberlere verilen ilimleri bilmekteler. Lakin Ehl-i sünnet'e göre ise Ehl-i beyt Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nesebinden gelmek üzere bir şerefe malikler. Aynı zamanda onlar hata ve günah işlemekten masum değildirler. İsmet sıfatı sadece peygamberlere mahsustur.⁴⁸¹

﴿فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْنَاكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأَمْرٌ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾

⁴⁷⁹ Humus: Şîî fıkında daru'l-harpeden alınan ganimetten, maden ürünlerinden, deniz ürünlerinden ve geçim fazlası ticaret kazancından verilen zekattır. Geniş bilgi için bkz. et-Tusî, **el-Mebsut fi Fîkhi'l-İmâmiyye**, c. I, ss. 236-237.

⁴⁸⁰ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, s. 341.

⁴⁸¹ Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt", **DİA**, c. 10, s. 499.

*Eğer yüz çeviriyorsanız, sizden zaten hiçbir ücret istemedim. Benim ücretim, ancak Allah Teâlâ'ya aittir. Bana müslümanlardan olmam emredildi.*⁴⁸²

Baküvî ayeti şöyle tefsir etmiştir: Nuh'un (a.s.) dilinden Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Bende nefret edip uzaklaşacağınız bir şey yok ve malınızda da gözüm yoktur. Tavsiyeler için sizden bir ecir ve mükafat da istemiyorum. Peki neden benden yüz çeviriyorsunuz?"⁴⁸³

Kuşkusuz İslam ulemasının halkın gözünden düşmemizin sebebi, davet karşılığında onlardan bir karşılık almasıdır. İbadethaneler zahirde mescit aslında ise alış veriş mekânı haline gelmiştir. Ramazan ayı geldiğinde halkı camiye davet ederiz ama bu sene nasıl karlı çıkabiliriz diye düşünürüz.⁴⁸⁴

Din adamları gözü tok olmalı, peynir ekmeğe razı olmalıdır. Eğer siz bu kötü amelleri terkederseniz, halk da Allah Teâlâ'ya, Peygamber'ine ve onun Ehl-İ beyt'ine iftira eden yalancı bir meddahı minbere çıkararak onun etrafında toplanmaz. Onlar da bin bir hile ile halkı aldatmaz ve Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ve Hz. Hüseyin'in şehâdetine hakaret ederek bunu kendine geçim kaynağı etmezler. Zulme maruz kalan Hz. Hüseyin ve Ehl'i beyt'e ağlamak yerine, gerek bu yalancıların Ehl'i beyt'e ettikleri zulümlere ağlamalıyız.

Ne zamana kadar lotular⁴⁸⁵ müslümanların minberlerine çıkarak Allah Teâlâ'nın cennetini kendi bahçesiymiş gibi ucuz fiyata satacaklar? Dahası mersiye okuyanlara itiraz edenleri de tekfir ediyorlar.⁴⁸⁶

Baküvî'nin eleştirdiği konulara Şîî âlimleri davet etmiştir. Onlara göre, imamın mezar toprağı her hastalığa şifa ve her belanın koruyucusudur. Allah Teâlâ dilerse bir toprağa ruhları diriltmek için değer verebilir. Günümüzde hastane ve eczanelerin kapılarını kapatalım. İmamın türbesi her şeye yeter.⁴⁸⁷ Dahası Allah Teâlâ, imam Hüseyin'in şehadetinin yerine, imamları onun neslinden getirmek,

⁴⁸² Yunus, 10/72.

⁴⁸³ Baküvî, **a.g.e.**, c. II. s. 40.

⁴⁸⁴ Müellif bu kısımda kardeşlere seslenerek şöyle der: "ey benim din kardeşlerim bu sözler hatrınıza dokunmasın. Bende sizinle bu derde ortağım. Allah Teâlâ'dan bu amelin terki için yardım istiyorum."

⁴⁸⁵ Kabadayı demektir. Cahil ve kolu zorba işini her vasıta ile hayata geçiren adam.

⁴⁸⁶ Baküvî, **a.g.e.**, c. II. s. 348.

⁴⁸⁷ Humeynî, **a.g.e.**, ss. 60-62.

türbesini şifa kaynağı kılmak ve kabrini de duaların icabet edildiği yer kılmakla ödüllendirmiştir.⁴⁸⁸

Şifler'in ifade ettiği daha bir görüş de şudur: Kerbela Kabe'den daha değerlidir ve Kerbela'yı ziyaret etmek sadece hacdan faziletli değil amellerin en faziletlisidir. Bu grup vehimleri ve hayalleriyle delilsiz kabirleri ziyaret etmeyi en değerli amellerden saymışlardır.⁴⁸⁹

Baküvî ise tüm bu görüşleri eleştirmiş ve kazanç yeri olan bu düşünce ve eylemlerin yasaklanması gerektiğini beyan etmiştir. Konuyla ilgili müfessirin açıklamalarında bu görüşleri net göre biliriz.

Baküvî bir hatırasını şöyle anlatır: Gençliğimde, Muharrem ayında bir camiye gittim. Daha önce uyuşturucu kullanmış olan, yalancı biri gelip minbere çıktı. Mersiye okuyup, ağladı, üst başını yırttı ve araba lastiği büyüklüğündeki seyitlik sarığını alıp yere çırptı ve halk arasında sesini yükseltti. Birkaç kişi bayıldı ve götürdüler. Ama Hz. İmam Hüseyin'in, o dindar ve baş kölesinin kendi gözünden bir damla da yaş akmadı. Sonra şöyle demeye başladı: “Bakalım İmam'ı kendinizden nasıl razı edeceksiniz? Asıl Şifler sizsiniz.” Herkes kendi imkânından da fazla olanı ona vermeye başladı. Minberde olan cahil, pulun miktarını görüp, ferahlandı ve şöyle dedi: “Hastalandım bana bir nargile getirin.” Bir taraftan halkın ölülerine dua ediyor, onları cennete gönderiyor, diğer taraftan da nargileyi horultuyla içiyordu. İslam mabetlerinde bu gibi ameller yapılır mı? Âlimlerin sözlerinin tesirsizliğinin sebebi yaptıklarının karşılığında karşılık almalarıdır. Ey kardeşlerim, ey ulema, gelin bu işlerden vaz geçip halis bir şekilde tevbe edelim.⁴⁹⁰

Camilerde mersiye okumak kendimize ve Ehl'i beyt'e en büyük zulümdür. Cahiller camilerde mersiye dinlemenin onları günahlardan arındırdığını düşünüyorlar. Bu ise en büyük cehalettir. Pak ve temiz olmak, sahih bir şekilde namaz kılmakla, zulüm etmemekle, haram yememekle, zâlime yardım etmemekle ve şeytanlık etmemekle mümkündür.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ ez-Zencanî, a.g.e., c. I, s. 157.

⁴⁸⁹ el-Gifarî, *Usuli Mezhebi's-Şiâti'l-İmamiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, c. I, ss. 362-363.

⁴⁹⁰ Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 40-41.

⁴⁹¹ a.g.e., c. II, s. 348.

Müfessir Ehl-i beyt'e saygısızlığın karşısını almaya davet etmektedir. Din tacirlerinde hep birlikte dur demeğin vakti geldiğini ifade etmiştir. Camilerde yapılan bu yanlışları düzeltmedikçe hakiki İslam'ın yayılmayacağını beyan etmiştir.

İbn Kesir ilgili ayetin tefsirini şöyle yapar: eğer siz yalanlar ve taatten yüz çevirirseniz kendiniz bilirsiniz. Ben sizden tebliğ karşılığında bir ücret talep etmedim. Siz kendi şeriatlerinizi ve mezheplerinizi ayra bilirsiniz. Ben ise sadece müslüman olmaya emrolundum.⁴⁹²

Seyid Kutub tefsirinde, Yunus 10/72. ayetinin tefsirinde Baküvî gibi tebliğin esaslarından bahsetmiştir. Zira tebliğ ve insanları doğru yola iletme karşılığında ücret istemenin uygun olmayacağını ve peygamberlerin de böyle yaptığını vurgulamıştır. Yüz çevirenlerin gerisin geriye dönmeleriyle davetçilerin ecirlerinden bir şey eksilmemiştir. Davete icabet etmeyenleri ise kendi başına bırakmışlar. İnkâr edenler sadece helak olmuş ve az sayıdaki iman edenler de kurtuluşa ermiş ve nesilleri devam etmiştir.⁴⁹³

Tabersî tefsirinde Allah Teâlâ'nın dinini tebliğ için peygamberlerin herhangi bir ücret talep etmediğini beyan eder. Ücret talep edilmediği için bu davet ağır gelmemiş ve onların yüz çevirmesi peygambere zarar vermemiştir. Bundan asıl yüz çevirenler zarar görmüştür. Peygamberlerin ecri Allah Teâlâ'ya aittir O, ecir verenlerin en hayırlısıdır.⁴⁹⁴

Tüm müfessirler tebliğ karşısında bir ücret alınmayacağını beyan etmiştir. Baküvî'nin de beyan ettiği gibi tebliğ Allah için yapılırsa faydası olur. Bundan yüz çevirenlerin de tebliğçiye bir zararı olmaz.

Birtakım Şîfler mukaddes saydıkları imamların ve Ehl'i beyt'in şehadet ve vefat tarihlerinin, üç, yedi, kırk, elli ikinci günlerinde ve yıl dönümünde merâsimler yapmaktalar. Bu merâsimler mersiyehanlara rızık kapısı demektir. Baküvî bu gibi konularda Şîf âlimleriyle aynı görüşte değildir. O, halkı uyandırmaya çalışmış, ve yalancı din âlimlerini ve mersiyehanları uyarmıştır. Ümmeti şuurlu davranmaya çağırmasıyla dini yaşamaya çalıştığını görüyoruz.

⁴⁹² İbn Kesir, a.g.e., c. VII, s. 381.

⁴⁹³ Seyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, c. III, ss. 1811-1812.

⁴⁹⁴ Tabersî, a.g.e., c. V, s. 187.

2.2.10. Keşfü'l-Hakayik'te Kur'ân Âyetlerinin Tahrifi Meselesi

Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Teâlâ tarafından vahiy edildiği ve onun dışında hiç kimsenin Kur'ân-ı Kerîm'e müdahale edemeyeceğini Kur'ân-ı Kerîm anlatmaktadır.⁴⁹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in korunmasına Allah Teâlâ kefildir. Bu konuda ümmet icma etmiştir. Tüm bu âyetler devre dışı bırakılarak, İslam tarihinde kendi düşünce ve akidelerini desteklemek için Kur'ân-ı Kerîm'e müdahale edilmek istendiğini ve edildiğini iddia edenler olmuştur. Bunlar dinde kusur bulmak isteyen, din düşmanlarıdır.⁴⁹⁶

Zira Kur'ân-ı Kerîm'deki ayet onun korunduğunu delildir. Ayet şöyledir:

﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلًا مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾

*Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah Teâlâ tarafından indirilmiştir.*⁴⁹⁷

Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Teâlâ'nın koruması altında olup tahrif edilemeyeceği konusunda şu ayete dayanarak icma etmişlerdir. Kuşkusuz kim Kur'ân tahrif edilmiştir derse, o kible ehlinde değildir.⁴⁹⁸

Bir başka Kur'ân tarifi de şöyledir: Okuduğumuz bu Kur'ân Allah Teâlâ'nın kitabıdır. İnsanlar onu sesiyle okur, mürekkebiyle yazarlar. İki kapak arasında olan ise Allah Teâlâ'nın kelamı olup mahluk değildir.⁴⁹⁹ Kur'ân Allah kelamıdır, Ondandır gelmiştir ve Ona da dönecektir. Onu, konuşan ve kendi katından indiren Allah Teâlâ'dır ve ahir zamanda Mushaf ve sadırlardan ona yürüyecektir.⁵⁰⁰

2.2.10.1. Kur'ân'ın Cemi ve Mushaf Haline Getirilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in cemi ve Mushaf haline getirilmesi râşit halifeler zamanında olmuştur. Cem hadisesi de o zamanda baş veren hafızların ölümü ve yanlış okumalar gibi belli sebeplerden ortaya çıkmıştır. Şîa camiasının ekseriyetinde

⁴⁹⁵ Hicr, 15/9.

⁴⁹⁶ el-Gifarî, *Meseletü't-Takrib Beyne Ehli's-Sünneti ve eş-Şiâti*, c. I, s. 177.

⁴⁹⁷ Fussilat 41/42.

⁴⁹⁸ el-Gifarî, *Usulu Mezhebi's-Şiâti'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye*, c. I, s. 200.

⁴⁹⁹ İbn Teymiyye, el-İmâm el-Allâme Takiyyüddin, (ö.728/1328), *Mecmûa'tü'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, Tahriç, Âmir el-Cezzar ve Enver el-Bâz, 3. Baskı, Daru'l-Vefa Yay., 2005, c. XII, ss. 163-164.

⁵⁰⁰ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III, s. 111-112.

Kur'ân-ı Kerîm'i cem ederken Ehl-i beyt'e ait bazı sure ve ayetlerin çıkarıldığı inancı hâkimse de Ehl'i sünnet âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'in indiğindeki orijinal hali korunarak cem edildiğinde icması vardır. Konuyla ilgili görüşleri değerlendirelim:

İbn Teymiyye diyor ki, Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ'dan indiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yazdırılan, ezberletilen, hiçbir harfi bile değişmeyen, kısaca nasıl nazil olduysa günümüze o şekliyle ulaşan ilahi bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yazdırılıp ezberletilmesinde İslam âleminin ittifakı vardır.⁵⁰¹ İbn Teymiyye'nin beyan ettiği görüş Ehl-i sünnet tarafından ve bazı Şîî âlimlerinin ortak görüşüdür. Ama bu görüşün yanlış olduğunu söyleyen Şîî âlimleri de az değildir.

Bu âlimlerin görüşlerini zikredelim: Şîa âlimi olan Humeynî'nin beyanına göre halifeler tarafından Hz. Ali'ye (r.a.) ait Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleri çıkarılmıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de ihtilaf çıkması korkusuyla Hz. Ali'nin (r.a.) hilafetine delalet eden ayetleri Kur'ân-ı Kerîm'e yazmadığı iddiaları vardır.⁵⁰²

Şîa âlimi Lamirdî ise şöyle demiştir: Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) bir münadi göndererek kimde Kur'ân-ı Kerîm varsa cem etmek için davet ettiğini beyan etmişler. Bu olayın Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) hilesi ve Hz. Ali'nin (r.a.) yazdığı Kur'ân-ı Kerîm'in kabul etmemesinin delili olduğunu ifade etmişler. Zira Hz. Ali'nin (r.a.) Kur'ân-ı Kerîm'inde kendilerini rezil edecek şeylerin varlığını iddia etmişler.⁵⁰³ Bu görüşler sadece iddia olduğu âşikardır. Çünkü asıl Mushaf nerde diye sorduğumuzda, onun beklenen Mehdi yanında olduğunu beyan ediyorlar. Bu akide de bu durumda isbat edilemez.

Şîî âlimi olmasına bakmayarak Baküvî bu konuda Şîîler gibi inanmamaktadır. O, Kur'ân-ı Kerîm'in tam ve eksiksiz olduğunu, elimizde olan Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ tarafından nasıl imişse o şekilde olduğunu beyan etmiştir.⁵⁰⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in cemi tam ve eksiksik olmuştur. Baküvî gibi bazı Şîa âlimleriyle birlikte Ehl'i sünnet âlimleri bu konuda müttefiklerdir. Her ne kadar Şîîler

⁵⁰¹ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, c. III, s. 10.

⁵⁰² Humeynî, **a.g.e.**, s. 176.

⁵⁰³ el-Lamirdî, Muhammed Zekeriyye, **Faslu'l-Hitap fî Tahriifi Kitabi Rabbi'l-Erbab**, 1. Baskı, Müessesetü Necmü'l-Eşref, Almanya, 2007, s. 106.

⁵⁰⁴ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, s. 252.

elimizde olan Kur'ân-ı Kerîm'in aslı olmadığını iddia etseler de şuan kendileri de mevcut Kur'ân-ı Kerîm'den yararlanmaktalar.

2.2.10.2. Şîa Âlimlerinin Farklı Mushaf İddiası

Şîiler'in Ali Mushafı hakkında farklı fikirler seslendirilmiştir. Şöyle ki; Bu Kur'ân nakıs ve tahrif edilmiştir. Tam Kur'ân Hz. Ali'nin yanındaydı, sonra ona İmamlar varis oldu. Bugün o Kur'ân muntazar Mehdi yanındadır. Bu rafizilerin dini esasları Kur'ân ve sünnete dayanmamaktadır. Onların bu iddiaları Kur'ân-ı Kerîm'e Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sahâbîye ve başta Hz. Ali'ye iftiradır. Böyle bir Kur'ân Hz. Ali'nin yanında ise onu niçin gizlemiştir? İddialarına göre Hz. Ali Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden öncekilere kınama olduğu için onu gizlemiştir.⁵⁰⁵

Dahası içerisinde ilk Kur'an'ın tahrif olduğu iftirasının olduğu Şîî eseri Selim b. Kays'ın eseridir.⁵⁰⁶ O'nun eseri eski ve yeni eserler arasında Selim b. Kays el-Hilali'nin kitabı Şîî kaynaklarının ilki sayılmaktadır.⁵⁰⁷

Selim b. Kays konuyu şöyle ifade etmiştir: Hz. Ömer, Hz. Muaviye'yi Hz. Ali'nin yanına gönderiyor. Bunun sebebi de Kur'ân-ı Kerîm'i cem etmesi için Hz. Ali'de olan Kur'ân-ı Kerîm'i almasıdır. Hz. Ali ise buna kızmış ve "Kur'ân-ı Kerîm'e ancak temiz olanlar dokunabilir" diyerek Muaviye'yi reddetmiştir.⁵⁰⁸

Dahası Selim b. Kays şunları da yazmıştır: Hz. Ömer ve Hz. Osman Kur'ân-ı Kerîm'i cemederken bir koyun geliyor ve Kur'ân yazılı sayfaları yiyiyor. Dolayısıyla bu sayfalar Kur'ân-ı Kerîm'e yazılmıyor. Zira Ahzap suresi, Bakara ile aynı idi. Nur suresi 260 ayetten ve hucurat ise 90 ayetten oluşuyordu. Sonuç olarak şu anki mushaftan saydığımız kısımlar kaybolmuştur. Bu mushafın tamamı ise Hz. Ali'nin yanında vardı.⁵⁰⁹

Yine Selim b. Kays'a göre Hz. Ali Talha'ya şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i tam olarak bana yazdırdı. Hz. Peygamber (s.a.s.) bana bin ilim kapısının anahtarını verdi ki, her kapı daha bin kapıya çıkıyor. Eğer ümmet bana

⁵⁰⁵ el-Gifarî, *Meseletü't-Takrib Beyne Ehli's-Sünneti ve eş-Şiâti*, c. I, ss. 178-179.

⁵⁰⁶ *a.g.e.*, c. I, s. 180.

⁵⁰⁷ İbn Nedim (ö. 379/990), *el-Fihrist li İbn'i Nedim*, Daru'l-Marife, Beyrut, Lübnan, ss. 307-308.

⁵⁰⁸ Selim b. Kays, *a.g.e.*, s. 349

⁵⁰⁹ *a.g.e.*, s. 210.

Hız. Peygamber vefat ettikten sonra itaat etseydi her taraftan üzerlerine nimetler akardı. Talha Hz. Ali'den bu Kur'ân-ı Kerîm'i istemiş, Hz. Ali ise bu Kur'ân-ı Kerîm'in kendi neslinden gelen Hasan, Hüseyin ve İmamlar'a verileceğini söylemişti.⁵¹⁰

Kur'an'da yanlışlıklar olduğu iddia edilen ayetlere örnek verelim:

﴿وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾

*Namazı kılanlar, zekatı verenler.*⁵¹¹

Hız. Aişeye bu ayette olan irab farklılığı sorulduğunda, “vahiyy katiplerinin Kur'ân-ı Kerîm'i yazarken yaptıkları yanlışlardır demiştir.” Bu da Kur'ânın hazırkı ayetleri doğru yazılmadığı anlamına gelir ki, bu doğru değildir.⁵¹²

Kummî'den tahrif edildiğini beyan eden ayetlere şunları örnek verebiliriz:⁵¹³

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فِي عَلِيٍّ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ

Ayetin aslı şöyledir:

﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ﴾

*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah Teâlâ seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah Teâlâ, kafirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.*⁵¹⁴

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا آلَ مُحَمَّدٍ حَقَّهُمْ لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا

Ayetin aslı şöyledir:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا آلَ مُحَمَّدٍ حَقَّهُمْ لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا﴾

⁵¹⁰ Selim b. Kays, **a.g.e.**, ss. 211-212

⁵¹¹ Nisa 4/162.

⁵¹² el-Lâmirdî, **a.g.e.**, s. 26.

⁵¹³ Mâlullah, Muhammed Ebu Abdirrahmân, **eş-Şîatü ve Tahrifu'l-Kur'ân**, Daru'l-Ve'yi'l-İslâmî Yay., Beyrut, Lübnan, 1982. s. 66.

⁵¹⁴ Maide 5/67.

*Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya) Allah Teâlâ onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir.*⁵¹⁵

Şîî âlimlerin ekseriyetinin konuyla ilgili görüşlerini beyan ettik. Bu iddialara bakılırsa şu an elimizdeki Kur'an nakısdır. Dolayısıyla bununla edilen ameller de makbül değil, onun üzerine kurulan akideler de nakısdır.

2.2.10.3. Konuyla İlgili Baküvînin Görüşü

﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلًا مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾

*Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah Teâlâ tarafından indirilmiştir.*⁵¹⁶

Baküvî bahsi geçen ayetin tefsirinde şunları söylemiştir: Onun ne evvel ne de sonuna batıl gelmemiştir. Ona hiçbir ilave ve eksiltme edemezler. Bu ve bunun gibi başka ayetler Kur'ân-ı Kerîm'de fazlalık ve eksikliğin olmadığına kuvvetli bir delildir. Elimizde olan Kur'ân-ı Kerîm'in ne bir harfi fazla, ne de bir harfi eksiktir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisi, şimdiki gibi onu cem ve tertip etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in artıp azalmasına inanmak onu inkar etmek ve İslam'ı yıkmak demektir. Dahası Onda artma ve eksilme olursa ilahi kelam olmaktan çıkar. İslam dininden bir grubun (Şîî) Kur'ân-ı Kerîm'in artıp eksilmesi hakkında konuştukları için onlara yazıklar olsun.⁵¹⁷ Tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm'in eksik kalmadığını beyan eden müellif bu akidede olan Şîîler'i de bizzat eleştirmiştir. Bu akidede olan insanları İslama zarar veren insanlar olarak nitelemiştir.

Şîa müfessirleri tahrif konusunda farklı görüşler bildirmişler. Sadiki Kur'ân-ı Kerîm'e her ne kadar insanlar ve cinler onu bozmaya çalışsada ona bir zarar gelmez demiştir. Bu tüm zamanlarda böyedir. Kur'ân-ı Kerîm'den önceki semavi kitaplar Kur'ân-ı Kerîm'e bir batıl getiremezler. İnsan Kur'ân'a bir eksiltme ve artırma yapamaz.⁵¹⁸

⁵¹⁵ Nisa 4/168.

⁵¹⁶ Fussilet, 41/42.

⁵¹⁷ Baküvî, a.g.e., c. III, s. 252.

⁵¹⁸ es-Sadiki, eş-Şeyh Muhammed, *el-Furkân fî Tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, I-XXX, 2. Baskı, Matbaatü Ümeysar Yay., Kum, 1985, c. XXVI, ss. 89-92

Kummî ise tefsirinde Kur'ân'da bazı değişiklikler meydana geldiğini beyan etmiştir. Bunlardan biri Furkan 24/74. ayetindedir.

﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾

*Onlar, "Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah Teâlâ'ya karşı gelmekten sakınanlara önder eyle" diyenlerdir.*⁵¹⁹

Kummî'ye göre ayette geçen, "وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا" ifdesi aslında

"وَاجْعَلْ لَنَا مِنَ الْمُتَّقِينَ إِمَامًا" şeklinde olmalıdır.

Kummî'ye göre Nisa suresinde yer alan şu ayette tahrif edilmiştir:

Ayet aslı şöyledir:

﴿لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾

*Fakat Allah Teâlâ sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik eder. Şahit olarak Allah Teâlâ yeter.*⁵²⁰

﴿لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ فِي عَلِيٍّ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾

Ayette Ali kelimesi eksik yazılmıştır.⁵²¹

2.2.11. Keşfü'l-Hakayik'te Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Tebliği

﴿قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرْكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَتَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴾

*De ki: "Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Allah Teâlâ benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur'ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu. Gerçekten siz mi Allah Teâlâ ile beraber başka ilahlar olduğuna şahitlik ediyorsunuz?" De ki: "Ben şahitlik etmem. O, ancak tek bir ilahtır ve şüphesiz ben sizin Allah Teâlâ'ya ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."*⁵²²

⁵¹⁹ Furkan 25/74.

⁵²⁰ Nisa 4/166.

⁵²¹ Kummî, Ali b. İbrahim, **Tefsîru'l-Kummî**, I-II, Tashih, Seyid Tayyip Cezayiri, 2. Baskı, Müessesetü Dari'l-Kitab Yay., Kum, 1968, c. I, s. 10.

⁵²² En'âm, 6/19.

Baküvî ayeti şöyle tefsir etmiştir: Müşrikler Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şahit ve mûcize istemişler. O, ise Kur'ân-ı Kerîm'in mûcize olduğunu beyân etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Teâlâ tarafından O'na indirildiğini açıklamıştır. Kuşkusuz Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah Teâlâ'dan geldi ve tebliğ vazifesini eksiksiz yerine getirerek O'na döndü. Kur'ân-ı Kerîm kıyamete kadar hidayet kaynağı olarak yeter.⁵²³

Baküvî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i eksiksiz tebliğ ettiğini, Kur'ân'ın ne fazla ne de eksik olduğunu beyân etmiştir.

Şiîler'in Kur'ân-ı Kerîm'i yarım bırakıldığına dair tutarsız iddialarını Mâide sûresinin aşağıdaki ayetiyle reddedebiliriz:

﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾

*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.*⁵²⁴

Şiîler'in bu fikri “Bugün sizin dininizi tamamladım...” âyetine zıttır. Dolayısıyla Allah dini ve Kur'ân'ı kemala erdirmiş Peygamber de onu olduğu gibi tebliğ etmiştir. Elimizde olan bu Kur'ân da Allah'tan inen Mushaf'tır.

Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'de tahrif olduğunu ve Hz. Peygamber'in onu eksik bıraktığını iddia edenler varsa da Şiîler'den Zencanî, akide kitabında şunları kaydetmiştir: Kur'ân Allah Teâlâ'dan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) indiği gibi tebliğ edilmiş, tahrif ve değiştirilmeden günümüze kadar gelmiştir. Bugün elimize alıp okuduğumuz Kur'ân Hz. Peygamber'e (s.a.s.) indirilmiş Kur'ân-ı Kerîm'in tâ kendisidir. Bunun aksini iddia edenler yalancı, tahrifci, azgın ve hidayetten uzak kimselerdir.⁵²⁵

Tahavi akidesinde de konu şöyle özetlenmiştir: Kur'ân-ı Kerîm'e iman etmek, içindekilere tabi olmak Allah Teâlâ'nın emridir. Kur'ân Allah Teâlâ'dan gelen hak, hidayet, beyan, şifa ve nurdur. Kur'ân-ı Kerîm'i Allah Teâlâ Hz.

⁵²³ Baküvî, a.g.e., c. I. s. 362.

⁵²⁴ Mâide, 5/3.

⁵²⁵ ez-Zencanî, a.g.e., c. I, s. 49.

Peygamber'e (s.a.s.) vahiy yoluyla indirmiştir. Kur'ân hiçbir şekilde tahrif edilmemiş ve ona batıl girmemiştir.⁵²⁶

Sonuçta elimizdeki Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bıraktığı gibi günümüze gelmiş, bundan sonra da hiç kimse onun bir harfini bile değiştiremez.⁵²⁷ Eğer elimizdeki Kur'ân asıl Kur'ân değilse peki iddia sahiplerinin akidesi neye esasen kurulmuştur acaba? Kur'ân Allah tarafından korunmuş ve indiği gibi Mushaf'a yazılmıştır. Kim bundan başka açıklama yaparsa o batıldır.

2.2.12. Baküvî'ye Göre Şiîler'in Âyetlerin Hükümünü Değiştirmesi

2.2.12.1. Cuma Âyeti

Baküvî Şîa âlimlerin cuma kılınmasını kınayarak, onların âyeti tahrif ettiğini söylemiştir. Allah Teâlâ âyette cuma namazını şartsız bize vacip kılmıştır. Ama Şîf âlimlerinden bazıları cumanın vacip olması için gaib imamın bizzat hazır olması şartını öne sürmüşler. Dahası İmam gaib olduğu devirlerde bu namazı kılmanın haram olduğu hükümünü vermiştir.⁵²⁸ Baküvî cuma namazının farz olmasını gaib imamın hazır olmasına bağlamamıştır. Gerekçesi de ayette böyle bir şartın olmamasıdır. Şîf fakihler ise gaib imamın olması şartını getirmişler.

Şöyle ki; Şîf fikhına göre cuma namazı, camiye iki fersah yakınında olan herkese farzdır. Cuma günü, cuma namazı kılmak çocuk, yaşlı, misafir, mecnun, köle, hasta, kör ve kadına farz değildir.⁵²⁹

Dahası adil imam veya onun tayin ettiği imam olmadan cuma namazı kılınmaz. Adil imam olmazsa öğle namazının dört rekati kılınır. İmam gayipta olduğu zaman cuma haram olur mu veya müçtehit ve müminlere imamlar cuma imamı olmak için izin vermiş midir? Sorularına şöyle cevap verilmiştir. İmam yerine birisini tayin etmesi şarttır. Tüm müminler bunu yapamaz. Halifeler zamanında da

⁵²⁶ Ebu'l-İzz, **a.g.e.**, c. II, ss. 425-426.

⁵²⁷ **a.g.e.**, c. II, ss. 162. (Hicr, 15/9 Tefsîri).

⁵²⁸ el-Muntazari, **a.g.e.**, s. 49.

⁵²⁹ Kuleynî, Siqatü'l-İslam Ebi Cafer Muhammet b. Ya'kub b. İshak er-Râzî (ö.329/941), **Usûlü'l-Kâfi**, I-VIII, Talik ve Tashih, Ali Ekber el-Ğifari, 5. Baskı, Çaphaney-i Haydarî Yay., Tahran, 1968 c. III, ss. 419-421.

böyle olmuştur. Cuma namazı imamla kılınırsa iki rekat olarak kılınır. İmam olmazsa ikişer ikişer dört rekat kılınır.⁵³⁰

İmam gaybet döneminde cuma namazının haram olduğunu ve cuma kıldırmanın izinsiz olamayacağını savunanlar vardır. Bu izinin yalnız fukahaya ait olduğunu savunanlar yanında tüm müslümanların izin konusunda yetkili olduğunu ifade eden âlimler de vardır.⁵³¹

Cuma namazı konusunda Şifler’de de farklı görüşler vardır. Baküvî ise cumanın şartsız vacip olduğunu savunmuştur.

2.3. *Keşfü’l-Hakayik’in Sünnî Âleminde Genel Kabul Görmeyen Yönleri*

2.3.1. Mut’a Nikahı

2.3.1.1. Mut’aya Delil Olarak Gösterilen Ayetlerin Tefsiri

Mut’a konusunda Şifler’in en çok delil getirdikleri ayet Nisa 4/24. ayetidir. Tabâtabâî bu ayetin tefsirinde şöyle der: “*Mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz*”den maksad mut’a nikahıdır.⁵³²

Sebzuârî’ye göre ayetten maksat şudur: Bu ayet mut’a hakkındadır. Yani “*ne zaman onlarla geçici akit yaparsanız ücretlerini verin*” şeklinde ayeti anlamamız gerekli. Şeriatta mut’aya izin verilmiş ve yasaklanmamıştır. Mut’ayı sadece Ömer kendi nefsinden yasaklamıştır.”⁵³³

Baküvî ise mutaya atfedilen ayeti şöyle tefsir etmiştir:

﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾⁵³⁴

Baküvî ise bu ayetin tefsirinde mut’adan bahsetmemektedir. “*Bir de evli olan bayanlar size haramdır. Ancak müşriklerle cihat ettiğinizde, esir edip sahip*

⁵³⁰ el-Muntazari, eş-Şeyh Hüseyin Ali, *el-Bedru’z-Zâhid fi Salâti’l-Cuma’ti ve’l-Musâfir*, 3. Baskı, Negin Yay., Kum, 1996, s. 36-40; el-Hillî, eş-Şeyhu’l-Celîl Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. İdrîs el-Mecellî (ö.598/1202), *Mevsûatü İbn İdrîs el-Hillî Kitâbü’s-Serâir el-Hâvî li Tahrîri’l-Fetâvâ*, I-XIV, Tahkik, Muhammed Mehdi b. Hasan el-Musavi el-Horasani, 1. Baskı, Matbaatü Nigariş Yay., Kum, 1967, c. I, s. 423.

⁵³¹ el-Muntazari, *a.g.e.*, s. 49.

⁵³² Tabâtabâî, *a.g.e.*, c. IV, s. 279.

⁵³³ Sebzuârî, *a.g.e.*, s. 87.

⁵³⁴ Nisa, 4/24.

olduğunuz evli bayanlar istisnadır. O bayanlar size helaldır. Haram kadınlar Allah Teâlâ'nın hükmüdür, hiç bir zaman değişmez, daim haramdır. Ama bu bayanlardan başkası size helaldır. Allah Teâlâ, sizin iffetli olup, zinakar olmayarak, helal bayanları bulup, onlara malınızdan mehir vermenizi istemektedir."⁵³⁵

﴿فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً﴾

Baküvî mut'aya yorumlanan ayetin bu kısmını şöyle açıklamıştır: Evlendikten sonra lezzet aldığınız bayanların mehirlerini verin. Çünkü mehir istimta'mın karşılığıdır. Mehri vermek vaciptir. Sizler bir meblağda mehri tayin ettikten sonra değiştirmenizde günah yoktur. Allah Teâlâ kullarının hallerinden haberdardır ve onlara hikmetle davranır.⁵³⁶

Baküvî ayette geçen ve Şiîler tarafından mut'aya ait edilen kısmı mehir olarak tefsir etmiştir. Yani ayetten maksad evliliktir mut'a değildir. Müellif burada mut'a konusundan bahsetmese de Müminun 23/5-7. ayetlerinin tefsirinde mut'ayı meşru görmektedir.⁵³⁷

Şîa fıkhında mut'a nikahında icap, kabul ve mehir şarttır. İcap lafızları şunlardır: Nikahladım, mut'a yaptım ve evlendim. Muayyen vakti de zikretmek gerekir. Mehir ve zaman zikredilmezse batıl olur. Zinakar ve bakireyle mut'a yapmak ise babasının izni olmadan mekruhtur.⁵³⁸

Ehl-i sünnet'te ise nikah kadından yararlanma mülkiyeti veren akittir. Yani erkeğin şeri mani olmadan kadından yararlanmaya imkan veren helallik durumudur. Nikahın erkanıysa Hanefiler'e göre icap kabul, Şafîiler'e göre icap kabul, şahitler ve nikah siğası, Hanbeliler'e göre, çift, icap ve kabul, Malikiler'e göre ise veli, çift ve nikah siğadır.⁵³⁹

Dahası Ehl-i sünnet'e göre yasaklanmış nikahlardan biri de mut'a nikahıdır. Mut'a nikâhı cahiliye nikahlarından olup, İslam'ın evvelinde mübah idi sonradan ise Hz. Ali'nin hadisiyle haram kılındı: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Hayber savaşı sırasında

⁵³⁵ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 224.

⁵³⁶ a.g.e., c. I, s. 224.

⁵³⁷ a.g.e., c. II, ss. 370-372.

⁵³⁸ el-Hillî, a.g.e., s. 189.

⁵³⁹ el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, c. XXI, s. 233.

mut'a nikahını ve evcil eşek eti yemeyi yasakladı.”⁵⁴⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.) mut'a nikâhını veda haccı sırasında mübah kılmıştı sonra ebediyen haram kıldı. İmam Şafî diyor ki; “Mut'a nikahı dışında önce haram, sonra helal, sonra da haram kılınan başka bir şey bilmiyorum.”⁵⁴¹

Sonuçta Baküvî ayetin tefsirinde mut'adan bahsetmemişse de Şîiler bu ayetten kasdolunanın mut'a olduğunu beyan etmişler. Şîiler'e göre mut'a helal sayılsa da Ehl-i sünnet mezhepleri mut'aya cevaz vermemişler.

2.3.1.2. Ehl-i Kitap'la Mut'a Nikahı

Baküvî Şîi âlimlere Ehl-i kitap'la mut'a konusunda itiraz etmektedir. Ayette açık olarak Ehl-i kitap'la evlenmenin helal olduğu buyrulmuştur.⁵⁴²

﴿الْيَوْمَ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتِ وَطَعَامَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلًّا لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلًّا لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

*Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.*⁵⁴³

Baküvî ayeti şöyle tefsir etmiştir: Ehl-i kitap'ın yemeği size, sizin de yemeğiniz Ehl-i kitap'a helaldir. Ehl-i kitap'tan iffetli ve namuslu bayanlarla evlenmek size helaldir. Ayette iffetli bayanlarla evlenme teşvik edilmektedir. Bir de sizden önce kitap verilenlerden (Yahudi, Hıristiyan ve Mecusiler'den) iffetli ve namuslu bayanlarla evlenmeniz size helal kılınmıştır. Bu ayet Ehl-i kitap'la evlenmeye açık izin vermektedir. Şîa âlimleri ise onlarla daimi evlenmeyi caiz görmemiş, ayeti mut'a nikahına izin olarak yorumlamışlardır. Nasıl ki, önceki ayette,

⁵⁴⁰ Buhâri, Meğazi, 38.

⁵⁴¹ el-Mevsûatü'l-Fıkhıyye, c. XXI, ss. 333-334.

⁵⁴² Baküvî, a.g.e., c. I, s. 306.

⁵⁴³ Maide, 5/5.

yemeği hububatlı yemeklere isnat etmiş oldukları gibi. Keşke şu bilinseydi Ehl-i kitab'ın temizliğine inanmamakla beraber, onlarla mut'a nikahına nasıl fetva vermişler.⁵⁴⁴

Baküvî Şîa âlimlerinin yanlış fetva vererek ayetin anlamına ters düşdüklerini ifade etmiştir. Ayetten açık olan Ehl-i kitab'la evlenmenin caiz olduğudur. Ehl-i sünnet'in görüşü de bu yöndedir.

Dahası Baküvî tefsirinde şu bilgileri de vermiştir: Ehl-i kitab'ın hür ve iffetli kadınlarıyla evlenmek helaldır. Mümin olmayan cariyeleriyle evlenmek ise caiz değildir. Ehl-i kitab'tan kadınlara mehirlerini evlenmek için verdiğinizde onlar size helaldır. İbn Abbas'a göre ise Hz. İsa'yı rab gördükleri için onlarla evlenmek helal değildir.⁵⁴⁵

Tabâtabâî'ye göre diğer insanlardan farklı olarak Ehl-i kitab'ın kadınlarıyla evlenme izni kolaylık sağlamak içindir. Maide 5/5. ayeti daha sonra indiği için Bakara 2/221. ayeti ve Mumtehine 60/10. ayeti onu neshetmiştir. Ehl-i kitab'tan hür ve cariyeler ile evlenilir. Mut'a da daimî nikah gibidir. Dolayısıyla Ehl-i kitab'la mut'a yapılabilir.⁵⁴⁶

Seyid Haşim (ö.1088/1677) tefsirinde ise Tabâtabâî'nin açıkladığı gibi bu ayetin Ebu Cafer'den gelen bir rivayette, Mümtehime 60/10. ayetiyle nesholunduğu kaydedilmiştir. Ona göre Müslüman bir kadını terkedip Ehl-i kitab'la evlenmek Bakara 2/221. ayeti nedeniyle caiz değildir.⁵⁴⁷

2.3.1.3. Ehl-i Sünnet'in Konuyla İlgili Delilleri ve Baküvî'nin Görüşü

﴿إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ﴾⁵⁴⁸

Baküvî ayete şöyle anlam vermiştir: *“Hanımları ve elleri ile sahip oldukları cariyeleri istisna olmakla müminler kendilerini başkaları ile cinsi alakadan korurlar. Sadece o kadınlar onlara helaldır. Onlar buna göre kınanmazlar.”*⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Baküvî, a.g.e., c. I, s. 306.

⁵⁴⁵ a.g.e., c. II, s. 200.

⁵⁴⁶ Tabâtabâî, a.g.e., c. V, ss. 209-211.

⁵⁴⁷ Seyyid Haşim, el-Allâme el-Muhaddis el-Müfesir el-Huseynî el-Bahrânî (ö.1107/1695), **el-Burhan fi Tefsîri'l-Kur'ân**, I-V, Tahkik, Kısmi'd-Diraseti'l-İslâmîyye Müessesetü'l-Bi'se, I. Baskı, Bünyad Bi'set Yay., Kum, 1996, c. II, s. 252.

⁵⁴⁸ Müminun, 23/6.

⁵⁴⁹ Baküvî, a.g.e., c. II, s. 370.

﴿فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾

*Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır.*⁵⁵⁰

Baküvî ayetin tefsirinde şunları kaydetmiştir: “*Kim ki, şu iki kısım hanımdan fazlasını isterse, haddini aşmış ve Allah Teâlâ’ya düşman olmuştur.*” Hz. Peygamber’in (s.a.s.) mut’ayı helal kıldıktan⁵⁵¹ sonra haram etmesi⁵⁵² hakkında Müslümanlar ihtilaf etmişler. Onların büyük bir kısmı haram, bir kısmı da helal olduğuna inanmışlardır.⁵⁵³ Helal diyenler Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hükmünü almış ve sonradan olan rivayetleri reddetmişlerdir. Ama mut’ayı haram sayanlar hem bu ayeti hem Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadisini ve ikinci halife Hz. Ömer’in onu haram kıldığını kabul etmişlerdir.⁵⁵⁴

Dahası mut’aya evlilik denmez, evlilik odur ki çiftlerden biri öldüğünde birbirine varis olabilsinler. Bir de karının giyim kuşamı, yeme içmesi ve tüm masrafları kocasının üzerinedir. Mut’ada bunların hiçbiri olmadığından haram olan evlilik arasına dâhil edilmiştir. Ayet sadece iki çeşit kadının helal olduğuna işaret eder. Daimi nikahlı ve cariye olan kadın.⁵⁵⁵ Baküvî bu açıklamalarda Şîa görüşlerine yer vermese de Ehl-i sünnet’in bazı delillerine yer vermiştir. Lakin mut’a ile ilgili bu açıklamalar yetersizdir.

Baküvî tefsirinde mutayla ilgili bir hikaye nakleder. Baş kadı Şemsuddin b. Hallikan (ö.681/1282) “*Vefayati’l-A’yan*” adlı tarih kitabında mut’a konusunda bir hikaye nakleder: Şam’da Abbasî halifesi Memun şöyle ilan edilmesini emretti: Ey insanlar mut’a helaldir. Kadı Yahya b. Eksem (ö.242/857) bundan haberdar olup, Ebu’l-Înaya’ya dedi: Yarın halifenin huzuruna gidin mut’a konusunda konuşabilirsiniz konuşun olmazsa beni bekleyin. Sabah halifenin huzuruna gittik, halife sözüne şöyle başladı: Ömer şöyle dedi: İki mut’a vardı biri mut’a-yı siğa, diğeri hacda olan mut’a, yani kadınların tavafı. Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hz. Ebu Bekir’in zamanında bu iki mut’a helaldir. Ben ikisini de haram ilan ediyorum.

⁵⁵⁰ Müminun, 23/7, 8.

⁵⁵¹ Müslim, Nikâh, 11, 13, 14, 15.

⁵⁵² Müslim, Nikâh, 18-20.

⁵⁵³ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletüh*, I-VIII, Darü’l-Fikir Yay., Dımaşk, 1989, c. VII, s. 64.

⁵⁵⁴ Müslim, Nikâh, 16.

⁵⁵⁵ Baküvî, *a.g.e.*, c. II, ss. 370-372.

Bundan sonra iki mut'ayı terk edin. Daha sonra halife, Hz. Ömer'e hitaben şöyle dedi: Ey böcek, sen kimsin ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hz. Ebu Bekir zamanında helal olan şeyi haram ediyorsun?

Meclisde olanlar halifenin bu açıklamasından sonra konuşmaya cesaret etmediler. Ta ki, kadı Yahya rengi solmuş bir vaziyette geldi.

- Halife kadıya, senin halini değişmiş görüyorum, bunun sebebi nedir? dedi.
- Kadı dedi: Evet İslam'da bir bidatın ortaya çıktığından kederliyim.
- Halife: Ne bidat ortaya çıkmıştır?
- Kadı: Zinanın helal olduğunu emretmişsiniz.
- Halife: Mut'a zina mıdır?
- Kadı: Evet zinadır. Allah Teâlâ'nın kitabı ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisinde geçmektedir. *"Kim bu iki kısım hanımdan başkasıyla (hanımlarla cinsi münasebette bulunsa) onlar haddi aşanlardır"*⁵⁵⁶ ayetini okudu ve dedi: Ey halife mut'a cariyeye midir?
- Halife: Cariye değildir.
- Kadı: Mut'a miras alan hanımlardan mı?
- Halife: O kadınlardan değildir.
- Kadı: Demek ki, mut'a ayette zikrolunan iki kısım hanımdan olmayanlar konusunda haram olur. Hadiste ise şöyle buyurulmuştur: Hz. Ali'den rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) bana mut'anın haram olmasını halka bildirmemi emretti.⁵⁵⁷

Memun tevbe edip, emretti ki, mut'anın haram olmasını ilan edin.

Hz. Ali'den başka bir rivayette ise şöyle naklediliyor: Hayber'de Hz. Peygamber (s.a.s.) iki şeyi haram kıldı. Birincisi mut'a, diğer ise ehl-i eşek eti.⁵⁵⁸

⁵⁵⁶ Müminun, 23/7, 8.

⁵⁵⁷ Buhârî, Nikâh, 12.

⁵⁵⁸ Buhârî, Nikâh, 12; Müslim, Nikâh, 29; Nesâî, Nikâh, 7.

Baküvî tefsirinde naklettiği bu uzun rivayeti Ehl-i sünnet'in delili olarak nakletmiştir. Burada halifenin bir yanıştan döndüğünü beyan etmiştir. Lakin müfessir naklettiği bu bilgileri kabul etmediğini açıklamıştır.

Baküvî şöyle devam ediyor: İnsafla bakıldığında ayet mut'anın haramlığına işaret etmiyor. Hadis eğer Hz. Ali'den rivayet edilmişse Hz. Ömer niçin ona isnat etmedi? Hz. Peygamber'den (s.a.s.) başka hiç kimse haramı ve helalı belirleyemez.⁵⁵⁹

Baküvî kendi görüşünü şöyle beyan etmiştir: Eğer bu hadis doğru olsaydı, halifeler zamanında mut'a hakkında şüphe olmayıp, İbn Abbas ve başkalarından mut'anın helal olduğuna dair rivayetler nakledilmezdi. Dahası Hz. Ali'nin pak evlatları da mut'anın helal olmasıyla ilgili fetva vermezlerdi. Hz. Ali'den nakledilen bu sahih hadis şartlarına uygun değildir.

Kuşkusuz mut'anın helal olması hikmet üzere olup, insanları zinadan korumak için gereklidir. Asi birisi güzel yüzlü bayan görse mut'a da haram olsa bu şahsın zinaya düşmesi tehlikeli değil mi? Bu durumda taklidi atıp, düşünerek mut'anın helal olduğunu kabul etmek gerekir. Eger şeriat onu helal etmeseydi, dinin hikmeti mut'anın helal olmasını zaruri kıları. İlk dönemde icma ile mut'a helal iken sahih olmayan hadislere göre onun haram olması akıl işi değildir.

Eğer bana deseler ki, sen de bu görüşü taklide göre diyorsun. Allah Teâlâ şahidimdir ki, ben bunu taklitle demiyorum. Belki kendi düşünceme göre, hikmet ve dinin hakikatini düşünerek bu konuyu zikrediyorum. Hz. Peygamber de (s.a.s.) düşünmüş ve mut'anın helal olmasını emretmiştir.⁵⁶⁰

Baküvî şeri bir konuda akılla hareket etmekle yanılmıştır. Kendisi de bu dediklerini taklitle demediğini ifade etse de taklitten ayrılamamıştır. Ehl-i sünnet'in açık ve tutarlı delillerini zikrettikten sonra, tutarlı bir reddiye verememiştir. Dahası farazi bir reddiye vererek mut'ayı savunmak doğru değil ve bir âlime yakışır durum da değildir. Müfessir mut'ayı savunurken farkında olmadan şehveti savunmuştur. Zira eserinde şehvet düşkünü olanları tefsir ederken kınadığını görmekteyiz.

⁵⁵⁹ Baküvî, a.g.e., c. II, ss. 370-372.

⁵⁶⁰ a.g.e., c. II, ss. 370-372.

*Kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar vardır.*⁵⁶¹

Baküvî ayete şöyle anlam vermiştir: Onlar için, hepsi aynı yaşta olan göğüsleri çıkmış güzel kızlar vardır. (Şehvet düşkünü olanlara müjdeler olsun)⁵⁶²

Mut'ayı müdafaa ederken, güzel yüzlü bir bayanı gören biri, mut'a haram olsa zina mı etsin diyerek açıklama yapmış ve şehvet düşkünlüğünden bahsetmiştir.⁵⁶³ Bu durum mut'anın şehvet düşkünü azgın insanların ihtiyacını karşılamak için meşru kılındığı anlamına geliyor. Ama biz biliyoruz ki, mut'a bir savaş sırasında zaruretten izin verilmiştir.⁵⁶⁴

Müfessirlerin konuyla ilgili tefsirlerine bakalım:

Tabâtabâî Müminun 23/7. ayetinin tefsirini yaparken “*Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır*” bölümünü “*eşler ve cariyeler*” olarak anlam vermiştir.⁵⁶⁵ Sonra ise Tabatabaî, Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetlerle ve Nisa 4/24. ayetinin gereğince mut'anın nikah ve izdivac sayılacağını ifade etmiştir.⁵⁶⁶

İbn Kesir de ayeti evliliğe ait olduğunu beyan etmiştir. Müfessire göre ayetten maksat nikah altında olan eşler ve cariyelerdir. Mut'a konusuna ise tefsirde yer vermemiştir.⁵⁶⁷

Zeccac tefsirinde evlenilmesi helal kadınlar şöyle sıralamıştır: Evlenilmesine müsaade edilen dört adet kadın ve cariyeler olup bunların dışındakiler haramdır. Zeccac da mut'aya yorumamamış ve mut'a konusuna yer vermemiştir.⁵⁶⁸

Fıkıh mezhepleri de muta konusunda görüşlerini yasaklandığı yönde beyan etmişler. Şöyle ki, mut'a nikâhı bir erkeğin bir kadınla belirli bir mal karşılığında

⁵⁶¹ Nebe, 78/33

⁵⁶² Baküvî, **a.g.e.**, c. III. s. 567.

⁵⁶³ **a.g.e.**, c. II, s. 372.

⁵⁶⁴ Müslim, Nikâh, 11, 13, 14, 15.

⁵⁶⁵ Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. XV, s. 10.

⁵⁶⁶ **a.g.e.**, c. XV. s. 14, 15.

⁵⁶⁷ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. X, s. 109.

⁵⁶⁸ ez-Zeccâc, **a.g.e.**, c. 4, s. 6.

istimta için belirli bir süreye kadar evli kalarak sonra ise ayrılmalarıdır. Bu tür nikâh Hanefi, Şafî, Hanbeli ve Maliki mezheplerine ve selefe göre haramdır.⁵⁶⁹

Dahası mut'a İslam'ın başında helaldı. Hz. Peygamber (s.a.s.) buna izin vermişti. Sonra haram kıldı. İslam âlimleri mut'anın haram olduğuna icma etmişlerdir. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar ben size kadınlarla mut'a yapmayı izin vermiştim. Allah Teâlâ bunu kıyamete kadar haram kıldı. Kimin yanında bu kadınlardan varsa salıversin. Onlara verilen şeylerden de hiçbir şey almasınlar.” Bundan başka konuyla ilgili birçok rivayet mevcuttur.⁵⁷⁰

Şîa fıkhdında ise mut'a nikahı sahih ve şeran mubahtır. Nikahın şekli bir kadını muayyen mehirle, muayyen vakitte nikahlamaktır. Mut'anın şartları ise bunlardır. Müddet meçhül olursa sahih olmaz. Mehir zikrolunmazsa sahih olmaz ve bu iki özellikle daimi nikahtan farklılık arz etmektedir. Bir kimsenin cariyesini başka birine akitsiz belirli müddete kadar vermesi caizdir.⁵⁷¹

Tusi şöyle demiştir: Müminun 23/6. ayetinin anlamından mut'a nikahı anlaşılmaz. Çünkü mut'a bize göre evlilikdir. Hükmü evliliğin hükmüyle farklı olsa bile.⁵⁷²

Sonuç olarak mut'a nikahı Ehl-i sünnet fıkıh mezheplerine göre haram kılınmış bir evlilikdir. Şîa fıkhına göre ise mubah bir evlilikdir. Her mezhep kendi delillerini sergilemiştir. Ama Baküvî hiçbir delil sunmadan sadece akli yorum getirerek mut'anın helal olduğunu beyan etmiştir. Hz. Hasan, Hüseyin ve İbn Abbas gibi sahâbînin önde gelenlerinin mut'ayı mubah kabul ettiklerini ifade etmiş lakin delillerini sunmamıştır. Dolayısıyla müfessir bu konuda Şîa mezhebini taklit etmiştir.

2.3.2. Keşfü'l-Hakayik'te Abdest Meselesi

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...﴾

*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın...*⁵⁷³

⁵⁶⁹ el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, c. 36, ss. 92-93.

⁵⁷⁰ a.g.e., c. 21, ss. 333-334.

⁵⁷¹ Et-Tusî, el-Mebus fî Fıkhi'l-İmamiyye, c. IV, s. 246.

⁵⁷² a.g.e., c. VII s. 349.

⁵⁷³ Maide, 5/6.

Abdest meselesi Şîî ve Sünnî arasında ilk akla gelen en önemli ayrılıktır. Ehl-i sünnet dört fıkıh mezhebi de abdest konusunda ayet ve hadislerle yola çıkarak ayağın yıkanmasına hükmetmişlerdir.⁵⁷⁴ Şîî fıkıhı ise sadece Kur’ân-ı Kerîm’e dayanarak, Ehl-i sünnet mezheplerinin konuyla ilgili delillerini kabul etmeyerek ayağa meshetmeye hükmetmişler.⁵⁷⁵

Baküvî de abdest ayetinin tefsirini şöyle yapmıştır:

﴿وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾

*Başlarınıza mesh edip her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.*⁵⁷⁶

Bazı âlimler başı mesh, ayağı yıkamayı, bazıları da hem başı, hem de ayağı mesh etmeyi esas almışlardır. Abdestte “başlarınızı mesh edin, ayaklarınızı da topuğa kadar mesh edin” denmiştir. Ayetteki ayak kelimesi kendisinden önceki baş kelimesine atfedilmiştir.

Zira İslam’ın başında Hz. Peygamber (s.a.s.) ayaklarını yıkardı. Hicri 8 yılında müslümanlara zorluk olmaması için bu ayet indi, ayağa meshi sabit kıldı.

Dahası ayağı yıkamayı kabul eden âlimler seferde zorluk olmaması için ayakkabı üzerine mesh etmeği caiz görmüşlerdir.

İbn Abbas şöyle buyurmuştur: Abdest iki yıkama ve iki meshetmeden ibarettir. İki yıkama yüz ve ellerin yıkanması, iki mesh ise baş ve ayakların meshidir. Müfessirlerden Katade de Enes b. Malik’ten şöyle rivayet eder: Kur’ân ayakları meshetmeyi emretmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetinde ise önce ayakları yıkamak vardı. İkrime ve Şabi de şöyle demişler: Abdestte ayağı yıkamak yoktur, mesh vardır.⁵⁷⁷ Baküvî ayağa meshetmeyi kabul etmiştir. Müfessir konuyu değerlendirirken delil bakımından eksik kaldığı gözükür.

Konuyla ilgili tefsirlerde olan açıklamalara bakalım:

⁵⁷⁴ Mevsilî el-Hanefî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Ta’lîk, eş-Şehy Mahmûd Ebu Dekîka, **el-İhtiyâr li Te’lîli’l-Muhtâr**, I-V, Dârü’l-Fikru’l-Arabî, Kitabü’z-Zebâih, c. I, ss. 7-9.

⁵⁷⁵ et-Tusî, **el-Mebcut fî Fîkhi’l-İmamiyye**, c. 1. s. 22.

⁵⁷⁶ Maide, 5/6.

⁵⁷⁷ Baküvî, **a.g.e.**, c. I, ss. 306-307.

İbn Abbas tefsirinde hadiste Rubeyyi'den rivayet ederek şöyle der: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) önce ayaklarını üç kez yıkardı.” İbn Abbas bu hadis hakkında şöyle sorarak eklemiştir: “İnsanlar sadece yıkamayı kabul ediyorlar. Ama Allah Teâlâ’nın kitabında meshetmeyi buluyoruz.” Dahası Sünen-i Beyhakî’de geçtiği üzere yine İbn Abbas şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ’nın kitabında sadece iki yıkama ve iki mesh buluyorum.”⁵⁷⁸

Tabâtabâî tefsirinde, “وَأَرْجُلَكُمْ” kelimesinin “lam” harfinin mecrur ve mansub olarak okunduğunu söylemiş ve bunu gramer bakımından tahlil etmiştir. Sonuçta ayetten ayaklara ve başa meshetmek hükmü anlaşıldığını beyan etmiştir. Bu konuda birçok Ehl-i beyt imamlarından rivayetler zikr etmiştir. Ehl-i sünnet’in ise Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbîlerden gelen rivayetleri esas aldığı ifade etmiştir. Ama bu konuda ihtilaf olduğunu ve bazıları yıkamayı bazıları meshetmeyi kabul ettiğini yazmıştır. Cumhûrî’l-ülemâ ise yıkamanın vacip olduğunu savunmaktadır.⁵⁷⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye tefsirinde şöyle der: Ayette tertibin vacip olduğuna işaret edilmiştir. Allah Teâlâ’nın başladığı ile başlanmalı ve aynı şekilde bitirdiği ile bitirilmelidir. Dahası İbn Kayyim ayağın yıkanmasına ve tertibine dair açıklamalar yapmış, ayağın meshedilmesi konusuna girmemiştir.⁵⁸⁰

Sonuçta Baküvî ayağa meshetmeyi kabul etmiş ve taklitten uzak duramamıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinden yola çıkarak bu ümmetin sahâbî zamanındaki İslam’a dönmesi gerektiğini ifade eden Baküvî⁵⁸¹ burada hadislerden ve Ehl-i sünnet âlimlerinden ve fıkından hiç delil getirmemiştir.

Dahası İslam sadece Kur’ân-ı Kerîm’e dayanmaz. Kur’ân-ı Kerîm’in açıklaması ve uygulaması olan sünnete de dayanır. Bu konuyu müfessir eserinde önemle arzetmiştir. Zira abdestin sünnetleri ve farzları Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetinde kendisini bulmuştur.⁵⁸²

⁵⁷⁸ İbn Abbas, **a.g.e.**, c. I, s. 319.

⁵⁷⁹ Tabâtabâî, **a.g.e.**, c. V, s. 227.

⁵⁸⁰ İbn Kayyim, el-Cevziyye, **Bedaiu’t-Tefsîr el-Câmî limâ Fesserehu’l-İmâm**, I-III, Tahric: Yusrâ es-Seyyid Muhammed, Sâlih Ahmed eş-Şâmî, 1. Baskı, Dâru İbn Cevziyye, Suudi Arabistan, 2006, c. I, s. 314.

⁵⁸¹ Baküvî, **a.g.e.**, c. III, ss. 57- 58.

⁵⁸² Buhâri, Vudû, 7.

Baküvî Hz. Peygamber'in (s.a.s.) abdest konusundaki tatbikatını bir kenara atmıştır. Buradan da Baküvî'nin sünnet anlayışı ve boş kalan yerlerde akılla doldurmaya çalıştığı ortaya çıkar. Ayrıca Baküvî yolculukta ayakkabıya meshetmeye delil getirmiştir, lakin bu aynı konu değildir. Bu Ehl-i sünnet'te mestler üzerine meshetme konusuna girer.⁵⁸³

Abdest meselesinde de Baküvî mut'a meselesinde olduğu gibi Şîî mezhebine bağlı kalmıştır. Abdestte ayağa mest konusunda bazı deliller getirmiş ve konuyu esaslandırmaya çalışmıştır. Lakin Baküvî ayette olan kıraat ve gramer farklılıklarından bahsetmemiştir. Bu konulardaki yorumlarından da müfessirin Şîî mezhebine bağlı kaldığını beyan edebiliriz.

2.4. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi

Tefsirin, Sünnî camiasında kabul gören yönleri oldukça çoktur. Hilafet ve imamet meseleleri, cuma namazının kılınması, sahâbîye karşı değerlendirmeler veb. Bahsi geçen konularda müfessir orta yolu tutmaya çalışmıştır. Aynı zamanda bu ihtilafli meseleleri canlandıranlara karşı tepkisini son derece net ortaya koymuştur.

Müfessirin genel tutumunda mezhepler arasında olan ihtilafı aradan kaldırmak için bir çaba müşahide olunuyor. Birlik ve beraberlik için islam alimlerinin elinden geleni yapmasını öneren Baküvî aynı zamanda çocukların da dini ve modern ilimlerde mesafe katetmesini önermiştir.

Baküvî tefsirinde fikhi ve akide konularda mezheplerin görüşünü açıklamış ve kendi görüşünü de beyan etmiştir. Birçok görüşünde Ehl-i sünnet camiasına uygu düşünse de Melekler'in insandan faziletli olması konusunda Şîî ve Mutezile'nin görüşünü tercih etmiştir. Mut'a ve abdest meselelerinde de Şîî ekolünün görüşünü savunduğunu göre biliriz.

⁵⁸³ el-Mevsilî el-Hanefî, **a.g.e.**, c. I. ss. 23-26.

SONUC

Baküvî Azerbaycan halkının Kur'ân'ı anlaması için yazdığı tefsirde aynı zamanda Şîî ve Sünnî halkın kendine göre birlik ve beraberlik içinde yaşamasını hedeflemiştir. Baküvî ilmi metotlara uyarak bir tefsir ortaya koymaya çalışmamıştır. Toplumla vermek istediği sosyal mesajları bir tefsir yazarak insanlara ulaştırmaya çalışmıştır.

Müfessirin akide ve fıkhi konularda genellikle Ehl-i sünnet görüşlerini savunsa da bazen Mutezile ve birçok durumda Şîî görüşlerini savunduğunu görmekteyiz.

Toplumda genelde Şîî ve Sünnî'nin yaptığı yanlışları eleştirmiş bunun yerine yapılması gereken doğruları beyan etmiştir. Bu konuları fazla ele almasından dolayı tefsiri ictimai tefsir olarak adlandırabiliriz.

Baküvî müslümanların gelişimini ve dünyaya hakim olmalarını istemiş ve bu uğurda ne yapmak gerektiğini tefsirde önermiştir. Müfessir müslümanları gaflet ve cehalet uykusundan ayılmaları ve kendilerini yanıltan dini ve siyasi liderlerden kurtulmaları için çok çaba harcamıştır.

Şöyle ki: “Müslümanlar Kur'ânı peygamber ve sahâbî dönemindeki gibi yaşamalıdır, aksi takdirde içine düştüğü zilletten kurtulamayacaklar. Bu gün ümmet batıya ve onların kanunlarına özeniyorlar, hâlbuki onlar kanunlarını Kur'ân-ı Kerîm'den almışlar. Biz ise Allah Teâlâ'dan bize indirilen ve bizi karanlıktan aydınlığa çıkaran Kur'ân-ı Kerîm'den habersiziz” ifadeleriyle derdini anlatmıştır.

Müfessirin ana gayelerinden biri ümmetin sahabi dönemindeki gibi Kur'ân ve sünnete davet etmek olmuştur. Tefsirin genelinde bu düşünce hakim olsa da bazen müfessir kendisi de taklitten ayrılamamıştır. Dolayısıyla mut'a gibi konuları savunmuştur.

Baküvî'nin sahabî hakkındaki tutumu tefsirin en dikkat çeken tarafıdır. Şöyle ki, müfessir sahabî arasında olan savaşıardan bahsetse de tüm sahabîlere saygıyla yanaşmıştır. Hatta Hz. Âişe ve Muaviye'den olumlu anlamda nakillerde bulunmuştur.

Müfessir sanki tüm bu ihtilaflara ve saygısızlıklara son vermeğe çalışmıştır. Baküvî halifeler hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Hâlbuki Hz. Pegamber sahâbîlerin ekseriyetini güzel lakablarla çağırmıştır. Örneğin, Hz. Ali'ye, “Canım”, Hz. Ebu Bekr'e, “Sıddık” ve Hz. Ömer'e, “Faruk” demiştir. Müfessirin bu tutumu tüm müslamanlara örnek niteliğindedir.

Bu tezimizde tefsirin müslümanları birleştirmeye sebep olacak konularını incelemeğe çalıştık. Tefsirde icitimaî islah konuları üzerinde çok durulmuş ve bu konular daha önceki çalışmalarda ele alınmamıştır. Bu sebepten tefsiri bu açıdan tanıtmayı hedefledik.

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî (ö.241/855), **el-Müsned**, I-L (1-50), tahkik, Şuayb Arnavut ve Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

AKALIN, Şükrü Haluk, Recep Toparlı ve b. **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Akşan Sanat Okulu Matbaası, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2005.

ALİ ŞÜKÜR, Kâzım Muhammed, **Esraru'l-Hurûf ve Yelîhi Hurûfu'l-Mukattaa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 1. Baskı, Daru'l-Mehaccetü'l-Beybâ Yay., Beyrut Lübnan, 2001

AZERBAYCAN SOVYET ANSİKLOPEDİSİ (ASE), I-X, "Guberniya", c. III, s. 257.

BAHRÂNÎ, Kemâlüddîn Meyser b. Ali b. Meyser (v.679/1280), **Şerhu Nehci'l-Belağa**, I-V, 2. Baskı, Mektebeti Hidamati Çap Yay., 1983.

BAKÜVÎ, Hacı Mir Muhammed Kerim el-Alevî el-Hüseynî el-Mûsevî, **Keşfü'l-Hakayik an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâik**, I-III, Baş danışman, Prof. Dr. Şeyhulislam A. H. Paşazade, Neşre hazırlayan, Dr. Abbas Kurbanov, Çevirmen, Ali Ferhadov, Redaktörler, Hacı Saman Musayev, Hacı Fuad Nurullah Dr. Ahmet Niyyazov, Dr. Sıraceddin Hacı, Dizayner, Ülvi Memmedov, Kafkas Müslümanları İdaresi Yay., Bakü 2014.

BAŞCI, Vahdettin, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", Felsefe Dünyası, 2002/2, Sayı 36, s. 32.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), **Sahihu'l-Buhârî**, Daru İbni Kesîr, 1. Baskı, Dımaşk, 1423/2002.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Taassup", **DİA**, c. 39, s. 285.

DEMİRCİ, Muhsin, "Esbab-ı Nüzül", **DİA**, c. XI, s. 360.

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), **Sünenü Ebi Davud**, I-VII, Yayına Hazırlayan. İzzet Ubey ed-Deaas, Daru İbni Hazm, 1997.

EBU NUAYM, Ahmed b. Abdullah b. el-İsfahânî (ö.430/1039), **Hiyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, 1. Baskı, Daru Kütübi'l-İlmiyye Yay., Beyrut, Lübnan, 1988.

EBU'L-İZZ, el-İmam el-Gâdî Ali b. Ali b. Muhammed b. ed-Dimeşkî (ö.792/1389), **Şerhu Akidetü't-Tahaviyye**, Tahkik, Talik ve Tahriç, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Şuayb el-Arnaud, 9. baskı, Müessesetü'r-Risâle Yay., Beyrut, Lübnan, 1996.

EL-BAĞDADÎ, Ebi Mensur Abdulkahir (ö.329/1037), **el-Fark Beyne'l-Fırâk ve Beyânu'l-Fırkatî'n-Naciyeti Minhum**, thk. Muhammed Osman el-Haşin, Mektebetü İbn Sina, Kahire.

EL-BEHNESAVÎ, el-Müsteşar Sâlim, **el-Hilafetü ve'l-Hülafe'ü'r-Râşidûn Beyne's-Şura ve'd-Demokratiya**, ez-Zehrau li İ'lâmu'l-Arabî Yay., 1. Baskı, Mısır, Kahire, 1991.

EL-FERRÂ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad (ö.207/822), **Meani'l-Kur'ân**, I-III, 3. Baskı, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

EL-HİLLÎ, eş-Şeyhu'l-Celîl Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. İdrîs el-Mecelli (ö.598/1202), **Mevsûatü İbn İdrîs el-Hillî Kitâbü's-Serâir el-Hâvî li Tahrîri'l-Fetâvâ**, I-XIV, Tahkik, Muhammed Mehdi b. Hasan el-Musavi el-Horasani, 1. Baskı, Matbaatü Nigariş Yay., Kum, 1967.

EL-LAMİRDÎ, Muhammed Zekerriyye, **Faslu'l-Hitap fi Tahrifi Kitabi Rabbi'l-Erbab**, 1. Baskı, Müessesetü Necmü'l-Eşref, Almanya, 2007.

EL-MEVSİLÎ EL-HANEFÎ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Ta'lîk, eş-Şehy Mahmûd Ebu Dekîka, **el-İhtiyâr li Te'lîli'l-Muhtâr**, I-V, Dârü'l-Fikru'l-Arabî, Kitâbü'z-Zebâih.

EL-MUKADDİM, Muhammed Ahmed İsmâil, **el-Mehdî**, 8. Baskı, Daru'l-Âlemiyye el-İskenderiyye Yay., 2004,

İbn Nedim (ö. 379/990), **el-Fihrist li İbn'i Nedim**, Daru'l-Marife, Beyrut, Lübnan.

EL-MUNTAZARÎ, eş-Şeyh Hüseyin Ali, **el-Bedru'z-Zâhid fî Salâti'l-Cuma'ti ve'l-Musâfir**, 3. Baskı, Negin Yay., Kum, 1996.

EL-FADLÎ, Abulhâdi, (ö.1435/2013) **el-Kıraatü'l-Kur'âniyye**, 4. Baskı, Merkezü'l-Ğadir Yay., Lübnan Beyrut, 2009.

EL-ĞAFFARÎ, Abdurrasul, **el-Kıraatü ve Ahrufu's-Sabati**, Câmîatü'l-Mustafa Lilâlemî, Kum.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, I-X, 3. Baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım Yay., 1979.

EN-NECDÎ, el-Allâme el-Hemâm eş-Şeyh Ca'fer en-Nekdî (ö.1370/1951), **Ğazevâtü Ali b. Ebi Tâlib ve Eşi'a'tü'l-Envar fi Fedâili Haydari'l-Kerrâr**, 1. Baskı, Matbuatü Daru'l-Endülüs Yay., Beyrut, Lübnan, 2009.

ES-SADİKÎ, eş-Şeyh Muhammed, **el-Furkân fî Tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân ve's-Sünne**, I-XXX, 2. Baskı, Matbaatü Ümeysar Yay., Kum, 1985.

EL-ŞİRÂZÎ, Ayetullah el-Uzmâ Mekârim, **Âyâtü'l-Vilayeti fi'l-Kur'ân**, Tanzim, Ebu'l-Kâsım Aliyan Şejâdî, Kum, İran, tsz.

EL-HİNDÎ, Alâuddin Ali el-Muttaki b. Hisamuddin el-Burhan Fevri (ö. 364/975), **Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Efâl**, I-XVIII, Tashih, Safve Essika, Müessesetü er-Risale Yay.

ET-TUSÎ, Şeyhu't-Tâife Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali (ö.460/1068), **el-Mebcut fi Fikhi'l-İmamiyye**, I-VIII, Tahik ve Tashih, Muhammed el-Bâkir Behbudî, Müessesetü'l-Ğaryi li'l-Matbuat, Daru'l-Kitabi'l-İslamî, Beyrut, Lübnan.

ET-TUSÎ, Şeyhu't-Tâife Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali (ö.460/1068), **et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'ân**, I-X, Tahkik, Ahmet Kasir Amil, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, Lübnan.

EZ-ZECCÂC, Ebi İshâk İbrahim b. es-Sirri (ö.311/923), **Meani'l-Kur'ân ve İ'rabuhu**, I-V, Şerh ve tahkik, Abdulcelil Abduh Şelbi, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb Yay., Beyrut, 1988.

EZ-ZENCANÎ, Seyit el-Mûsevî İbrahim, **Akâidu'l-İmamiyye el-İsnâ Aşeriyye**, I-II, 5. Baskı, Çaphane-i Piruz Yay., Kum, 1972.

FIĞLALI, Ethem Ruhi "Abdullah b. Sebe", **DİA**, c. 1. s. 133.

GAZZALÎ, Hucetü'l-İslam Ebi Hâmid el-Gazzali, **el-Münkiz mine'd-Dalêl ve'l-Mevsil ile zi'l-İzzeti ve'l-Celâl**, Tahkik ve Takdim, Dr. Cemil Sabir, Dr. Kamil Ayyar, 7. Baskı, Daru'l-Endülüs, Beyrut.

GİFARÎ, Dr. Nâsır b. Abdullah b. Ali, **Meseletü't-Takrib Beyne Ehli's-Sünneti ve's-Şiâti**, I-II, Daru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi' Yay., 2. Baskı, Riyad, 1993.

GİFARÎ, Nâsır b. Abdullah b. Ali, **Usulü Mezhebi's-Şiati'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye A'rz ve Nagd**, I-III, Basılmış Doktora Tezi.

HABİBOV, Aslan, **İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı**, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 2007.

HÂKİM, Ebu Abdullah en-Nîsâbûrî, (ö.405/1014), **el-Müstedrek ales-Sahihayn**, I-IV ve fihrist, Daru'l-Marife, Beyrut, 1986.

HUMEYİNÎ, Rûhullah, (ö.1408/1987), **Keşful Esrar**, Farsça'dan Arapça'ya çeviren, Muhammed el-Bendari, Takdim, Muhammed Ahmed el-Hatib, Ta'lik, Selim el-Helali, Dâru'l Ammar Amman Yay., s. 176.

İBN ABBAS, **Tefsîru İbn Abbas ve Merviyatihi**, Telif, Dr. Abdulaziz b. Abdullah el-Hamidi, et-Turâsi'l-İslâmî Yay., Mekke, es-Seudiyye.

İBN ARABÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah (ö.543/1148), **Ahkamu'l-Kur'ân**, I-IV, Talik ve Tahriç, Muhammed Abdulkadir Ata, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2003.

İBN KAYYİM, el-Cevziyye, **Bedaiu't-Tefsîr el-Câmî limâ Fesserehu'l-İmâm**, I-III, Tahriç: Yusrâ es-Seyyid Muhammed, Sâlih Ahmed eş-Şâmî, 1. Baskı, Dâru İbn Cevziyye, Suudi Arabistan, 2006.

İBN KESİR, el-İmam el-Celil el-Hâfiz İmâdü'd-Din Ebi'l-Fidâi İsmail ed-Dimaşki (ö.774/1372), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, I-XV, Tahkik, Mustafa Seyyid Muhammed ve b. 1. Baskı, Müessetü Kurtuba Yay., Kahire, 2000.

İBN CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali b. Abdullah, **Nâsihu'l Kur'ân ve Mensûhuhu**, Tahkik ve Tahriç, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Daru's-Sekâfatü'l-Arabiyye Yay., 1. Baskı, Beyrut, Dimeşk, 1990.

İBN CEZERÎ, **Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Talibin**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yay., 1999.

İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö.275/888), **es-Sünen**, I-II, Tahkik, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütüb.

İBN MANZUR, **Lisânü'l-Arab**, I-VI, Tahkik, Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed Eşşâzelî, Daru'l-Mearif, Kahire.

İBN TEYMİYYE, el-İmâm el-Allâme Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim, (ö.728/1328), **Mecmûa'tü'l-Fetâvâ**, I-XXXVII, Tahriç, Âmir el-Cezzar ve Enver el-Bâz, 3. Baskı, Daru'l-Vefa Yay., 2005.

İŞİCİK, Yusuf, **Kur'an Meali**, 4. Baskı, Dâru's-Seyyid Yay., Riyad, Suudi Arabistan, 2014.

İŞİCİK, Yusuf, "Kuranın Öngördüğü Muvahhit İnsan Tipi", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 98, 8. Sayı, Konya, 1999, s. 31.

KANDEMİR, Yaşar, "Ali", **DİA**, c. II, s. 376.

KARAMAN, Hayreddin, "Fıkıh", **DİA**, c. 13; s. 9.

KÂŞÂNÎ, el-Mevlâ Muhsin el-Feyd, **Tefsir'u-Kâşânî**, 3. Baskı, Hurşit Yay., Tahran.

KUMMÎ, Ali b. İbrahim, **Tefsîru'l-Kummî**, I-II, Tashih, Seyid Tayyip Cezayiri, 2. Baskı, Müessesetü Dari'l-Kitab Yay., Kum, 1968.

KULEYNÎ, Siqatü'l-İslam Ebi Cafer Muhammed b. Ya'kub b. İshak er-Râzî (ö.329/941), **Usûlü'l-Kâfi**, I-VIII, Talik ve Tashih, Ali Ekber el-Ğifari, 5. Baskı, Çaphaney-i Haydarî Yay., Tahran, 1968.

KURTUBÎ, Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir (ö.671/ 1272), **el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an ve el-Mübeyyinu limâ Tedammenehu min es-Sünneti ve âyi'l-Kur'an**, Tahkik, Abdillâh b. Abdülmühsin et-Türkî, 1. Baskı, Risale Yay., Beyrut, Lübnan, 2006.

MÂTÜRÎDÎ, el-İmâm Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö.333/ 945), **Tevlâtü Ehli's-Sünne Tefsiru'l-Mâtürîdî**, I-X, Tahkik, Dr. Mucdî Bâsellûm, 1. Baskı, Daru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2005.

MEVDUDÎ, Humeyra, **Babam Mevdudi**, Çeviren, Hülya Afacan, 6. Baskı, Mana yayınları, İlim Yurdu Yayıncılık, İstanbul, 2014.

MÂLULLAH, Muhammed Ebu Abdirrahmân, **eş-Şîatü ve Tahrifu'l-Kur'an**, Daru'l-Ve'yi'l-İslâmî Yay., Beyrut, Lübnan, 1982.

MUHAMMED BÂKİR, eş-Şeyh Meclisî, **Bihâru'l-Envâr el-Câmiatü li Dürari Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athâr**, I-XXV, Tahkik, Müessesetü İhyâü kütübî'l-İslâmî, 1. Baskı, Defterü Teblîğât Yay., Kum, İran, 1430.

MUHAMMED BAKİR, Ayetullah eş-Şeyh el-Melikî el-Meyancî, **Minhâcü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, Tashih ve Tanzim, Muhammed el-Biyabanî el-Eskunî veb. Müessesetü Nebe Sekafiyye Yay., Tehran, 2013

MUKATİL b. Atiyye, **Ebhe'l-Midâd fi Şerhi Mütemeri Ülemâ'i-Bağdad Muhaveratün Havle'l-İmâmeti ve'l-Hilafeti**, Şerh ve Tahkik, Muhammed Cemil

Hammud, Takdim, Şihabuddin el-Meraşi en-Necefi, 1. baskı, Müessesetü'l-İ'lami li'l-Matbûât Yay., Beyrut, 2002.

MÜCAHİT, Ebi'l-Haccac b. Cebr el-Kureşî el-Mahzunî (ö.104/722), **Tefsiru Mücahit**, Tahric, Ebu Muhammed el-Esyûfî, 1. Baskı, Daru Kütübî'l-İlmiyye Yay., Beyrut, Lübnan, 2005.

MÜSLİM, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî (ö. 261/874), Sahihu Müslim, Daru'l-muğnî, 1bs., Rıyad 1419/1998.

NUMÂN, Nâsîh Sâlih, **Ahkâmü's-Şeraâii's-Semâviyyeti's-Sâbikati ve Mevkifü Ulemâi'l-Usûli Minhâ**, Doktora Tezi, Camiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 1985.

NESÂÎ, Ebu Abdirrahman b. Şuayb (ö.303/915), **es-Sünen**, Tahkik, Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Mektebetü Mearif, Rıyad.

ÖĞMÜŞ, Harun, **Muhâdarât fi Ulümi'l-Kur'ân ve Târihu't-Tefsir**, İfav Yay., İstanbul, 2014.

ÖĞMÜŞ, Harun, "Metalibu'l-İslami's-Siyasiyye ve Hayati'l-Müslimin maal Âharin fi Davi'l-Kur'âni'l-Kerim", **İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi**, sy. 22, 2013, s. 257.

ÖZ, Mustafa, "Küleynî", **DİA**, c. 26, s. 538.

ÖZ, Mustafa, "Ehl-i Beyt", **DİA**, c. 10, s. 499.

ÖZERVALLI, Sait M, **DİA**, Melek, c. 29, s. 41.

ÖZTÜRK, Mustafa, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şiâ Polemikleri**. Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 97.

RÂŞİD, Muhammed, **Esbâbü'n-Nüzûl ve Esraruhâ fi Beyâni'n-Nusûs**, Daru's-Şihab Yay., Dımaşk, 1999.

RÂZÎ, el-İmam Muhammed Fahrudin b. Allâme Ziyâu'd-Din (ö.604/1207), **Tefsir'l-Fahru'r- Râzî el-Müştehir bi't-Tefsiri'l-Kebir ve Mefatihü'l-Ğayb**, I-XXXII, 1. Baskı, Daru Fikr li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Lübnan, Beyrut, 1981.

SALEBÎ, el-İmam el-Hammam Ebu İshak Ahmed (ö.427/1036), **el-Keşfu ve'l-Beyan Tefsiru's-Salebi**, I-X, Tahkik, Ebu Muhammed b. Âşûr, Talik, Nazir es-Saidi, 1. baskı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi Yay., Beyrut, Lübnan, 2002.

SEBZVÂRÎ, el-Hucetü eş-Şeyh Muhammed b. Habibullah en-Necefi, **İrşadu'l-Ezhân ile Tefsiri'l-Kur'ân**, Daru't-Taaruf li'l-Matbûât, 1. baskı, Beyrut, 1998.

SELİM B. KAYS, el-Hilâli el-Âmiri, **Kitâbü Selim b. Kays el-Hilali**, Tahkik, Muhammed Bâkir el-Ensari ez-Zencanî, 1. Baskı, el-Hâdi Yay., Kum, İran, 1999.

SEYYİD HAŞİM, el-Allâme el-Muhaddis el-Müfesir el-Huseynî el-Bahrânî (ö.1107/1695), **el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'ân**, I-V, Tahkik, Kısmi'd-Diraseti'l-İslâmîyye Müessesetü'l-Bi'se, 1. Baskı, Bünyad Bi'set Yay., Kum, 1996.

SEYİD KUTUP, Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (ö.1386/1966), **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, I-VI, Daru's-Şurûk, Beyrut, Kahire.

SEYİD KUTUB, **Yoldaki işaretler**, Çeviren, Kamil M. Çetiner, Beka Yayıncılık. İstanbul.

SUUÇAK, Ali, **Müslüman Toplumda Taassup**, Basılmamış YL Tezi, Süleyman D. ÜTİBE, Isparta 2015.

SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Madve Yay., İstanbul.

SÜBKÎ, Takıyyüddin Ali b. Abdulkafi eş-Şâfi (ö.856/1452), **Seyfu'l-Meslül alê Men Sebbe'r-Resül**, Tahkik ve Talik, İyyad Ahmet el-Ğavc, 1. Baskı, Daru'l-Feth li'n-Neşr Yay., Amman, Ürdün, 2000.

ŞAHAVATOV, Sabuhi, **Ulumu'l Kur'ân Açısından Bakıvi Tefsirinin Özellikleri**, Basılmamış YL Tezi, Marmara ÜSBE, İstanbul, 2010.

ŞEKEVÎ, Şeyhu'l-İslam Muhammed Hasan Mevlazade, **Tefsiru'l-Beyân, I-II**, 3. Baskı, Azereşr Yay., Bakı, Azerbaycan, 1990.

ŞEVKANÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.125/742), **Fethu'l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenniyyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsir**, I-VI, Tahkik ve Tahriç, Dr. Abdurrahman Umeyra, Daru'l-Vefa, 1994.

ŞEYH MÜFİD, Ebi Abdullah Muhammed b. Muhammed b. en-Nûmen el-U'kerî el-Bağdâdî, (ö.413/1023), **Mevsûatü Şeyhu'l-Müfid**, I-XIV, Tahkik, es-Seyyid Ali Mir Şerifi, 1. Baskı, Daru'l-Müfid Daba'tü'n-Neşr ve Tevzi' Yay., Kum, 1431.

ŞÜKRÜ, Özen, "Vekî' b. Cerrâh" **DİA**, c. 43, s. 8.

ŞİRAZÎ, Nasır Mekarim, **el-Emsile fi Tefsiri Kitabillahi'l-Münezzel**, I-XX, Emiri'l-Müminin Yay., Kum İran, 2000.

TABÂTABÂÎ, es-Seyyid Muhammed Hüseyin (ö.1401/1981), **el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân**, I-VI, 1. Baskı, el-Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, Lübnan, 1997.

TABARÂNÎ, el-Hâfız Ebi'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (ö.360/971), **el-M'ucemu'l-Kebîr**, I-XXV, Tahkik ve Tahriç, Hamdî Abdulhamid es-Selefi, 2. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye Yay., Kahire, 1983.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (ö.310/922), **Tefsiru't-Taberî Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, I-XXVI, Tahkik Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Hicr Yay., Merkezi'l-Buhusi ve'd-Dirasâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslamiyye, Kahire, 2001.

TABERSÎ, eş-Şeyh Ebi Ali Fadl b. Hasan, **Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân**, I-X, Tashih, Tahkik ve Talik, es-Seyyid Haşim er-Resuli el-Hallati ve es-Seyyid Fadlullah ey-Yezdi Tabâtabâî, 2. Baskı, Dar'l-Marife yay., Beyrut, Lübnan, 1988.

TAHANEVÎ, Allame Muhammat Ali, **Mevsûatü Keşşâf'u-İstilâhâtî'l-Fünûni ve'l-Ulûm**, I-II, Takdim, Dr. Rafik el-Acem, Tahkik, Dr. Ali Dehruc, Naşirun Yay., Lübnan.

TAHRANÎ, Ağa Buzurg, **ez-Zaria ilâ Tasanifi'ş-Şîa**, 2. Baskı, Daru'l-Edva, Beyrut.

TANTÂVÎ, Cevherî, el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm, Mustafa Albani Halebi Yay., Mısır, 1925.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa (ö.279/909), **es-Sünen**, Tahkik, Muhammed Nasiruddin el-Elbânî, Mektebetü Mearif li'n-Neşri ve't-Tevzi, 1. Baskı, Riyad.

ÜNAL, Mehmet, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Doktora Tezi, Ankara, 2002.

ÜZÜM, İlyas, "Rec'at". **DİA**, c. 34, s. 504.

VEHBE ez-Zühaylî, **el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh**, I-VIII, Cild, Darü'l-Fikir Yay., Dımaşk, 1989.

VEZARATÜ'L-EVKAF ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, **Mevsuatu'l-Fıkhiyye**, I-XXXXV, 1. Baskı, Daru's-Safve, Kuveyt, 1998.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Şefaât". **DİA**, c. 38, ss. 412-414.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Mehdi", **DİA**, c. XXVIII, s. 372.

YILDIZ, Musa, "Muhammed Hüseyin Tabâtabâî", **DİA**, c. 39, s. 306.

ZEMAŞERÎ, el-Allâme Carullah Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, (ö.538/1143), **el-Keşşaf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Tevîl**, I-VI, Tahkik ve Talik, Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, 1. Baskı, Mektebetü'l-Ubeykan Yay., Riyad, 1998.

<http://tarix.info/main/1781-azerbaycanda-represiya-qurbanlari.html>
(20.05.2016)

<http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> (10.01-12.2016)

<http://azharfarsy.nojumarab.net/t424-topic>. (08.04.2016)

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZ GEÇMİŞ

Rovshan SULEYMANOV, 16.12.1981 yılında Azerbaycan cumhuriyeti Kah (Qax) ilinde doğdu. İlk, Ortaokul ve Liseyi Kah ilinde tamamladı. 2004 yılında Bakü İslam Üniversitesi Zakatala Şubesi'nden mezun oldu. 1 yıl askerlik yaptıktan sonra 1 yıl mezun olduğu üniversitede öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2009 yılında Diyanet Başkanlığı İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nden mezun oldu. 2009-2014 yıllarında Azerbaycan'ın Ağsu ilinde merkez camide İmam-Hatip ve Kur'ân-ı Kerîm öğretmeni olarak görev yaptı.